

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

3 – 2022

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №3, 2022 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 1 від 02.09.2022 р.*

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Осмоловська А. О., д. філос. з політ. н.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland), Донецький національний університет імені Василя Стуса

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhD., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

З М І С Т

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
---------------------	---

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Коришук Р. М., Петренко І. І., Салтовський О. І., Федорченко В. М.</i> ПИТАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ СОЮЗНИКІВ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ.....	7
<i>Лендъел М. О.</i> МОДЕРНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ЄВРОПІ.....	14
<i>Наталіна Н. О.</i> БЕЗСУБ'ЄКТНІСТЬ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ІМПЕРІЙ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНОГО СВІТОПОРЯДКУ	25
<i>Окуньовська Ю. В., Примуш М. В.</i> ГРОМАДА ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	33
<i>Остапець Ю. О., Остапець І. Ю.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ	38
<i>Польовий М. А., Тарасюк В. О.</i> КОНЦЕПТ ЩІЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У МОДЕЛЮВАННІ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ.....	49
<i>Rezmer-Płotka K.</i> POLICING CIVIL DISORDER IN PANDEMIC-DRIVEN BULGARIA.....	56
<i>Чальцева О. М., Швець К. А.</i> СУЧАСНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ГЛОБАЛЬНУ ПУБЛІЧНУ ПОЛІТИКУ	62
<i>Ягунов Д. В.</i> ПАНОПТИЧНО-КАРЦЕРНА ДЕРЖАВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОКАЗНИКІВ ПЕНІТЕНЦАРНОЇ ПОЛІТИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	71

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Matsyshyna I. V.</i> APRIORITY OF TIME AND SPACE PERCEPTION AS A SPLIT OF REALITY.....	86
<i>Неприцька Т. І.</i> ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ВІЙНИ: РЕАЛІЇ УКРАЇНИ	93
<i>Павлюх М. В., Телефус С. О.</i> АЛГОРИТМ НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ НА ПРИКЛАДІ МОДЕЛІ МІЛТОНА	98
<i>Стеблина Н. А.</i> КОНСТРУЮВАННЯ КРИЗОВОГО НАРАТИВУ В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ (НА ПРИКЛАДІ ОНЛАЙН-ВИДАННЯ «УКРАЇНСЬКА ПРАВДА»).....	105

**ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

<i>Бакланова Н. М., Букач В. М.</i> КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ СТРАТЕГІЯ КНР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ	113
<i>Іваницька О. П.</i> ПРОБЛЕМИ Й ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ООН У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	120
<i>Khevtsuriani A., Parjiani A.</i> GEOPOLITICAL IMPORTANCE OF THE BLACK SEA REGION IN GLOBAL POLITICS	133
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	140

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні автори! Ми вдячні вам сердечно за те, що під час війни з російською навалою ви продовжуєте свої наукові розвідки і надсилаєте свої матеріали, які сприяють розвитку політичної науки, формують нові смисли і наближають нашу Перемогу на академічному фронті.

Шановні читачі «Політичного життя»! Не перестаємо бути вдячними за вашу увагу і зацікавленість в науковому контенті нашого видання! Бажання бути обізнаними і готовими до аналізу політичних процесів свідчить про високий рівень вашої культури і приналежність до інтелектуальної еліти України!

За сучасних умов стає все більш очевидним, що якісна освіта – запорука перемоги у війнах і на глобальному ринку праці. Політична наука без кордонів – це мережа дослідників, які усвідомлюють тренди формування нового світопорядку без провідної ролі росії, наближення нових практик миробудівництва і відновлення України після перемоги, потребу в нових фахівцях, здатних відтворити мегаполіси й аутентичні села, що гинуть сьогодні під артударами окупанта, відновити довіру між людьми й переосмислити роль безпекового виміру світової політики та ролі України в цій третій світовій війні.

Номер нашого журналу, який ви відкрили за допомогою електронних сервісів чи тримаєте в руках, знову тематичний і присвячений він Ювілею з дати *заснування кафедри політології та державного управління ДонНУ імені Василя Стуса*. Кафедрі – 30! Загальновідомими в Україні є імена донецької політологічної наукової школи та її прикладний аспект. Як ніколи раніше, сьогодні кафедра пишається своїми випускниками і здобувачами вищої освіти, які боронять українську землю від держави-терориста і завдяки яким ми можемо на сторінках «Політичного життя» творити майбутнє і мислити на перспективу.

Кафедра політології та державного управління має глибокі *традиції* (з 1992р.), що були закладені в донецький період і продовжені в 2014 р. на вінницькій землі. За цей час кафедра стала потужним освітнім і науковим осередком України. Кафедра є одним із лідерів у сфері підготовки політологів в Україні і єдиною, хто готує фахівців цієї спеціальності в регіоні. *Кафедра є випусковою* для освітніх програм трьох рівнів з політології і магістерського рівня з публічного управління та адміністрування. *Зразкова акредитація* аспірантської освітньо-наукової програми – є показником ставлення колективу кафедри до справи, споживачів освітніх послуг і потреб національної економіки. Більше 70 % *випускників працюють за фахом*. Кафедра продовжує традиції лідерства в освітньому процесі і, відповідаючи проблемам сучасної політичної реальності України, відкриває першу міждисциплінарну магістерську освітню програму за двома спеціальностями (051 – Політологія і 073 Менеджмент) «*Управління постконфліктними територіями*». Провідні фахівці чотирьох факультетів і запрошені практики працювали над змістом цієї програми з початку війни.

Унікальним є науковий досвід кафедри, що базується на існуванні *потужних наукових шкіл*: – прикладної політології та політичного брендингу під керівництвом д.політ.н., проф. Т.Нагорняк; – моделювання та прогнозування соціально-політичних явищ і процесів на чолі з д.політ.н., проф. М.Польовий; – партології під керівництвом д.політ.н., проф. М.Примуша і публічної політики, яку очолює завідувачка кафедри д.політ.н., доц. О.Чальцева. Аспіранти і докторанти кафедри демонструють широку географію довіри і всі можливі типи стейкхолдерів. Серед підготовлених кафедрою докторів наук, докторів філософії з політології та кандидатів наук – громадські діячі і народні депутати, міжнародні експерти і консультанти Європарламенту, лідери політичних партій і територіальних громад, викладачі університетів та наукові співробітники установ Києва, Дніпра, Луцька, Запоріжжя, Одеси, Харкова, Покровська та інших міст України.

Донести свою наукову і громадянську позицію дозволяє кафедрі існування двох авторитетних фахових видань за спеціальністю 052 Політологія (категорія Б): «Політичне життя» (гол.ред. Т.Нагорняк) і «Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса» (гол. ред. М. Польовий). Наукові рефлексії викладачів кафедри можна побачити в монографіях та на сторінках вітчизняних та зарубіжних наукових видань, в тому числі які індексовані в Scopus і Web of Science. Доброю традицією є продовжувати наукові традиції разом з молодими викладачами кафедри та колегами з інших кафедр Університету. Спільні наукові заходи та ініціативні теми, проектна і грантова діяльність, активна участь в програмах міжнародної академічної мобільності, подвійне наукове керівництво аспірантами з європейськими професорами та працюючі дослідницькі групи студентів, аспірантів і керівників, наукове консультування на запит влади і бізнесу, проекти соціальної дії з громадою – це лише невеличка кількість продуктів, що створені членами кафедри, закоханими в професію – *Оленою Чальцевою, Тетяною Нагорняк, Миколою Польовим, Миколою Примушем, Іриною Мацішиною, Ольгою Іваницькою, Дмитром Ягуновим, Анною Осмоловською, Юлією Окуньовською, Наталією Прямухіною*. З десяти штатних

працівників вісім є докторами наук. На кафедрі зростає молоде покоління аспірантів і докторантів.

Війна, яка триває в Україні вже вісім років, вплинула на появу нових тем для наукових рефлексій і пояснювальних конструкцій як на рівні глобальних процесів, так і на рівні національних практик. У цих драматичних для всього українського суспільства і держави умовах кафедра продовжує свої наукові розвідки, деякі з яких містяться в представленому тематичному номері наукового журналу «Політичне життя».

Соціальний капітал кафедри сформувався завдяки спільній взаємодії викладачів, випускників, здобувачів вищої освіти усіх форм навчання і рівнів освіти, які своїми професійними результатами і державницькою позицією довели, що кафедрі судилося стати агентом змін українського суспільства в цілому! *Цінуємо потужний внесок в становлення і розвиток політології в перші роки незалежності нашої держави першого завідувача кафедри – д.і.н., проф. Розкошного Анатолія Пантелійовича. Пам'ятатимемо завжди ту інтелектуальну планку, що задав к.і.н., доц. Валентин Францович Кокорський. Світла пам'ять нашим колегам, без яких кафедра політології та державного управління точно була б іншою.*

Редакція журналу щиросердечно вітає колектив кафедри з Ювілеєм і бажає процвітання! Нехай і надалі політологів – стусівців впізнають по добрим справам, завзятій громадянській позиції, професіональним думкам і чесним експертним висновкам!

*Головна редакторка журналу – проф. Тетяна Нагорняк
Завідувачка кафедри політології та державного управління – доц. Олена Чальцева*

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.1

УДК 327.8(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7368-3963>**Коршук Р. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3328-4102>**Петренко І. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1522-4723>**Салтовський О. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3864-9660>**Федорченко В. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка****ПИТАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ СОЮЗНИКІВ УКРАЇНИ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XX СТОРІЧЧЯ**

Стаття присвячена аналізу висвітлення питанням пошуку геополітичних партнерів та союзників України геополітичних вчень українських мислителів першої половини XX століття. Окреслюються проблеми визначення зовнішньополітичних пріоритетів та участі України в міжнародних альянсах останніх десятиріч, пошук надійних партнерів, перш за все у безпековій сфері. Наголошується, що Революція Гідності та російська агресія викристалізували геополітичні пріоритети України – курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію було повернуто в Конституцію країни, а російська геополітична загроза стала фактом колективної свідомості українського суспільства. Відзначається, що теоретичні напрацювання українських теоретиків політики першої половини XX сторіччя не втратили своєї актуальності і у наш час. Зазначається, що у міжвоєнний період, географічним простором, який викликав найбільший інтерес українських геополітиків і який вони вважали визначальним для майбутнього української держави був регіон Чорного моря. На їх думку те, що Україна історично є частиною чорноморсько-середземноморського комунікаційного простору, а також забезпечувала торгівельні зв'язки цього регіону з Балтикою визначає ареал пошуку партнерів й союзників. Однак не лише країни, що розташовані в регіоні є в числі потенційних союзників України, але й держави, що мають там значні геополітичні та економічні інтереси. Аналізується ставлення теоретиків української геополітики до ідеї Балтійсько-понтійської федерації та переліку країн, що до неї можуть входити. Розкривається розуміння українськими мислителями особливостей ставлення до ідеї союзу країн Східної Європи та створення української національної держави в її етнографічних межах основних геополітичних суб'єктів Європи – Великобританії, Франції, Німеччини, Італії та Радянської Росії. Наголошується на значимості взаємодії української держави з Польщею та Румунією. Наголошується, що ідеї українських геополітиків першої половини XX сторіччя не втратили своєї актуальності й потребують подальшого вивчення та осмислення.

Ключові слова: Україна, геополітика, українська політична думка, геополітичні союзники.

«Спеціальна військова операція», а, по суті, відкрите широкомасштабне військово вторгнення армії Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року, різко актуалізувало питання пошуку зовнішньополітичних союзників і партнерів нашої держави.

Від часу проголошення незалежності українська держава вела активні пошуки можливих міжнародних альянсів, які б не лише сприяли розвитку її економіки й міжнародної торгівлі, а й вирішували питання зовнішньополітичної безпеки.

Особлива увага приділялася пошуку так званих «стратегічних партнерів», до переліку яких в різні роки входило до трьох десятків країн. При цьому до їх числа включалися країни з різноспрямованими інтересами, геополітичними орієнтаціями, соціально-політичними та економічними пріоритетами розвитку. Часто в стороннього спостерігача складалось враження, що наповнення цього списку більше залежало від поточних симпатій чинних лідерів української держави та конкретного закордонного візиту. Промовистою є назва розгорнутого дослідження «Стратегічне партнерство без стратегії. Хто вони – стратегічні партнери України?» аналітичного центру «Українська призма» [1].

Перелік стратегічних партнерів України включав у себе як Російську Федерацію, так і США, Азербайджан і Польщу, Молдову і КНР. Така «клаптикова геополітична мапа партнерства» вписувалася до відомої зовнішньополітичної доктрини «багатовекторності», яка, здавалося б мала забезпечити вдале проходження України «поміж крапельками» інтересів глобальних та регіональних геополітичних гравців.

В період президентства В.Януковича, наприклад, Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД) в аналітичній записці «Стратегічне партнерство України» від 31.10.2011 пункт 4, обґрунтовуючи видиму строкатість списку стратегічних партнерів, наголошував, що «Україна визначає свої зовнішньополітичні пріоритети і вибудовує систему відносин стратегічного партнерства у трьох головних вимірах – на рівні інтеграційних процесів з Європейським Союзом, на рівні країн-глобальних гравців (США, РФ, КНР) та на регіональному рівні (Польща, Туреччина та інші). Усі ці магістральні напрями української зовнішньої політики є самодостатніми та водночас взаємодоповнювальними» [2].

Говорячи про те, що інтеграція до ЄС є ключовим пріоритетом зовнішньої політики України, автори документу зазначали: «...стратегічне партнерство України з РФ є, зокрема, одним з вагомих чинників стабільності на континенті та важливим елементом архітектури загальноєвропейської безпеки. Поглиблення стратегічного партнерства зі США підтверджує актуальність міжнародних гарантій безпеки для України, а нещодавно встановлені відносини стратегічного партнерства з КНР відбивають нові можливості широкого економічного співробітництва» [2].

В той же час, ще в перші десятиріччя існування сучасної української держави робились спроби створення міжнародних союзів в яких Україна могла б здійснювати лідерські функції на регіональному рівні. Найвідоміший проект – ГУАМ (за першими літерами назв країн-учасників – Грузії, України, Азербайджану та Молдови), офіційно заснований 1997 року. За два роки до цієї організації ввійшов Узбекистан і організація отримала назву ГУУАМ. В Російській Федерації практично одразу ж організацію стали розглядати як своєрідну альтернативу СНД і загрозу російському домінуванню на пострадянському просторі.

Особливої активності робота ГУУАМ набула в період президентської каденції В.Ющенко, хоча, після Помаранчевої революції в Україні її лави 2005 року покинув Узбекистан. Найвищою точкою злету активності ГУАМ (назву відновлено 2006 року) можна вважати рішення країн учасниць у червні 2007 року сформуванню миротворчі сили чисельністю 500 осіб «для боротьби із сепаратизмом».

Спроба В.Януковича в період його президентської каденції продовжити політику різновекторності, а потім і взагалі здійснити «геополітичний розворот» від євроінтеграції в бік тіснішого союзу з Російською Федерацією призвели до Революції Гідності й ганебної втечі з країни. Одночасно «геополітичною відповіддю» Росії стало «гібридне» вторгнення в український Донбас та анексія Кримського півострова.

Революція Гідності та російська агресія у формі гібридної війни викристалізували геополітичні пріоритети України – курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію було повернуто в Конституцію країни, а російська геополітична загроза стала фактом колективної свідомості українського суспільства.

Наростання антиукраїнської риторики та дій російської влади на початку 20-х років актуалізували питання пошуку надійних геополітичних союзників. Найбільш відомим став проект створення союзу між Великобританією, Польщею та Україною. Вперше про створення тристороннього альянсу було заявлено главою МЗС Об'єднаного королівства Ліз Трасс 21 січня 2022 року. 17 лютого глави МЗС Великобританії та України у Києві офіційно повідомили про запуск нового альянсу за участі Польщі.

На користь альянсу і його перспектив грало співпадіння інтересів країн-учасників. Об'єднане Королівство після виходу з ЄС взяло на озброєння концепцію «глобальної Британії», що передбачає зростання геополітичної ролі країни як самостійного міжнародного гравця. Польща отримує

покращення власних позицій в Європейському союзі. Україна – надійну міжнародну підтримку в економічній та безпековій областях.

Особливо важливим є бажання сторін захищати спільні цінності та надати Україні безпекову допомогу – передача озброєнь, будівництво військово-морських баз та спільне виробництво кораблів для ВМСУ, навчання українських військовослужбовців, забезпечення переходу української армії на стандарти НАТО.

Альянс отримав в ЗМІ назву «маленьке НАТО», а дослідники побачили в ньому аналогію «Маленькій Антанті», об'єднанню країн, що виникли з уламків трьох імперій на сході європейського континенту по закінченню Першої світової війни задля протистояння загрозі «експорту революції» з Радянської Росії.

Хоча Україна і не зуміла в силу цілого ряду обставин як внутрішнього так і зовнішнього характеру реалізувати на початку ХХ сторіччя історичний шанс на відновлення власної держави і приєднатися до країн «Малої Антанти», однак серед українських політичних мислителів питання аналізу причин поразки визвольних змагань стали одними з центральних в період між двома світовими війнами.

Поряд з аналізом причин внутрішнього характеру – несконсолідованість суспільства, низька якість політичної та управлінської еліт, слабке протистояння шаленій російсько-більшовицькій пропаганді – значна увага приділялась і значенню зовнішньополітичних чинників. Україна, на відміну від своїх вчорашніх сусідів по «тюрмах народів» зі Східної Європи не змогла заручитись широкою міжнародною підтримкою, здобути прихильність переможців у Першій світовій війні.

Видатний представник консервативного напрямку української політичної думки першої половини ХХ сторіччя, посол Української Держави у Відні у 1918-19 роках, В'ячеслав Липинський, говорячи про уроки пошуку Україною зовнішньополітичних «орієнтацій» в часи національно-визвольної революції, наголошував: «показав, що доброю орієнтацією на Україні є орієнтація тільки на такого закордонного союзника, який: сам має велику силу, це раз, – сам потребує для своїх цілей орієнтованих на нього Українців, це два» [3, с.65].

Представники геополітичного напрямку української політичної думки, окрім особливостей поточної міжнародної кон'юнктури, звертали також увагу на чинники, які на їхнє переконання, мали тривке, стратегічне підґрунтя – особливості географічного простору й сформовані ним геополітичні напрямні розвитку, особливості історії та національної політичної свідомості й культури.

В період між двома світовими війнами, географічним простором, який викликав найбільший інтерес українських геополітиків і який вони вважали визначальним для майбутнього української держави був регіон Чорного моря.

Це пояснювалось як особливостями української національної території – «В безпосередньому положенні України над Чорним морем, в обставині, що ціла половина чорноморських берегів належить до суцільної української території, лежить запорука великої політико-географічної ролі України вже в найближчій будучині» [4, с.107], так і цивілізаційно-культурною приналежністю – народ «...український являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним» [5, с.141].

Той факт, що Україна історично виступала частиною чорноморсько-середземноморського комунікаційного простору, а також забезпечувала торгівельні зв'язки цього регіону з Балтикою визначав ареал пошуку партнерів й союзників.

Український геополітик Юрій Липа відзначав, що система внутрішніх водних шляхів створила геополітичну вісь України: «Тільки вісь Південь – Північ є віссю українських земель» [6, с.141]. Виходячи з цього вчений розробив «Чорноморську доктрину», яку виклав в однойменній книзі де проаналізував історію регіону та перспективи і завдання України з його перебудови та перетворення в регіон взаємовигідного співробітництва прибережних країн [7].

Один із засновників Української Народної Республіки Михайло Грушевський відзначав, що «...коли народність наша, дух нашого народу тягне нас на захід, край завертає енергію, нашу працю на схід і полуденне, в сферу нашого моря, нашого комунікаційного центру, до котрого ведуть нас наші ріки і повинні б були повести всі наші дороги, коли б вони будувались нами, в орієнтованню нашими інтересами...» [8, с.23].

Аналізуючи економічні й геополітичні аспекти взаємовідносин такої історичної форми української державності як УРСР, український радянський вчений Антін Синявський в кінці 20-х років ХХ сторіччя також звертав особливу увагу на значення для республіки розвитку зв'язків

з регіонами Причорномор'я і Східного Середземномор'я. Він виходив з того, що Україна, як суверенна держава, яка перебуває в союзі з іншими соціалістичними республіками, але має власні, специфічні інтереси що може скласти певний економічний комплекс із країнами Близького Сходу на засадах взаємодоповнюваності, обопільної вигоди та найбільш економічно доцільного розподілу праці та обміну продукцією: «Природно-географічні умови й різний ступінь економічного розвитку, певна диференціація господарств держав Близького Сходу та України є певною підставою для розвитку торговельних зносин, що їхнє вивчення та детальна й всебічна проробка мусять ставити одну з актуальніших проблем нашого післяреволюційного часу» [9, с.196]. На думку вченого, якщо для країн Західної Європи Україна ще довгий час буде залишатися переважно постачальником сировини та напівфабрикатів для промисловості та імпортером технологій, то до країн цього регіону вона буде постачальником готової промислової та сільськогосподарської продукції, машин та обладнання та імпортером сировини – нафти, бавовни тощо.

Наявність традиційних торговельних зв'язків та зовнішньо-торгівельних можливостей України зумовлювали, на думку українських геополітиків першої половини ХХ сторіччя, необхідність вибудови й інших геополітичних союзів. Як зазначав С.Рудницький, створення української національної держави відкриває перспективи формування об'єднання країн, що розташовані на вісі давнього торговельного шляху «з варяг в греки». Він висловлював переконання, що «Балтійсько-Понтійська федерація, зложена з Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білоруси й України, є нині цілло дуже впливових кругів усіх згаданих держав» [4, с.154].

При цьому вчений відзначав, що в перспективах створення такого об'єднання держав зацікавлені далеко не всі країни Європи.

Так з точки зору геополітичних інтересів Франції, вважав С.Рудницький, «Утворення Української національної держави в етнографічних границях, зглядно цілої Балтійсько-Чорноморської федерації, являється для французької східної політики небажаним, поділ одноцільної російської могутності супроти німецької небезпеки – просто фатальним» [4, с.181]. Росія, як царська, так і радянська була для французьких політичних кіл своєрідним «важелем протидії» економічній могутності Німеччини та її претензіям на домінування на континенті.

Одночасно, підкреслював вчений, для Німеччини, що є найбільшою промисловою країною континентальної Європи, незважаючи на її підтримку УНР, «Утворення самостійної Української національної держави не дає, ... таких блискучих виглядів на будуче, як відбудова єдиної, неділимої Росії» [4, с.170]. Росія, чи то царська, чи то радянська, була для німецької економіки величезним джерелом постачання сировини та ринком для експорту промислової продукції.

В книзі «Призначення України» Ю.Липа називає чотири головних «грача» європейської політики, що безпосередньо чи опосередковано впливають на долю України – Англія, Німеччина, Італія та Росія царська і радянська. При цьому трьох перших об'єднувало небажання допустити посилення ролі Росії в Європі та її вихід в Середземномор'я. Через кілька років після походу військ царської Росії в Європу на придушення угорського повстання 1848 року, вибухнула Кримська війна в якій, цитує він сучасника, «Англія провадила війну, щоб не допустити Росію до Середзем'я, а Франція, щоб здобути для другого цісарства авреолу борця за ліберальні засади» [6, с.96].

Саме ця задача, не допустити Росію до Середземного моря, на думку С.Рудницького, робить для Англії привабливим підтримку ідеї існування української держави: «...позитивна роз'язка української проблеми, себто утворення Української національної держави в етнографічних границях, вповні усуває всі небезпеки, що грозять Бритійській світовій державі від півночі» [4, с.186].

Більше того, саме захист власних інтересів в Середземному морі робить також і Італію можливим союзником української держави: «Для Італії, як середземноморської держави *par excellence* не може бути рівнодушна ніяка політично-географічна зміна, котра відбувається на прибережних землях Середземного моря. Для того кожне рішення української справи, позитивне чи негативне, є для Італії дуже важне. Негативна розв'язка, при котрій українське чорноморське побережжя полишилося б під Росією, є для Італії цілком певно не вигідна й небажана» [4, с.181].

Практично всі теоретики української геополітики в період між Світовими війнами розглядали Росію не як потенційного союзника, а як загрозу. Виняток становив лише український радянський вчений А.Синявський який, можливо, під впливом процесів українізації та становлення інститутів української держави у формі УСРР в кінці 20-х років заявляв: «Україна є також мостом між східною частиною нашого Союзу, Азією й Західною Європою. Україна є виступ на Захід в вороже оточення Західної Європи» [9, с.194].

Натомість Ю.Липа наголошував, що керівництво СРСР після «розвороту на схід» в перше десятиліття його існування, вже з початку 30-х років повертається до реалізації традиційних експансіоністських планів для чого, навіть, здійснює об'єднання двох геополітичних комплексів – українського й російського – побудувавши систему каналів, які перетворили Москву в «столицю п'яти морів»: «Получення Оки, Волги й Балтії каналами з українською системою рік (Дон-Дніпро) дало б Москві врешті хоч сяке-таке повязання з Україною. [6, с.103-104].

С.Рудницький звертає увагу на те, що й «У оновленій демократичній Росії буде великоруське живло безумовно продовжати заграничну політику царської Росії». [4, с.81]. А прагнення реалізувати геополітичні амбіції обертаються тим, що «Панування Росії над Україною приневолює російський уряд до політики насилля всередині держави; це знов потягає за собою експансійну політику на вні» [4, с.167].

У цьому замкненому колі бідності, експансіонізму, прагнення до світового панування жертвою стає і сам російський народ і народи втягнуті в орбіту імперії. Щодо України, пише М.Грушевський «Російська торговельна і митова політика, не спиняючись ні перед чим, щоб розірвати й зруйнувати торговельні зв'язки України з її історично сформованими західними ринками, щоб знищити взагалі українську торгівлю й віддати український торг в руки купецтва московського й притягнути Україну економічно до півночі, до великоруських центрів – Петербурга і Москви» [8, с.16]. Імперія, наголошує вчений, послідовно рвала торговельні й культурні зв'язки України із західною Європою, що йшли, перш за все через Польщу.

Польща в переліку потенційних союзників та партнерів займає не однозначне місце. Якщо М.Грушевський та Ю.Липа розглядають її в цілому позитивно, то С.Рудницький не включає до переліку можливих учасників Балтійсько-понтійської федерації, заявляючи, що «...Польща є середньо-європейським краєм, котрого природні зв'язки лежать у Середній Європі, котрого культура пішла середньо-європейськими стежками, котрого політико-географічна властивість не годилася б цілком із прикметностями інших народів федерації, які всі є східноєвропейськими краями» [4, с.154].

В той же час вчений бачить принципову різницю в ставленні до України з боку Польщі та Росії. Він наголошує, що «Для Польщі було володіння Україною дуже важне, та не було воно питанням буття чи небуття. Для Московщини, натомість, було посідання України, без ніякого сумніву, питанням життя, головню ж від часу, коли вона переіменилася в новітню Російську державу. Тільки панування над Україною відчиняло Росії дорогу до Чорного моря, Балкану, Царгорода, тільки тривке посідання України давало Росії спромогу думати про здійснення давніх мрій – перейняття спадщини візантійських кесарів». [4, с.114].

В той же час, можливість взаємовигідного союзу України і Польщі, можливе за умови, коли спільність інтересів в протистоянні геополітичним загрозам переважить давні територіальні суперечності й історичні образи. Це може статися, вважає С.Рудницький, за умови створення польської й українською національних держав в їх етнографічних межах, адже «Етнографічна границя між українцями та поляками є коротша навіть за українсько-румунські границі. Польща лежить при найкоротшому боці трапезоїду, який творить обриси нинішньої української території» [4, с.109].

М.Грушевський вважав, що відродження «західної орієнтації» має потужне історичне підґрунтя, оскільки саме Польща тривалий час виступала транзитною територією для західноєвропейських впливів в Україні: «Вроцлав і Гданськ, два історичні ринки українського експорту (зруйнованого тільки силоміць російським правительством в XVIII в.) були головними посередниками й джерелами сих західних, німецьких впливів» [8, с.15]. Ці зв'язки, наголошує очільник УНР, було перервано насильницькими діями московської влади по перериванню духовних, культурних, економічних, міжособистісних контактів населення окупованих Росією українських земель з Європою.

С.Рудницький, аналізуючи перспективи партнерства української держави з її західними сусідами, звертає особливу увагу на перспективи українсько-румунських відносин: «Під нинішню пору... і в найближчій будучині впливи румунського сусідства мають для України непересічне політико-географічне значіння... Тривкий союз і постійно добрі взаємини є як для Румунії, так і для України дуже корисні» [4, с.108]. Майже через сто років звернула на це питання й публікація на сайту «Європейської правди» від 15 вересня 2020 року, що аналізує нову стратегію національної безпеки України та наведений там перелік стратегічних партнерів України: «...у переліку стратегічних партнерів немає Румунії – чорноморської держави-члена НАТО, яка має доволі сильні антиросійські настрої і в суспільстві, і серед політиків. ... ця держава має вагомий потенціал підтримки України, у тому числі безпекової, який Київ чомусь системно ігнорує» [10].

Розширюючи аналіз перспектив міжнародного партнерства та союзницьких відносин України на ґрунті співпадіння геополітичних інтересів С.Рудницький також звертає увагу на те, що тенденції розвитку світових економічних процесів вказують Україні і на більш широке коло міжнародних партнерів: «Світова лучба має дивний нахил: вертати не раз по вікових перервах до своїх давніх шляхів. Коли трансконтинентальна тенденція лучби в Східній Європі та в Орієнті прийме реальні форми, мусять старі сухопутні шляхи з Європи через Передню Азію до Індії та Китаю знову віджити й без сумніву знов дійти до великого значіння. Вони ж дають найкоротшу сполуку між двома найважливішими й найгустіше заселеними областями нашої планети: Європи й монусовими краями Азії» [4, с.203].

Менше з тим, вважає вчений, з точки зору ближчої політичної перспективи та геополітичних викликів в період формування та усталення української держави «уклад рік ... посполу з фактом, що Чорне море, ця одинока природна границя України, приневолюють з природописною конечністю нашу вітчизну шукати головної політично-географічної підпори на чорноморському побережжі: польська та московська політично-географічна небезпека все будуть вимагати від України, щоб вона свою політичну точку тяжкості переложила на Чорне море, оперлася постійно і сильно об його побережжя й шукала зв'язків і союзів з могутніми державами, що панують і мають інтереси в Передній Азії» [4, с.124].

Наукові здобутки українських політичних мислителів першої половини ХХ сторіччя не втрачають актуальності і у наш час. Їх вивчення, взяття на озброєння українським політичним класом, дозволяє не лише краще розуміти минуле, але й сьогодення з його екзистенційними викликами та формувати майбутнє в якому Україна та її народ зможуть зайняти достойне місце серед світових демократій, віднайти надійних союзників та партнерів й надійні шляхи розвитку й гарантування безпеки.

Бібліографічний список:

1. Стратегічне партнерство без стратегії. Хто вони – стратегічні партнери України? *Стратегічне партнерство без стратегії* (tilda.ws).
2. Стратегічне партнерство України. Аналітична записка. *Стратегічне партнерство України. Аналітична записка* | Національний інститут стратегічних досліджень (niss.gov.ua).
3. Липинський В. Листи до братів хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / ред. Я. Пеленський. Київ Філадельфія 1995. 471 с.
4. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Упоряд., передмова О.І.Шаблія. Львів, 1994. 416 с.
5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. 240 с.
6. Липа Ю. Призначення України. – Нью-Йорк, 1953. 307 с.
7. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. Т. 2 : Чорноморська доктрина; Чорноморський простір (атлас); Розподіл Росії / Ю. Липа. К., 2007. 392 с.
8. Грушевський М. На порозі нової України. К., 1991. 128 с.
9. Синявський А. УСРР та Близький Схід у світлі геополітики. *Синявський А. Вибрані праці*. К., 1993. 384 с.
10. У перелік стратегічних партнерів України помістили Азербайджан, але не Румунію і Словаччину. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2020/09/15/7114366/>

References:

1. Stratehichne partnerstvo bez stratehii. Khto vony – stratehichni partnery Ukrayiny? *Stratehichne partnerstvo bez stratehii* (tilda.ws).
2. Stratehichne partnerstvo Ukrayiny. Analitychna zapyska. "Stratehichne partnerstvo Ukrayiny". Analitychna zapyska | Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' (niss.gov.ua).
3. V.Lypyns'kyu. Lysty do brativ khliborobiv pro ideyu i orhanizatsiyu ukrayins'koho monarkhizmu / red. Ya. Pelens'kyu. Kyiv Filadel'fiya 1995. – 471 ts.
4. S.Rudnyts'kyu. Chomu my khochemo samostiyanoi Ukrayiny? / Uporyad., peredmova O.I.Shabliya – L'viv, 1994. – 416 s.
5. Hrushevs'kyu M. Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut'. – K., 1991. – 240 s.
6. Lypa Yu. Pryznachennya Ukrayiny. – N'yu-York, 1953. – 307 s.
7. Lypa Yuriy. Vseukrayins'ka trylohiya: U 2 t. – T. 2 : Chornomors'ka doktryna; Chornomors'kyu prostir (atlas); Rozpodil Rosiyi / Yu. Lypa. – K., – 2007. – 392 s.
8. Hrushevs'kyu M. Na porozi novoyi Ukrayiny. – K., 1991. – 128 s.
9. Synyavs'kyu A. USRR ta Blyz'kyu Skhid u svitli heopolityky // Synyavs'kyu A. Vybrani pratsi. – K., 1993. – 384 s.
10. U perelik stratehichnykh partneriv Ukrayiny pomistyly Azerbaydzhan, ale ne Rumuniyu i Slovachchynu // <https://www.euointegration.com.ua/news/2020/09/15/7114366/>

Korshuk R. M., Petrenko I. I., Saltovskiy O. I., Fedorchenko V. M. The issue of geopolitical allies of Ukraine in the domestic political thought of the first half of the 20th century

The article is devoted to the analysis of the coverage of the issue of finding geopolitical partners and allies of Ukraine in the geopolitical teachings of Ukrainian thinkers of the first half of the 20th century. The problems of determining foreign policy priorities and Ukraine's participation in international alliances in recent decades, the search for reliable partners, foremost in the security sphere, are outlined. It is emphasized that the Revolution of Dignity and Russian aggression crystallized the geopolitical priorities of Ukraine – the course for European and Euro-Atlantic integration was returned to the country's Constitution, and the Russian geopolitical threat became a fact of the collective consciousness of Ukrainian society. It is noted that the theoretical work of Ukrainian political theorists of the first half of the 20th century has not lost its relevance in our time. Furthermore, it is noted that in the interwar period, the Black Sea region was the geographical space that aroused the greatest interest of Ukrainian geopoliticians and which they considered decisive for the future of the Ukrainian state. In their opinion, the fact that Ukraine is historically a part of the Black Sea-Mediterranean communication space, and also ensured the trade relations of this region with the Baltic States, determines the area of search for partners and allies. However, not only countries located in the region are among Ukraine's potential allies, but also states that have significant geopolitical and economic interests there. The attitude of theorists of Ukrainian geopolitics to the idea of the Baltic-Pontic Federation and the list of countries that can join it is analyzed. The Ukrainian thinkers' understanding of the peculiarities of the attitude towards the idea of the union of the countries of Eastern Europe and the creation of the Ukrainian national state within its ethnographic boundaries of the main geopolitical subjects of Europe – Great Britain, France, Germany, Italy and Soviet Russia – is revealed. The significance of the interaction of the Ukrainian state with Poland and Romania is emphasized. It is emphasized that the ideas of Ukrainian geopoliticians of the first half of the 20th century have not lost their relevance and require further study and understanding.

Keywords: *Ukraine, geopolitics, Ukrainian political thought, geopolitical allies.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.2

УДК 3275-047.35(4)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8077-0421>

Лендєл М. О., Ужгородський національний університет

МОДЕРНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ЄВРОПІ

Ефект «шторму системи», який розпочався в глобальному вимірі і зокрема в Європі після розгортання процесу закриття кордонів під впливом пандемії COVID 19 і набуває апогею під впливом кризи світопорядку, спровокованої агресивними діями та світовим шантажем російської федерації зумовлює потребу швидко систематизувати концепти, запропоновані дослідниками, що ефективно описують нові ситуації та практики, які виникли на кордонах Європейського Союзу (далі – ЄС) і всередині спільноти упродовж крайніх трьох років. Тому метою дослідження є узагальнення модерних теоретичних підходів до аналізу транскордонного співробітництва в Європі, які сформувалися під впливом нових глобальних та регіональних системних викликів, що зруйнували існуючі порядки міжнародної взаємодії, включно транскордонної.

На сучасному етапі поняття «кордон» використовується у класичних трактуваннях, сформованих упродовж ХХ століття, водночас, взаємодіючи з категоріями «прикордоння», «прикордонна зона», які отримали нові сенси під впливом радикальних змін в економічному, соціально-політичному, культурному та безпековому ландшафті Європи. Багатоманітність теоретичних та практичних викликів, які виникають у практиці функціонування кордону, а, отже, потреби їх концептуалізувати зумовила формування нового наукового напрямку, а саме «дослідження кордонів».

Станом на тепер дослідження кордону можна поділити дуже умовно на дві групи: перші, у яких застосовується традиційна методологія, в основі якої знаходиться історико-правовий та географічний підходи, дослідження політико-адміністративного статусу територій, які взаємодіють, їх соціально-економічний аналіз, вплив ЄС на ці процеси та ті, де автори сумніваються, чи в сучасних умовах міжнародної нестабільності можливо використовувати старі інструменти вивчення та проєктування транскордонного співробітництва.

Подальші прикладні дослідження транскордонних взаємодій у центральноевропейському регіоні потребує залучення новітнього теоретико-методологічного інструментарію, який, в свою чергу, змінюється під впливом новітніх змін у міжнародних відносин, включно появи нових впливових акторів взаємодії на європейській периферії.

Якщо узагальнити різні підходи, які використовуються для вироблення методології дослідження рівнів транскордонного співробітництва, то є підстави зробити висновок, що, зважаючи на поставлену дослідницьку задачу, найбільш вживаними є соціально-економічний, соціокультурний, соціологічний підходи.

Ключові слова: Європа, Європейський Союз, кордон, методологія, прикордоння, російсько-українська війна, транскордонне співробітництво, теорія, COVID 19.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Незважаючи на великий масив досліджень і підпорядкованих їм публікацій щодо практики і теорії транскордонного співробітництва на кордонах України та в Європі загалом, недостатньо концептуалізованим є багато питань, зокрема тих, які сформувалися упродовж крайніх трьох років, що вже увійшли у світову історію завдяки глобальному феномену пандемії COVID 19 та повномасштабній агресії росії проти України. Стрибокподібні, несподівані та різноманітні зміни, які мали місце у практиці взаємодії на європейських кордонах під впливом остаточного руйнування старої системи міжнародних відносин, усталених взірців організації держави, бізнесу, економіки, суспільства, чисельних випадків порушення кордонів як складової державного суверенітету,

кардинальним проявом чого стала війна росії проти України стимулюють науковців, які займаються проблематикою кордонів рефлексувати над тим, за допомогою якого категоріального апарату, нових концептів чи все ще дієвих традиційних теорій можна пояснити нові та все ще дієві усталені практики взаємодії на кордонах та на прикордонні.

Дотримуємося переконання, що лише швидке оновлення теоретико-методологічного інструментарію, впровадження нових концептів чи перевірка існуючих наративів зможуть стимулювати прикладні дослідження транскордонних процесів між Україною і сусідніми європейськими державами та суспільствами у політичній, соціально-економічній, управлінській, соціетальній сферах, що є вкрай важливим завданням, приймаючи до уваги потребу радикально швидко та дієво здійснити проєвропейські реформи.

Формулювання мети статті

Вбачаючи перспективу подальших досліджень, визначаємо метою представленого дослідження здійснення систематизації модерних теоретичних підходів до аналізу транскордонного співробітництва в Європі, які сформувалися під впливом нових глобальних та регіональних системних викликів, що зруйнували існуючі порядки міжнародної взаємодії, включно транскордонної. Зокрема, варто сконцентрувати дослідницьку увагу на вирішенні таких завдань:

1. Охарактеризувати сучасний понятійний апарат, який використовується для вивчення взаємодії на кордонах, а також з'ясувати інституційну основу організації дослідження транскордонних процесів.

2. Визначити модерні методологічні підходи, які є найбільш ефективними для вивчення сутності та динаміки процесів на європейських кордонах у сучасних реаліях.

3. Систематизувати основних акторів взаємодії, які сутнісно впливають на фон та спрямування транскордонних процесів у період руйнації існуючої глобальної системи міжнародних відносин, радикального оновлення регіональних європейських систем.

4. Сформулювати основні рівні дослідження транскордонного співробітництва в Європі, враховуючи міждисциплінарний характер досліджень кордону, різноманітність акторів, які беруть участь у цьому багатоаспектному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми

Наукове поле дослідження транскордонного співробітництва у Європі є безмежним у західних і не тільки соціально-поведінкових науках, що цілком виправдано, беручи до увагу епоху децентралізації, яка розпочалася на континенті після Другої світової війни і мала наслідком, поміж інших, надання повноважень на ведення «локальної» міжнародної діяльності місцевим органам влади, формування об'єктивних умов для розвитку партнерства чи подолання викликів конфліктних ситуацій «через кордон» для бізнесу, громадянського суспільства, тіньового сектору економіки, звичайних громадян. Оскільки масив досліджень транскордонного співробітництва є надзвичайно широким, наведемо приклад лише науковців, які розглядали цей феномен концептуально і комплексно та швидко реагували як дослідники на появу нових тенденцій в атмосфері «на» і «навколо» європейських кордонів. Мова йде про напрацювання С. Коч [2], Т. Гаталей, Ч. Леупрехта [18], Г. Гоутума, Дж. Скотта [19-20], Т. Лунден [24], які вже у 2010-х роках радикально та системно оновили концептуальний та методологічний інструментарій дослідження транскордонної взаємодії, зокрема в реаліях функціонування внутрішніх та зовнішніх кордонів Європейського Союзу (далі – ЄС).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Ефект «шторму системи», який розпочався в глобальному вимірі і зокрема в Європі після розгортання процесу закриття кордонів під впливом пандемії COVID 19, вже й так ізольованих після міграційної кризи 2015-2018 років, і набуває апогею під впливом кризи світопорядку, спровокованої агресивними діями та світовим шантажем російської федерації зумовлює потребу швидко систематизувати концепти, запропоновані дослідниками з різних європейських країн і не тільки, що ефективно описують нові ситуації та практики, які виникли на кордонах ЄС і всередині спільноти упродовж крайніх трьох років.

Виклад основного матеріалу дослідження

Поняття «кордон» має давню традицію використання, що зумовило формування багатьох підходів до розуміння сутності цього феномену, зміст яких визначався історичним контекстом та метою – соціально-економічною, культурно-історичною, зовнішньополітичною, іншою – для використання. Не ставимо перед собою мету систематизувати усі версії розуміння цього явища, яке належить до базових у дослідженні міжнародних відносин, етнополітології, фізичної та соціально-економічної географії, політичної історії та інших сфер. Вважаємо більш доцільним та актуальним узагальнити

розуміння кордону, яке є інструментальним для використання на сучасному етапі, зокрема на європейському континенті в контексті його інтеграції навколо ЄС.

На європейському континенті після початку етапу посткомуністичної демократизації, формальним початком якого прийнято вважати 1989 рік, вивчення кордонів вже не пов'язувалося виключно з феноменами державних кордонів або ж етнокультурних ареалів, а просунулося до вивчення їх як ліній розмежування різного соціально-просторового та географічного масштабів – локального, регіонального, супранаціонального чи навіть глобального. Кордони вже не сприймалися лише як політико-правові лінії, яка розділяють суверенні держави, а насамперед як система розмежувань, включно помітних природних кордонів та невидимих соціальних, культурних, лінгвістичних та міжконфесійних меж на різних географічних рівнях, метою яких є означити поділ на «нас» та «їх» [23].

Цілком можна погодитися з тезою, висловленою Р. Гуо, редактором популярного видання «Менеджмент ресурсів транскордонного співробітництва», яке було перевидано вчетверте у 2021 році, що «штучні бар'єри та кордони є одним із найбільших винаходів людської цивілізації. Ці бар'єри та кордони зумовили існування світу, розділеного на різні суспільства та економіки; з методологічної точки зору, вони можуть слугувати інструментом, який пояснює дуже складний феномен двосторонніх, трьохсторонніх відносин чи навіть багатосторонню дилему сучасного світу» [14].

Однак беручи до увагу стрімку зміну системи міжнародних відносин, свідками чого ми є, непередбачуваність їх розвитку, чисельні випадки порушення державного суверенітету, крайнім проявом яких є повномасштабна агресія росії проти України, «кордон» тепер, наприкінці першої чверті ХХІ століття, доцільно сприймати також у його класичному розумінні, а саме як традиційне правове та політичне поняття, невід'ємну частину концепції національного суверенітету, зокрема принципів недоторканості території, непорушності кордонів та принципу права народів на самовизначення.

Водночас у другій половині ХХ століття набув популярності також концепт «**прикордоння**», «**прикордонної зони**», (*borderland, border zone*), що пояснюється насамперед переходом від парадигми розвитку у контексті функціонування «держав-націй», ієрархічного управління, територіально-просторових структур до моделі детериторіалізації, денационалізації та глобалізації. Узагальнюючи, дослідники визначають такі зони як простори, що оточують кордони між національними державами або корінними народами, відстають від національних центрів за показниками рівня економічного та технологічного розвитку та не є щільно заселеними [2, с. 7]. При тім, популярним є розуміння прикордоння як географічної системи, яка управляється за допомогою політичних правил і розділена людьми двома чи більше кордонами» [14].

Упродовж останніх десятиліть дослідження кордонів (*border studies*) змістило фокус із вивчення функціонування офіційно визнаних державних кордонів та етнокультурних ареалів, які впливали на лінію фронтиру до аналізу різноманітних – економічних, лінгвістичних, культурних, соціо-просторових, географічних, екологічних – феноменів на муніципальному, регіональному, наднаціональному рівнях, які структурують функціонування та розвиток суспільства. При тім ці студії набули обрисів **міждисциплінарного наукового напрямку**, який застосовує методологію географії, політології, соціології, економіки, міжнародного права, а також широкого спектру гуманітарних наук: історії, антропології, релігієзнавства та інших.

Цікаво, що з початку ХХІ століття кордони також вивчаються через призму етики, оскільки часто вони є обмеженнями для пересування та отримання певних благ людьми, диференційованих за критеріями громадянства, расової чи етнічної приналежності, економічного чи соціального статусу, що виправдовується, як у випадку європейського континенту, пріоритетом безпеки.

Інституційну основу розвитку border studies забезпечують Association of European Border Regions, Association of Borderlands Studies, Journal of Border Studies. Central European Service for Cross-border Initiatives, що щорічно оприлюднює *Cross-Border Review* за редагування Дж. В. Скотта; неформальні групи, зокрема *Border Regions in Transition network*, яким вдалося реалізувати значну кількість міжнародних проєктів та конференцій [22]. Інше комплексне дослідження зовнішніх кордонів ЄС було здійснено в рамках проєкту «*Lines of Exclusions as Arenas of Cooperation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions*», який був здійснений під керівництвом Вільного інституту в Берліні (Німеччина). Було проаналізовано досвід транскордонної співпраці в декількох європейських транскордонних регіонах, включно тих, що знаходяться між Україною та Польщею, Україною та Угорщиною [19]. Крім того, соціально-

політичні виміри були пріоритетом 6-ї та 7-ї рамкової програми Європейського Союзу для досліджень та розвитку технологій, що мало наслідком підтримку декількох релевантних проєктів, включно: «*The European Union and Border Conflicts: the Impact of Integration and Association*», «*Local Dimensions of a wider European Neighborhood: Developing Political community thought practices and discourses of cross-border cooperation*», «*Challenges and prospects of cross-border cooperation in the context of EU enlargement*», «*European regions, EU External borders and the Immediate Neighbors. Analyzing regional development options through Policies and Practices of Cross-Border cooperation*», «*Bordering, political landscapes and social arenas: Potential and challenges of Evolving border concepts in a Post-Cold War World*» [12].

Таким чином, на сучасному етапі поняття «**кордон**» використовується у класичних трактуваннях, сформованих упродовж XX століття, водночас, взаємодіючи з категоріями «**прикордоння**», «**прикордонна зона**», які отримали нові сенси під впливом радикальних змін в економічному, соціально-політичному, культурному та безпековому ландшафті Європи. Багатоманітність теоретичних та практичних викликів, які виникають у практиці функціонування кордону, а, отже, потреба їх узагальнювати зумовила формування нового наукового напрямку, а саме «**дослідження кордонів**».

Незважаючи на велику кількість оприлюднених досліджень досвіду та практик транскордонного співробітництва у Європі помітним є недостатнє теоретичне опрацювання цієї проблематики, що пояснюється міждисциплінарністю релевантних студій, а також поширеним уявленням про унікальність кожного прикордоння [16]. Однак в нещодавно оприлюднених розвідках підкреслюються, що типологізація транскордонних утворень за певними критеріями (внутрішні чи зовнішні кордони Європейського Союзу, географічний вимір характер територіального розташування, адміністративна структура та система управління, інше) дозволяє зробити висновок, що вони не є унікальними, такими, досвід функціонування яких не можна перенести в інші політичні, соціально-економічні умови на європейському континенті. Однак все таки потрібно враховувати і гетерогенні фактори: існування різноманітних транскордонних взаємодій, які передували формуванню організаційного утворення, до прикладу, євро регіону, склад мережі акторів, що зацікавлені у співпраці, адміністративної специфіки управління у державах, специфічні ознаки територій, які сформували інституцію [15].

Дослідження кордону можна поділити дуже умовно на дві групи: перші, у яких застосовується **традиційна методологія**, в основі якої знаходиться історико-правовий та географічний підходи, дослідження політико-адміністративного статусу територій, які взаємодіють, їх соціально-економічний аналіз, вплив ЄС на ці процеси [25] та ті, де автори **сумніваються чи в сучасних умовах міжнародної нестабільності можливо використовувати старі інструменти** вивчення та проєктування транскордонного співробітництва. Зокрема, обмеження щодо фізичної комунікації, зумовлені пандемією Covid 19, так зване **Covidfencing** змусили експертів розглядати варіант «**цифровізації**» транскордонного співробітництва на спеціально сконструйованих платформах [21]. Тренд до діджиталізації скептично оцінюється більшістю експертів, які влучно підмітили, що національні уряди вочевидь у 2020 році не бажали докладати жодних зусиль, щоб зберегти під час пандемії хоча б частину усталених форм транскордонної взаємодії. **Covidfencing**, як не парадоксально, було підтримано частиною органів місцевого та регіонального самоврядування [26]. Як результат, на кінець 2021 року основним завданням для акторів транскордонного співробітництва є відновлення взаємної довіри та набутого раніше соціального капіталу, за умови, якщо вони є мають щирю мотивацію це робити [32].

Водночас вже усталена **концепція «врядування»** підлаштовується до викликів управлінням транскордонними процесами, в основі якого є набуття спільного транскордонного досвіду, інституалізації управлінських відносин через кордон, впровадження спільних рішень, оцінка досягнутих результатів [35]. Деякі фахівці вважають, що подолання ефекту ковідного закриття кордонів змусить випробувати більше ефективні транскордонні форми, які спрямовані не на діалог між формальними інституціями – насамперед урядовими структурами різного рівня, – а на повсякденну взаємодію між малим бізнесом, соціально-культурними, освітніми інституціями, звичайними громадянами, які вочевидь – як продемонстрував досвід 2020-2021 років – є більш мотивованими акторами цієї взаємодії. Мова йде про так званих «транскордонних» працівників, студентів, людей, які їздять в сусідню кімнату на закупівлі, осіб, які отримують соціальні, зокрема медичні послуги у прикордонні сусідньої держави або ж є споживачами культурних благ чи мають родинні, товариські відносини з жителями «по той бік кордону» [31].

При тім сучасні представники *border studies* піддають сумніву колись прийнятий в Європейському Союзі ентузіазм щодо Євросережінь як ефективних інструментів територіального розвитку територій ЄС в умовах умовності державних кордонів чи інституцій багаторівневого врядування [28]. Критерієм результативності та ефективності транскордонної взаємодії починає вважатися, насамперед, **динаміка якості життя у прикордонних регіонах**, для оцінки якої розробляються комплексні методики [9]. Якщо робити наголос насамперед на соціально-економічних показниках як індикаторах успішності транскордонного співробітництва, то можна погодитися з позицією, що головною умовою є забезпечення стабільності руху товарів, послуг та людей, які не обмежуються жодною зі сторін. Ефективна транскордонна співпраця повинна характеризуватися постійною залученістю всіх груп населення [17], а її ключовою перевагою може стати підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів [34]. Водночас досвід транскордонної кооперації у період пандемії, зокрема щодо транспортування хворих у лікарні сусідніх країн, був вдалим у транскордонні, де функціонують сучасні інституції, зокрема **European Grouping of Territorial Cooperation, Eurodistricts**, які є більш мобільними аніж структури вищого за географічною ієрархією рівня. При тім криза функціонування транскордоння, зумовлена пандемією і систематичними міграційними викликами продемонструвала, що їх ефективний менеджмент можна забезпечити лише, координуючи ініціативи мікрорівня з політикою національних урядів, які в Європейському Союзі несуть відповідальність за управління кордонами і досягши субрегіональної узгодженості дій сусідніх держав, до прикладу використовуючи майданчик **Visegrad group**. Вочевидь, що Європейська Комісія, окрім фінансових стимулів програми територіального співробітництва **Interreg Europe**, має пропонувати гнучкі координаційні механізми для транскордонних інституцій, включно зовнішніх кордонів, на взірць **European Cross-Border Mechanism (ECBM)** [31].

Отже, станом на тепер дослідження кордону можна поділити дуже умовно на дві групи: перші, у яких застосовується традиційна методологія, в основі якої знаходиться історико-правовий та географічний підходи, дослідження політико-адміністративного статусу територій, які взаємодіють, їх соціально-економічний аналіз, вплив ЄС на ці процеси та ті, де автори сумніваються чи в сучасних умовах міжнародної нестабільності можливо використовувати старі інструменти вивчення та проектування транскордонного співробітництва.

Все ще дуже дискусійним, а точніше мінливим залишається питання визначення **акторів транскордонного співробітництва**, діяльність та вплив яких визначає соціально-політичний фон та спрямування розвитку європейського прикордоння [3]. Українська дослідниця С. Мітряєва спробувала **класифікувати акторів транскордонних взаємодій** за критерієм географічного масштабу та правової сутності, виділяючи **урядові структури національного та субнаціонального рівнів, міжнародні організації урядового та неурядового характеру, структури громадянського суспільства** [27]. Серед неурядових акторів, що мають вплив на транскордонні процеси, зокрема у мультинаціональному регіоні, яким є Карпатський, окрім класичних, слід виділити національні та етнічні рухи, спільноти експертів та науковців, які формують публічну політику та/чи надають технічну експертизу в рамках реалізації міжнародних проектів. Після формування єдиного «безкордонного» простору в межах Європейського Союзу у транскордонних процесах зросла роль **субнаціональних органів влади**, оскільки виникла можливість використовувати ресурси ЄС та об'єднувати внутрішні можливості для ініціювання та реалізації спільних проектів розвиткового характеру без надмірного залучення чи погодження з національними урядами [10]. При тім потрібно враховувати, що у Європі після геополітичних змін, зумовлених розпадом Радянського Союзу та соціалістичного табору, кордони у центральноєвропейському регіоні стали еластичними: характер взаємодії між сусідніми прикордонними громадами змінився у залежності від режиму перетину державного кордону між ними [18].

Однак **новітні загрози міжнародній стабільності** на кшталт пандемії, піднесення націоналізму, зростання ксенофобії, спроби геополітичного перерозподілу світу між глобальними гравцями, розширення масштабів та форм нелегальних транскордонних процесів (торгівля людьми, нелегальна міграція, контрабанда товарів, перевезення наркотиків) зменшили позитивний потенціал транскордонного співробітництва і роль місцевого самоврядування у його стимулюванні як такого, що не має повноважень та ресурсів подолати транскордонну злочинність та нейтралізувати сучасні виклики.

Більше того, останні дослідження все більше фокусуються на ролі **наднаціональних акторів транскордонної взаємодії**, так званого **метаврядування**, що реалізується на європейському континенті інституціями та програмами ЄС, Ради Європи, субрегіональними організаціями (ініціативами) на кшталт Центральноєвропейської ініціативи, Дунайської стратегії [33].

Враховуючи різноманітність інтересів, залучених в транскордонних ареалах, початку цього століття найбільш інструментальним видається бути концепт «*мережі транскордонних акторів*», які, в свою чергу, характеризуються високим рівнем невизначеності та тимчасовості, зважаючи на присутність конфліктних ліній у відносинах між країнами, що поділяють спільний кордон, ймовірними розбіжностями в обсягах компетенцій, якими володіють регіональні та місцеві органи влади, частою зміною очільників управлінських та інших взаємодіючих структур. Тому науковці пропонують здійснювати систематичну *оцінку існуючих транскордонних мереж*, яка сприймається як колективний партиципаторний процес дослідження та обговорення складу учасників цієї взаємодії [23]. Інший підхід пропонує здійснювати формування *інституційної карти транскордонного співробітництва*, що позначає структури, які є акторами взаємодії через кордон, і може не співпадати з переліком організацій, залученими до реалізації національних пріоритетів розвитку [33]. Методологія формування інституційних карт передбачає систематизацію організацій, які на різних рівнях (локальному, регіональному, національному та європейському) здійснюють управління транскордонними процесами, політико-адміністративних систем сусідніх держав, визначення політичних структур, включно неформальних, які спрямовують транскордонну взаємодію [33].

Сучасна європейська школа дослідження кордонів, зокрема після розширення ЄС на Схід, також значну увагу приділяє *інтересам регіональних еліт*, які вони просувають в рамках їх транскордонної співпраці, відносинам регіональних акторів з національними урядами, факторам підтримки чи розвитку регіональної ідентичності і, водночас, європеїзації взаємин через кордон [14]. Адже регіональний розвиток є процесом складним та структурованим, який вимагає постійної модернізації інституційної бази співпраці, розвитку міждержавного діалогу, покращення взаємодії та порозуміння між регіональними представниками, зокрема, громадськими організаціями, приватними підприємствами та соціальними групами. Успіх даного співробітництва полягає у партнерстві, демократичних принципах управління та планування.

Під впливом нестабільності у міжнародних відносинах дослідники почали вивчати питання про можливість запровадження *етичного управління транскордонним співробітництвом*, яке передбачає розробку умовного «етичного кодексу», яке сприяє формуванню соціальних умов за яких індивіди, а також навколишнє середовище гармонійно розвиваються [28]. Більше того, етичний вимір транскордонного співробітництва, дотримання ідентичних цінностей різними акторами взаємодії, пріоритетність гуманістичного підходу вважається пріоритетним щодо завдань територіального розвитку чи забезпечення безпеки [29].

При тім вивчення інтересів та взаємодії транскордонних акторів не має сенсу без аналізу *режиму кордону (border regime)* на зовнішніх кордонах Європейського Союзу, який після міграційної кризи 2015 року, так званого «довгого міграційного літа», оцінюється як тимчасові, динамічні домовленості, зміст яких постійно піддається сумніву політичними акторами, громадянським суспільством, мігрантами та інститутом громадянства [36]. Це є вочевидь відхід від оптимістично-конструктивістського підходу, який сформувався після розширення ЄС у 2004 році і наголошував, що режим кордону – це політика, яка узгоджує пріоритети різноманітних європейських сфер як *Regional Policy, Justice and Home Affairs, Neighbourhood Policy and Enlargement*. Незважаючи на складність вертикального та горизонтального об'єднання інтересів, норм, структур та процедур, за якими діють управлінські структури на різних територіальних рівнях (наднаціональний, національний, регіональний) та у відмінних сферах (внутрішні справи, регіональна політика, політика сусідства та розширення) досягти узгодженості на кордонах цілком реально [11].

Таким чином, можна зробити висновок, що подальші прикладні дослідження транскордонних взаємодій у центральноевропейському регіоні потребує залучення новітнього теоретико-методологічного інструментарію, який, в свою чергу, змінюється під впливом новітніх змін у міжнародних відносинах, включно появи нових впливових акторів взаємодії на європейській периферії.

Незважаючи на великий масив досліджень і підпорядкованих їм публікацій щодо практики і теорії транскордонного співробітництва на кордонах України та в Європі загалом, перераховувати які не має сенсу, недостатньо концептуалізованим є питання про його рівні, визначених за об'єктною ознакою, тобто за критерієм спрямування спільних «через-кордонних» дій.

Серед управлінців та експертів прийнято використовувати для визначення транскордонного співробітництва дефініцію, запропоновану Європейською рамковою конвенцією про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (від 21 травня 1980 року), а саме, що це «будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох

Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей» [1], тобто об'єктом цієї взаємодії визначена **діяльність, метою якої є налагодження партнерства**, що є достатнім у контексті змісту міжнародно-правового документу. Водночас, теоретики явища транскордонного співробітництва спробували більш сфокусовано виділити завдання (**об'єктні рівні**), заради реалізації яких потрібно налагоджувати «добросусідські стосунки», використовуючи для конструювання концепції практичний досвід післявоєнної Європи.

Перший підхід можна визначити як **соціально-економічний**, і відповідно до нього, основною метою транскордонної співпраці є створення якісних умов проживання громадян по обидва боки кордону. Життєвий простір громадян, які проживають у прикордонних регіонах, не обмежується національною територією, але й забезпечується транскордонними ринками товарів і послуг, транскордонними контактами [5, с. 63].

Інший ракурс взаємодії пропонує **соціокультурний підхід**, за яким транскордонний регіон є складним багатоплановим соціокультурним простором з особливостями і закономірностями свого розвитку всередині національної культурної сфери. У транскордонному просторі є можливим діалог культур, результатом якого є стирання меж між ними, навіть, культурна асиміляція, водночас, негативним наслідком цієї взаємодії може бути «розчинення», зникнення певної культури

Політичний підхід сприймає згадану форму міжнародного спілкування як прояв транскордонного регіоналізму, під яким потрібно розуміти «просторово інтегровану форму політичного співробітництва і розв'язання проблем, яка перетинає кордони національних адміністративних практик і намагається сформувати, всупереч цим кордонам, усвідомлення зв'язності, взаємозалежності та спільних інтересів» [8].

Нарешті, вартим уваги є **соціологічний підхід**, в рамках якого робиться наголос на сприйнятті транскордонної взаємодії як соціального інституту; суб'єктами соціальної взаємодії є місцеві спільноти, які, у такий спосіб, бажають задовольнити спільні потреби у безпеці та комфортному середовищі проживання.

Слід вказати, що всі згадані вище підходи є взаємодоповнюючими і такими, що лише у комплексі формують матрицю узагальненого досвіду транскордонного співробітництва та потенційних напрямів його розвитку. Однак, для полегшення формування інструментарію соціологічних досліджень цього феномену варто чітко вказати який рівень взаємодії є предметом уваги.

Саме такої вихідної методологічної позиції дотримуються дослідники з різних європейських країн, які упродовж останніх років здійснювали польові дослідження транскордонної взаємодії на Східних кордонах ЄС, що можна вважати прецедентами для побудови інструментарію проекту, який реалізовується Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна). Так, А. Слоніський, А. Поболь, досліджуючи тенденції транскордонного співробітництва у сфері підприємництва (**економічний підхід**) включили у вибірку для проведення соціологічного опитування представників:

- 1) місцевих органів влади;
- 2) торгово-промислових палат та інших організацій сприяння бізнесу;
- 3) неурядових організацій;
- 4) експертного середовища, які безпосередньо брали у транскордонних контактах, або ж були проінформовані про існуючу практику взаємодії через кордон.

Дослідження здійснювалося у формі інтерв'ю, які були лише частково структурованими, оскільки метою було визначено отримання, насамперед, якісної, а не кількісної інформації. Одночасно, вивчався соціально-економічний стан домогосподарств, члени яких брали участь у транскордонному бізнесі, в першу чергу, «човниковій» торгівлі, або ж у транскордонному спілкуванні на рівні родинних, дружніх чи інших соціо-гуманітарних зв'язків.

Таким чином, рівнями аналізу транскордонного співробітництва виявилися:

- 1) домогосподарства як первинний суб'єкт накопичення капіталу та набуття компетенції у транскордонних соціальних зв'язках;
- 2) малі і середні підприємства;
- 3) спеціалізовані інститути транскордонного підприємництва (торгово-промислові організації, бізнес-інкубатори, інші) [7].

Якщо узагальнити різні підходи, які використовуються для вироблення методології дослідження рівнів транскордонного співробітництва, то є підстави зробити висновок, що, зважаючи на поставлену дослідницьку задачу, найбільш вживаними є соціально-економічний, соціокультурний, соціологічний підходи.

Висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вивчення змісту та систематизація дослідницьких тез, запропонованих авторами опрацьованої наукової літератури, дозволяє зробити висновки, які відповідають визначеним завданням цієї роботи.

1. На сучасному етапі поняття «кордон» використовується у класичних трактуваннях, сформованих упродовж ХХ століття, водночас, взаємодіючи з категоріями «прикордоння», «прикордонна зона», які отримали нові сенси під впливом радикальних змін в економічному, соціально-політичному, культурному та безпековому ландшафті Європи. Багатоманітність теоретичних та практичних викликів, які виникають у практиці функціонування кордону, а, отже, потреби їх узагальнювати зумовила формування нового наукового напрямку, а саме «дослідження кордонів».

2. Станом на тепер дослідження кордону можна поділити дуже умовно на дві групи: перші, у яких застосовується традиційна методологія, в основі якої знаходиться історико-правовий та географічний підходи, дослідження політико-адміністративного статусу територій, які взаємодіють, їх соціально-економічний аналіз, вплив ЄС на ці процеси та ті, де автори сумніваються чи в сучасних умовах міжнародної нестабільності можливо використовувати старі інструменти вивчення та проектування транскордонного співробітництва.

3. Подальші прикладні дослідження транскордонних взаємодій у центральноєвропейському регіоні потребує залучення новітнього теоретико-методологічного інструментарію, який, в свою чергу, змінюється під впливом новітніх змін у міжнародних відносин, включно появи нових впливових акторів взаємодії на європейській периферії.

4. Якщо узагальнити різні підходи, які використовуються для вироблення методології дослідження рівнів транскордонного співробітництва, то є підстави зробити висновок, що, зважаючи на поставлену дослідницьку задачу, найбільш вживаними є соціально-економічний, соціокультурний, соціологічний підходи.

Бібліографічний список:

1. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями Мадрид, 21 травня 1980 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106 (дата звернення: 5.05.2022).
2. Коч С. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 357 с.
3. Лендьял М. Новітні актори транскордонної взаємодії у Центральній Європі. Міжнародний науково-практичний семінар «Транскордонна співпраця – випробовування кризами: пошуки більшої ефективності та результативності»: Програма та матеріали, 26-27 січня 2022 року, Чернівці, Україна, С. 41-44.
4. Международный исследовательский проект (2008-2011) «Взаимодействие европейской, национальной и региональной идентичностей: Нации между государствами вдоль новых границ Европейского Союза: сравнительное исследование трансграничных социальных и этнических групп в Европе». URL: <http://www.enri-east.net/about-ru/main-tools-of-the-enri-east-ru/ru> (дата звернення 10.06.2022).
5. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів : ІРД НАН України, 2004. 395 с.
6. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К. : «Основи», 2000. 198 с.
7. Слонимский А.А. Трансграничное сотрудничество в западных регионах Беларуси (по результатам эмпирического исследования). URL: <http://www.bsu.by/Cache/pdf/174843.pdf> (дата звернення: 8.06.2022).
8. Студенников І. Регіоналістика і регіонознавство: проблеми методології та категоріального апарату. URL: http://www.crs.org.ua/assets/files/regional_studies.doc. (дата звернення: 6.06.2022).
9. Angelović M., Ištok R. How to assess quality of life. Theoretical and methodological research aspects in cross-border regions, Bulletin of Geography. Socio-economic Series. No. 32 (2016), p. 19–32.
10. Badulescu A., Badulescu D., Borma A. Enhancing Cross-Border Cooperation through Local Actors' Involvement. The Case of Tourism Cooperation in Bihor (Romania) – Hajdu-Bihar (Hungary) Euroregion, URL: https://www.researchgate.net/profile/Alina-Badulescu/publication/273773721_Enhancing_Cross-Border_Cooperation_through_Local_Actors'_Involvement_The_Case_of_Tourism_Cooperation_in_Bihor_Romania_-_Hajdu-Bihar_Hungary_Euroregion/links/59ad9bc20f7e9bdd115c5097/Enhancing-Cross-Border-Cooperation-through-Local-Actors-Involvement-The-Case-of-Tourism-Cooperation-in-Bihor-Romania-Hajdu-Bihar-Hungary-Euroregion.pdf (дата звернення: 8.06.2022).
11. Berg E., Ehin P. What Kind of Border Regime is in the Making ? Towards a Differentiated and Uneven Border Strategy, Cooperation and Conflict, 2006, Vol. 41, Issue 1, p. 53-71.
12. Berlina A., Hörnström L., Tepecik Diş A., Fors B.S. Euborderregions Case Study Report: Kiruna-Narvik (KINA) region, 2014, URL: <https://archive.nordregio.se/Global/Research/EUROBORDERREGIONS/KINA%20Nordregio.pdf> (дата звернення: 7.06.2022).

13. Blatter J. From 'spaces of place' to 'spaces of flows'? Territorial and functional governance in cross-border regions in Europe and North America, *International Journal of Urban and Regional Research*, 2004, URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.0309-1317.2004.00534.x> (дата звернення: 8.06.2022).
14. Cross border resource management, Ed. R. Guo, fourth edition, Elsevier, 2021, 538 p.
15. Francesco M.C. A methodology for the design of Euroregional cross-border organizations and its applications in the Sicily Malta Cross-Border Region, PhD Dissertation – PhD in Geography, Universitat Autònoma de Barcelona, Geography Department, Faculty of Arts and Humanities, July 2019.
16. Grix J. Towards a Theoretical Approach to the Study of Cross Border Cooperation, *Perspectives*, No. 17 (Winter 2001/2002), p. 5-13.
17. Hardi T. «Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása» [Formation of cross-border regions]. *Magyar Tudomány* 9, 2004, p. 991–1000. URL: https://epa.oszk.hu/00600/00691/00009/pdf/EPA00691_magyar_tudomany_2004-09_0991-1001.pdf (дата звернення: 9.06.2022).
18. Hataley T., Leuprecht Ch. Determinants of Cross Border Cooperation, *Journal of Borderlands Studies*, 2018, Vol. 33, p. 317-328.
19. Houtum, H., Scott, J. Boundaries and the Europeanisation of Space: The EU, Integration and Evolving Theoretical Perspectives of Borders. Berlin and Nijmegen: EXLINEA State of Art Report, 2005, S. 5.
20. Houtum H. Borders of Comfort: Spatial Economic Bordering Processes in and by the European Union, *Regional and Federal Studies*, 2002, Vol. 12, Issue 4, URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/714004772?journalCode=frfs20> (дата звернення: 9.06.2022).
21. Khmeleva G.A. Platform Approach – The Future of Cross-Border Cooperation in the Digital Era, *International Scientific Conference «Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends, New Opportunities» ISCDTE 2021: Digital Technologies in the New Socio-Economic Reality*, p. 189-196.
22. Kolosov V., Scott J. Selected conceptual issues in border studies Questions conceptuelles dans les recherches sur les frontières, *Belgeo*, *Belgian Journal of Geography*, URL: <https://journals.openedition.org/belgeo/10532?lang=en> (дата звернення: 5.06.2022).
23. Kolosov V., Więckowski M. Border changes in Central and Eastern Europe: An Introduction, *Geographia Polonica*, 2018, p. 5-16.
24. Leibnath M., Knippschild R. Systemic evaluation of cross-border networks of actors: Experience with a German-Polish-Czech cooperation project, *Journal of Borderlands Studies*, 2005, Vol. 20, Issue 1, p. 73-90.
25. Lunden T. Border Regions and Cross-Border Cooperation in Europe. A Theoretical and Historical Approach, *European Territorial Cooperation, Theoretical and Empirical Approaches to the Process and Impacts of Cross-Border and Transnational Cooperation in Europe*, Ed. E. Medeiros, The Urban Book Series, Springer International Publishing AG, 2018, p. 97-113.
26. Medeiros E. Challenges for (Re)building Institutional Trust in Post-Covid European Territorial Cooperation Programmes, *Cross-border Review Yearbook 2021*, Ed. J.W. Scott, Budapest 2021, p. 9-14.
27. Mytrayeva S. Classification of Cross Border Cooperation Actors, *Геополітика України: історія і сучасність*, Вип. 11, <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23012/1/CLASSIFICATION%20OF%20CROSS-BORDER.pdf>.
28. Nadalutti E. Can Cross-border Cooperation Boost Cross-border Ethical Governance? *Journal of Common Market Studies*, 2020, Vol. 58, Issue 6, p. 1377-1392.
29. Nadalutti E. Is cross-border cooperation underpinned by an ethical code of values? A theoretical analysis, *Regional and Federal Studies*, 2017, Vol. 27, p. 41-62.
30. Nofereni A., Berzi M., Camonita F., Dura A. Cross-border cooperation in the EU: Euroregions amid multilevel governance and re-territorialization, *European planning studies*, 2020, Vol. 28, Issue 1, p. 35-56.
31. Peyrony J. The Effects of Covid-19-induced Border Closures on Cross-Border Regions, *Cross-border Review Yearbook 2021*, Ed. J.W. Scott, Budapest 2021, p. 15-24.
32. Scott J.W. Introduction to the 2021 issue of Cross-Border Review, *Cross-border Review Yearbook 2021*, Ed. J.W. Scott, Budapest 2021, p. 3-8.
33. Tobias Ch., Evrard E., Schultz Ch. On the Territoriality of Cross-Border Cooperation: "Institutional Mapping" in a Multi-Level Context, *European Planning Studies*, 2012, Vol. 20, Issue 6, p. 961-980.
34. Török, Á. A versenyképesség és a technológiamenedzsment [Competitiveness and technology management]. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1999, p. 74-95.
35. Villanueva J. L. A Governance Theory for Cross-Border Regions: Identifying Principles and Processes with Grounded Theory, *Journal of Borderland Studies*, Published online: 21 Dec 2020, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08865655.2021.1878924> (дата звернення: 5.06.2022).
36. Youkhana E., Sutter O. Perspectives on the European Border Regime: Mobilization, Contestation and the Role of Civil Society, *Social Inclusion*, 2017, Volume 5, Issue 3, p. 1–6.

References:

1. Yevropeiska ramkova konvenciya pro transkordonne spivrobitnyctvo mizh terytorial'nymy obschynamy abo vlastyamy, Madrid, 21 travnya 1980 roky. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106 (Accessed: 5.05.2022).
2. Koch S. *Transkordonnya: prostir social'noho porjadky i politychnoji diji*: monograph. Odesa: Feniks, 2019. 357 p.

3. Lendel M. Novit'ni aktyory transkordonnoji vzajemodiji y Central'nij Yevropi. Mizhnarodnyj naukovopraktychnyj seminar «Transkordonna spivpratsya – vyprovovyvannya kryzamy: poshyky bil'shoji efektyvnosti ta rezul'tatyvnosti»: prohrama ta materialy, 26-27 sichnya 2022 roky, Chernivtsi, Ukraïna, S. 41-44.
4. Mezhdunarodnyj issledovatel'skij proekt (2008-2011) «Vzaimodejstvije jevropejskoj, natsional'noj i rehional'noj identichnostej: Natsiji mezhdy gosudarstvamy vdol' novych granits Yevropejskogo Sojuza: sravnitel'noje issledovaniye transgranichnych social'nich I etnichechkych grup v Yevrope». URL: <http://www.enri-east.net/about-ru/main-tools-of-the-enri-east-ru/ru> (Accessed: 10.06.2022).
5. Mikula N. Mizhterytoryal'ne ta transkordonne spivrobitnyctvo: monohrafiya. L'viv : IRD NAN Ukraïny, 2004. 395 s.
6. Nort D. Instityciji, institucijna zmina ta funkcionyvannya ekonomiky. K. : «Osnovy», 2000. 198 s.
7. Slonimskij A,A, Transgranichnoje sotrudnichestvo v zapadnych regionach Belarysi (po rezyl'tatach empiricheckogo issledovaniya). URL: <http://www.bs.by/Cache/pdf/174843.pdf> (Accessed: 8.06.2022).
8. Studennikov I. Rehionalistyka i rehionoznavstvo: problem metodolohiji ta katehorial'noho aparaty. URL: http://www.crs.org.ua/assets/files/regional_studies.doc. (Accessed: 6.06.2022).
9. Angelovič M., Ištok R. How to assess quality of life. Theoretical and methodological research aspects in cross-border regions, Bulletin of Geography. Socio-economic Series. No. 32 (2016), p. 19–32.
10. Badulescu A., Badulescu D., Borma A. Enhancing Cross-Border Cooperation through Local Actors' Involvement. The Case of Tourism Cooperation in Bihor (Romania) – Hajdú-Bihar (Hungary) Euroregion, URL: https://www.researchgate.net/profile/Alina-Badulescu/publication/273773721_Enhancing_Cross-Border_Cooperation_through_Local_Actors'_Involvement_The_Case_of_Tourism_Cooperation_in_Bihor_Romania_-_Hajdu-Bihar_Hungary_Euroregion/links/59ad9bc20f7e9bdd115c5097/Enhancing-Cross-Border-Cooperation-through-Local-Actors-Involvement-The-Case-of-Tourism-Cooperation-in-Bihor-Romania-Hajdu-Bihar-Hungary-Euroregion.pdf (дата звернення: 8.06.2022).
11. Berg E., Ehin P. What Kind of Border Regime is in the Making ? Towards a Differentiated and Uneven Border Strategy, Cooperation and Conflict, 2006, Vol. 41, Issue 1, p. 53-71.
12. Berlina A., Hörnström L., Tepecik Diş A., Fors B.S. Euborderregions Case Study Report: Kiruna-Narvik (KINA) region, 2014, URL: <https://archive.nordregio.se/Global/Research/EUROBORDERREGIONS/KINA%20Nordregio.pdf> (дата звернення: 7.06.2022).
13. Blatter J. From 'spaces of place' to 'spaces of flows'? Territorial and functional governance in cross-border regions in Europe and North America, International Journal of Urban and Regional Research, 2004, URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.0309-1317.2004.00534.x> (дата звернення: 8.06.2022).
14. Cross border resource management, Ed. R. Guo, fourth edition, Elsevier, 2021, 538 p.
15. Francesco M.C. A methodology for the design of Euroregional cross-border organizations and its applications in the Sicily Malta Cross-Border Region, PhD Dissertation – PhD in Geography, Universitat Autònoma de Barcelona, Geography Department, Faculty of Arts and Humanities, July 2019.
16. Grix J. Towards a Theoretical Approach to the Study of Cross Border Cooperation, Perspectives, No. 17 (Winter 2001/2002), p. 5-13.
17. Hardi T. «Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása» [Formation of cross-border regions]. Magyar Tudomány 9, 2004, p. 991–1000. URL: https://epa.oszk.hu/00600/00691/00009/pdf/EPA00691_magyar_tudomany_2004-09_0991-1001.pdf (дата звернення: 9.06.2022).
18. Hataley T., Leuprecht Ch. Determinants of Cross Border Cooperation, Journal of Borderlands Studies, 2018, Vol. 33, p. 317-328.
19. Houtum, H., Scott, J. Boundaries and the Europeanisation of Space: The EU, Integration and Evolving Theoretical Perspectives of Borders. Berlin and Nijmegen: EXLINEA State of Art Report, 2005, S. 5.
20. Houtum H. Borders of Comfort: Spatial Economic Bordering Processes in and by the European Union, Regional and Federal Studies, 2002, Vol. 12, Issue 4, URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/714004772?journalCode=frfs20> (дата звернення: 9.06.2022).
21. Khmeleva G.A. Platform Approach – The Future of Cross-Border Cooperation in the Digital Era, International Scientific Conference «Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends, New Opportunities» ISCDTE 2021: Digital Technologies in the New Socio-Economic Reality, p. 189-196.
22. Kolosov V., Scott J. Selected conceptual issues in border studies Questions conceptuelles dans les recherches sur les frontières, Belgeo, Belgian Journal of Geography, URL: <https://journals.openedition.org/belgeo/10532?lang=en> (дата звернення: 5.06.2022).
23. Kolosov V., Więckowski M. Border changes in Central and Eastern Europe: An Introduction, Geographia Polonica, 2018, p. 5-16.
24. Leibenath M., Knippschild R. Systemic evaluation of cross-border networks of actors: Experience with a German-Polish-Czech cooperation project, Journal of Borderlands Studies, 2005, Vol. 20, Issue 1, p. 73-90.
25. Lunden T. Border Regions and Cross-Border Cooperation in Europe. A Theoretical and Historical Approach, European Territorial Cooperation, Theoretical and Empirical Approaches to the Process and Impacts of Cross-Border and Transnational Cooperation in Europe, Ed. E. Medeiros, The Urban Book Series, Springer International Publishing AG, 2018, p. 97-113.
26. Medeiros E. Challenges for (Re)building Institutional Trust in Post-Covid European Territorial Cooperation Programmes, Cross-border Review Yearbook 2021, Ed. J.W. Scott, Budapest 2021, p. 9-14.

27. Mytrayeva S. Classification of Cross Border Cooperation Actors, *Геополітика України: історія і сучасність*, Вип. 11, <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23012/1/CLASSIFICATION%20OF%20CROSS-BORDER.pdf>.
28. Nadalutti E. Can Cross-border Cooperation Boost Cross-border Ethical Governance ? *Journal of Common Market Studies*, 2020, Vol. 58, Issue 6, p. 1377-1392.
29. Nadalutti E. Is cross-border cooperation underpinned by an ethical code of values? A theoretical analysis, *Regional and Federal Studies*, 2017, Vol. 27, p. 41-62.
30. Nofereni A., Berzi M., Camonita F., Dura A. Cross-border cooperation in the EU: Euroregions amid multilevel governance and re-territorialization, *European planning studies*, 2020, Vol. 28, Issue 1, p. 35-56.
31. Peyrony J. The Effects of Covid-19-induced Border Closures on Cross-Border Regions, *Cross-border Review Yearbook 2021*, Ed. J.W. Scott, Budapest 2021, p. 15-24.
32. Scott J.W. Introduction to the 2021 issue of Cross-Border Review, *Cross-border Review Yearbook 2021*, Ed. J.W. Scott, Budapest 2021, p. 3-8.
33. Tobias Ch., Evrard E., Schultz Ch. On the Territoriality of Cross-Border Cooperation: "Institutional Mapping" in a Multi-Level Context, *European Planning Studies*, 2012, Vol. 20, Issue 6, p. 961-980.
34. Török, Á. A versenyképesség és a technológiamenedzsment [Competitiveness and technology management]. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1999, p. 74-95.
35. Villanueva J. L. A Governance Theory for Cross-Border Regions: Identifying Principles and Processes with Grounded Theory, *Journal of Borderland Studies*, Published online: 21 Dec 2020, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08865655.2021.1878924> (дата звернення: 5.06.2022).
36. Youkhana E., Sutter O. Perspectives on the European Border Regime: Mobilization, Contestation and the Role of Civil Society, *Social Inclusion*, 2017, Volume 5, Issue 3, p. 1-6.

Lendel M. O. Modern approaches towards research of the cross-border cooperation in Europe

The effect of the "storm of the system", which began on a global scale and in particular in Europe after the deployment of the process of closing borders under the influence of the COVID 19 pandemic and reaches its peak under the influence of the crisis of the world order, provoked by the aggressive actions and global blackmail of the Russian Federation, dictates the need to quickly systematize the concepts proposed by researchers, which effectively describe the new situations and practices that have arisen at the borders of the European Union (hereinafter – the EU) and within the community during the last three years. Therefore, the purpose of the study is to systematize modern theoretical approaches to the analysis of cross-border cooperation in Europe, which were formed under the influence of new global and regional systemic challenges that destroyed the existing order of international cooperation, including cross-border cooperation.

At the present stage, the concept of "border" is used in classical interpretations formed during the 20th century, at the same time, interacting with the categories "borderland", "border zone", which received new meanings under the influence of radical changes in the economic, socio-political, cultural and security landscape of Europe. The multiplicity of theoretical and practical challenges that arise in the practice of border functioning, and, therefore, the need to generalize them led to the formation of a new scientific direction, namely "border research".

As of now, border research can be divided very tentatively into two groups: the first, in which traditional methodology is used, which is based on historical, legal and geographical approaches, research on the political and administrative status of the territories that interact, their socio-economic analysis, the influence of the EU on these processes and those where the authors doubt whether in modern conditions of international instability it is possible to use old tools for studying and designing cross-border cooperation.

Further applied studies of cross-border interactions in the Central European region require the involvement of the latest theoretical and methodological tools, which, in turn, change under the influence of the latest changes in international relations, including the emergence of new influential actors of interaction on the European periphery.

If we generalize the various approaches used to develop a methodology for researching the levels of cross-border cooperation, then there is reason to conclude that, given the research task, the socio-economic, socio-cultural, and sociological approaches are the most used.

Keywords: *Europe, European Union, border, methodology, border, Russian-Ukrainian war, cross-border cooperation, theory, COVID 19.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2951-6425>

Наталіна Н. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

**БЕЗСУБ'ЄКТНІСТЬ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ІМПЕРІЙ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
СУЧАСНОГО СВІТОПОРЯДКУ**

У статті запропонований розгляд моделей життєвого циклу 15 ключових імперських центрів протягом останніх 800 років з метою виокремлення загальних тенденцій їх еволюції та екстраполяції на перспективи путінської Росії після початку повномасштабної війни в Україні. Аналіз імперій минулого та сучасності, як складних нелінійних систем, дозволяють автору зробити висновок, що траєкторії їх руху є швидше не результатом рішень та дій окремих суб'єктів (лідерів, еліт чи макрогруп), а безсуб'єктною послідовністю циклів розквіту та занепаду, які перериваються короткими періодами хаотичної поведінки. Моделі життєвого циклу більшості розглянутих імперій мають практично однакову траєкторію: від формування та консолідації імперського центру, підкорення внутрішніх територій та початку зовнішньої активної експансії до періоду максимальної потужності (розквіту) із подальшими періодами внутрішньої дестабілізації, конкуренції із іншими імперськими гравцями та розпаду. Імперські центри Росії та Китаю можуть бути розглянуті в якості окремого випадку, оскільки вони проходили декілька еволюційних хвиль, із періодами нетривалого (в історичній перспективі) розпаду, але з подальшим відновленням імперського життєвого циклу. У поточному моменті автократичність режимів у цих державах не обтяжує їх правителів необхідністю зважати на громадську думку та дозволяє спрямовувати державні ресурси на зовнішню експансію. Автор доходить висновку, що військова агресія проти України (з 2014 р.) розпочала для Росії чергову кризову фазу життєвого циклу, яку кремлівське керівництво помилково сприймає як період свого імперського розквіту. Поточному стану світопорядку, що також розвивається у межах безсуб'єктних еволюційних циклів, характерна децентралізація, поліцентричність сили, багаторівневість політичного впливу та складність взаємозв'язків між ключовими центрами сили. Кидаючи виклик цьому новому світові, кремлівський режим намагається діяти засобами жорсткої сили, характерними для попередніх етапів еволюції імперських систем. Разом з тим, загальний хід війни в Україні демонструє, що реліктова у сучасному децентралізованому світі жорстко-ієрархічна автократична імперія програє мережевому суспільству, що здатне набагато швидше та ефективніше мобілізувати ресурси і набагато більш мотивоване до перемоги.

Ключові слова: імперії, світопорядок, безсуб'єктність, війна в Україні.

Для виправдання повномасштабної військової агресії проти України у лютому 2022 року, кремлівська пропаганда використала наративи імперського ресентименту* та апеляцію до історичних постатей часів царської Росії та Радянського Союзу. Західні аналітики майже єдині в думці, що кінцевою метою російського диктатора В.Путіна є «відтворення Російської імперії з самим собою як царем» [16] та «захисником російської цивілізації та євразійської імперії Москви», коріння якої, за його ж власною версією, сягає часів Київської Русі [10]. З огляду на це, важно не погодитися із американським дослідником Чарльзом Тіллі, який у своїй роботі *After empire* (1997) [15] застерігав від передчасних висновків щодо «кінця імперій» та помилкового сприйняття падіння конкретних політичних режимів за остаточне відмирання раніше домінуючої політичної форми.

Інтерес до дослідження імперій саме як політичного феномена протягом останніх десятиріч був не занадто великим серед наукової спільноти. Імперська проблематика знаходилася в фокусі уваги, в першу чергу, у зв'язку з кризою та розпадом Радянського Союзу, прагненням США до глобального домінування, зростанням політичних амбіцій провідних сучасних держав (Китай) та їх об'єднань (Європейський Союз). Серед дослідників, що зверталися до вивчення імперій, умов їх занепаду та відродження варто згадати Н.Фергюсона [9], Ч.Тіллі [15], М.Дойла [8], А.Мотиля [13], С.Бевзюка [1]. У Росії, навпаки, інтерес до імперського минулого активно відроджувався в наукових колах з 2000-х у тісному поєднанні із пропагандою задля виправдання агресивної міжнародної політики Кремля. Одним з апологетів цього дискурсу став представник неоєвразійської течії А.Дугін, чії «геополітичні» тексти підкріплюють неоімперські нарративи путінського режиму.

Якщо залишити осторонь пропаганду та заідеологізованість, вивчення та аналіз імперій минулого, як складних нелінійних систем, дозволяють зробити висновки щодо моделей життєвого циклу їх сучасних аналогів та в певній мірі спрогнозувати подальші траєкторії їх руху. Адже історія доводить, що доля кожної імперії «обчислена, зважена, поділена»**. Метою цієї статті є розгляд життєвих циклів імперій, що існували протягом останніх 800 років, та виокремлення загальних траєкторій їх руху із перспективою екстраполяції та прогнозування можливих альтернатив розвитку путінської Росії як потенційного імперського центру.

Визначення та класифікація імперій

З моменту виникнення субстанційних держав імперії були найсильнішою та найбільшою державною формою – «хижими динозаврами», які, здавалося, не могли бути знищено нічим, крім планетарної катастрофи [15, с.9]. Згідно із Н.Фергюсоном, імперії стали рушійною силою історії, оскільки цей формат дозволяє забезпечити «ефект масштабу»: мобілізацію та оснащення потужних збройних сил, збір податків, координацію видобутку та логістики різноманітних ресурсів [9]. Починаючи з порівняно невеликих у сучасних масштабах прото-імперій Месопотамії більше ніж 4000 років тому, на початку XX ст. ця державна форма еволюціонувала у наймасштабнішого лівіафана – Британську імперію, що охоплювала 23% населення та території сучасного світу.

Попри усю складність формулювань та класифікацій (детальний огляд напрямів дослідження проблематики імперій можна знайти у Є.Бевзюка [1]), важко не погодитися із простим визначенням Н.Фергюсона: *імперія – це держава, що керує іншими народами* [9]. Щоб стати імперією, держава не обов'язково має бути проголошена нею або мати монархічну форму правління. Так, Давній Рим до проголошення принципату Октавіаном Августом фактично за формою правління був республікою, але за своєю суттю – колоніальною імперією, що вже декілька сторічч вела завойовницькі війни заради рабів та сировини. Сучасні Росія та Китай здійснюють свою владу над захопленими шляхом військової експансії регіонами (Тибет та окуповані території Грузії і України, Чечня відповідно) більш уніфіковано та прямо, ніж це робили Монгольська та Оттоманська імперії. Публічно лідери США заперечують наявність будь-яких імперських устремлень, «але ніщо не заважає республіці практично поводитися "по-імперски", продовжуючи присягатися у вірності республіканським чеснотам» [9].

Існують численні класифікації імперій за різними ознаками: адміністративним устроєм, формою управління периферіями, характером експансії тощо. Зокрема, широко цитованою є класифікація британського географа Х.Маккіндера, автора теорії «хартленду» (1904 р.) [12], який розрізняє континентальні імперії (теллуократії) та морські імперії (талассократії). В цілому, основні підходи до визначення імперій у політичній науці можна звести до наступних:

- *Просторово-експансіоністський (геополітичний) підхід* концентрується на просторовому масштабі імперії порівняно з іншими політико-територіальними утвореннями.
- *Ідеоократичний підхід* робить акцент на комплексі релігійно-державних ідей як центрального принципу імперії, що лежить в основі всіх зовнішніх і внутрішніх проявів імперської практики.
- *Структурний підхід* розглядає імперію через *систему* відносин потужного центру і периферій. Так, в межах останнього підходу, М. Дойл визначає імперію як систему взаємодії між політичними сутностями, одна з яких – домінуюча метрополія, що здійснює політичний контроль над внутрішньою та зовнішньою політикою підвладних периферій [8, с. 12, 30]. Відповідно до А. Мотіля, імперія – це ієрархічно організована полінаціональна політична система, усередині якої еліта ядра та створена нею держава домінують над периферійними елітами та суспільствами, виступаючи у ролі посередників у їх найважливіших взаємодіях та керуючи ресурсними потоками від периферії до ядра і назад [13, с.13].

Безсуб'єктність розвитку імперських систем

Як і будь-яка нелінійна система, окремі імперії та імперський світоустрій в цілому, розвиваються за певними траєкторіями у межах еволюційних циклів. У сучасному дискурсі, що надихається поп-культурою та серіалами Netflix, є велика спокуса пов'язати розвиток великих держав та імперій із певними історичними персонами та пасіонарними завойовниками. Так, Давній Рим асоціюється, в першу чергу, із Гаєм Юлієм Цезарем, хоча за майже 400 років існування імперії з часів принципату до остаточного розподілу на західну та східну у 395 р. н.е. історія імперії налічувала більше 80 правителів. Розквіт Французької імперії пов'язується із персоною Наполеона Бонапарта, однак територіальні завоювання Франції розпочалися ще у XVI ст., коли територія монархічної імперії вже становила 8 млн. км²., переважно у Північній Америці (сучасна Канада). Свого територіального апогею Франція досягла перед Другою світовою війною за рахунок численних колоній в Азії та Африці.

Розвиток імперій є швидше не результатом рішень та дій окремих суб'єктів (лідерів, еліт чи макрогруп), а безсуб'єктною послідовністю довготривалих періодів стабільних станів системи, які перериваються короткими періодами хаотичної поведінки. Як підкреслює В.Бранський [2], багатий досвід соціального розвитку на протязі декількох тисячоліть однозначно свідчить на користь того, що соціальна самоорганізація виступає як чергування двох процесів – ієрархізації та деієрархізації, що практично проявляється в періодичному розквіті грандіозних імперій і їх подальшому катастрофічному розпаді. Фундаментальний принцип поведінки нелінійних систем – це періодичне чергування стадій еволюції і інволюції, вибуху активності, збільшення інтенсивності процесів і їх загасання, інтеграції і дезінтеграції, хоча б часткового розпаду. Циклічні моделі соціальних та політичних процесів є доволі поширеними завдяки науковому доробку Н.Д.Кондратьєва (економічні цикли), О.Л.Чижевського (цикли історичного процесу), А.Тойнбі (цикли війни та миру) та ін.

Відповідно до синергетичної парадигми (Г.Хакен, І.Пригожин, С.Курдюмов та ін.), будь-який процес соціального розвитку супроводжується великою кількістю випадковостей, або незначних флуктуацій (принцип або «порядок з хаосу»). Напрямок переходу до наступного сталого стану (атрактор) визначається системою в залежності від особливостей дії флуктуацій у точці біфуркації [6, с.54]. Тобто у певний момент часу траєкторії розвитку дійсно залежать від індивідуальних рішень та пасіонарності лідерів, що у точці біфуркації роблять вибір з певних альтернатив. Але лише тоді, коли зусилля і інтереси суб'єктів потрапляють в ситуацію «резонансу» – зміни системою своїх параметрів – вони можуть що-небудь змінити («Дій в потрібному місці і в потрібний час»).

Отже, розвиток імперій та формування світопорядку в цілому можуть бути представлені, як нелінійний та нерівноважний процес, що характеризується трендом безсуб'єктності. Безсуб'єктність політики (political subjectlessness) є відносно новою міждисциплінарною категорією, що спорадично вживається у дослідженнях економістів, соціологів, філософів для оцінки поточного політичного стану системи через вивчення ефективності реалізації управлінських компетентностей влади та рівня соціальної пасивності (абсентеїзму) мас. Безсуб'єктність порядку протиставляється суб'єктності соціальних змін [4, с.235].

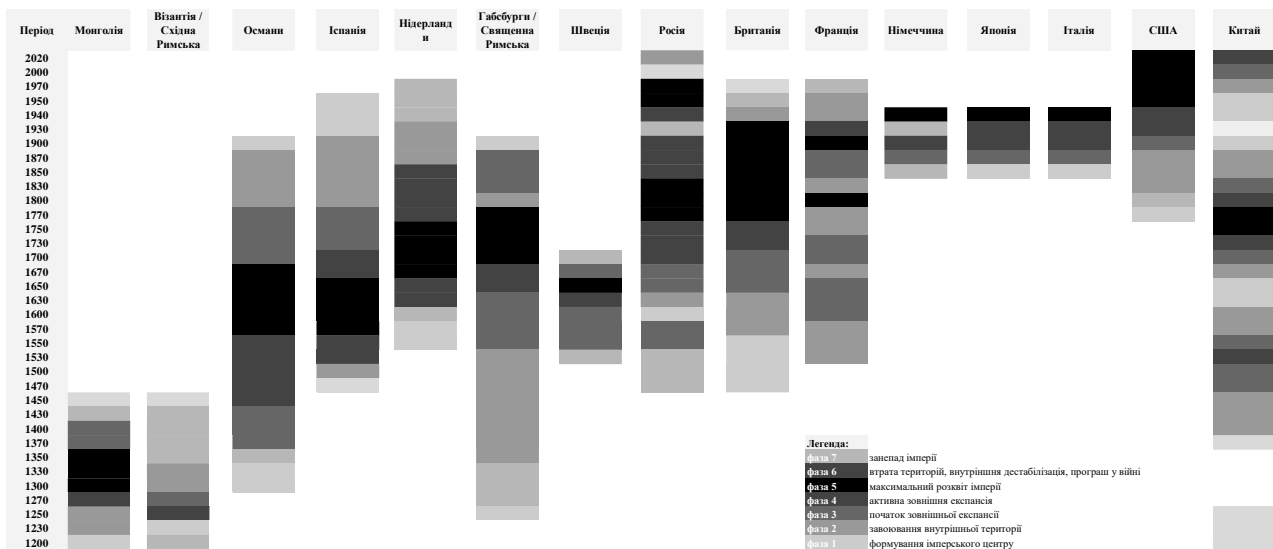
Тренди розвитку імперських систем

Протягом останніх 800 років світопорядок формувался 15 ключовими імперськими центрами, що проходили через власні моделі життєвого циклу (див. мал.1). Низка дослідників розглядають в якості імперій окремі фази їх життєвого циклу (наприклад Н.Фергюсон, що говорить про 50-70 імперій [9]). На думку автора, це може призвести до хибних висновків. Так, якщо поглянути в більш широкій історичній перспективі на модель життєвого циклу Росії як імперського центру, то етап його становлення та консолідації розпочався у XVI ст. з початком територіальної експансії часів Івана Грозного та проголошення Руського царства. Періоди правління династії Романових, СРСР та путінська Росія можуть бути розглянуті як окремі хвилі в життєвому циклі одного імперського центру, аніж кардинально різні імперії. Імперська історія Китаю також налічує протягом майже 2-х тисячоліть декілька хвилеподібних династичних циклів, що перемежовувалися тривалими періодами внутрішніх міжусобиць чи зовнішніх завоювань (як-от монгольська інтервенція у XIII ст.). Сьогодні Китайська імперія по суті знаходиться на новій фазі розгортання зовнішньої експансії, тільки під комуністичним лейблом та переважно в економічному форматі.

Моделі життєвого циклу імперій

На підставі аналізу моделей життєвого циклу імперій можна зробити декілька попередніх висновків щодо трендів безсуб'єктності їх розвитку. Так, для більшості розглянутих імперій вони мають практично однакову траєкторію: від формування та консолідації імперського центру, підкорення внутрішніх територій та початку зовнішньої активної експансії до періоду максимальної потужності (розквіту) із подальшими періодами внутрішньої дестабілізації, конкуренції із іншими імперськими гравцями та розпаду. Як відзначає Ч.Тіллі [15, с.28], вивчення історії піднесення, розквіту та занепаду імперій, аналіз ознак імперських систем дозволяє зробити висновок, що вони відтворюють певний зразок (парадигму) імперії. В основі цієї парадигми можна побачити паттерн поведінки, що полягає у прагненні до світового панування. Очевидно, з глибокої давнини в людині прагнення влади може гіпертрофуватися до нескінченності.

Певні імперії минулого, як-от Візантія (Східна Римська імперія) чи Франція, демонстрували хвилеподібну динаміку із декількома «піками» – коливаючись між періодами послаблення та посилення імперських циклів. Історія також знала низку імперій із порівняно коротким відносно інших життєвим циклом – від Шведської імперії у XVI – поч. XVII ст. (160 років) до мілітаристських Німеччини, Японії та Італії, які пройшли свої імперські цикли менше ніж за 100 років і зазнали нищівної поразки у Другій Світовій війні на найвищій фазі розквіту***.

Мал. 1. Моделі життєвого циклу імперій у XII–XXI ст.

Джерело: складено автором.

Імперські центри євразійських імперій Росії та Китаю можна розглядати в якості окремого випадку, оскільки вони проходили декілька хвиль життєвих циклів, із періодами нетривалого (в історичній перспективі) розпаду, але з подальшим відновленням імперського життєвого циклу. У поточному моменті обидві автократії намагаються відновити імперську експансію. Китай використовує для цього економічні ресурси («Один пояс – один шлях»), а Росія – військову агресію, енергетичний шантаж та ідеологічну доктрину «руського миру».

Багаторазове проходження через імперські цикли є швидше виключенням, аніж загальною тенденцією. Такі колишні імперські центри як-от Швеція, Австрія, Нідерланди, Німеччина, Італія, Франція, Японія відбудували успішні національні держави, сконцентрувавшись на внутрішньому демократичному розвитку та виваженій зовнішній політиці. Досліджуючи передумови для відродження імперій, А.Мотиль вказує на такі чинники як швидке і всеосяжне руйнування імперії в період її піднесення; наявність міцної імперської ідеології для обґрунтування реімперіалізації «кинутих братів», що застрягли на колишній периферії, та достатнього державного потенціалу, щоб зробити можливим імперське відновлення [13, с.139]. На його думку, заміна царської Росії Радянським Союзом ілюструє цей момент, в той час як кемалістська Туреччина чи міжвоєнна Австрія не мали усіх вищеперахованих умов.

Згідно із висновками Ч.Тіллі [15, с.98], частини імперій у принципі можуть досягти певної міри демократичності, але вся імперія за визначенням залишається недемократичною: сегментація території та непряме управління перешкоджають рівному громадянству, практиці обов'язкових консультацій та захисту населення. З іншого боку, встановлення демократичного режиму у колишньому імперському центрі значно знижує ризик відродження імперських амбіцій. Автократичність режимів у сучасних Китаї та Росії не обтяжує їх еліти необхідністю зважати на громадську думку та дозволяє спрямовувати державні ресурси на зовнішню експансію.

Російська імперія історично знала дві форми територіальної експансії – колонізацію та завоювання з використанням військової сили, що тісно перепліталися між собою залежно від регіону, передуючи одна одній. Окремі території добровільно увійшли до складу імперії, як це було з дрібними грузинськими царствами і князівствами [1, с.51]. Однак у XVIII – XIX ст. розширення меж імперії та сфери її політичного впливу здійснювалося дедалі більше з використанням військової сили. Як зазначає Г. Кісінджер, на певному етапі експансіонізм більше не множив міць Росії, але сприяв її занепаду [11, с. 154]. Мілітаризація життя лягала важким тягарем на аграрну малопродуктивну економіку імперського центру. Військова міць, здатна забезпечити просування територіальної експансії, збереження у складі імперії вже підвладних територій і народів, виступала в якості одного з головних чинників, що гарантував стабільність політичної системи. Так, Кримська війна (1853–1856 рр.) стала своєрідною точкою біфуркації, коли територіальна експансія Росії зіштовхнулася

із зростаючим опором інших європейських імперій, та яскраво продемонструвала технологічну відсталість царизму. Напередодні Першої світової війни реалізація військових програм вимагала 8,4 млрд рублів золотом, заради чого були збільшені податки та скорочені витрати на просвітництво, науку та соціальні потреби (за 1898-1913 рр.). На флот і армію царська Росія спрямувала за цей час понад 22% всіх своїх витрат [7, с. 132].

Аналогічно у ситуації із воєнною агресією проти України у 2022 році, Росія повторює ті ж самі помилки, приймаючи кризовий цикл за період свого імперського розквіту. Так, відповідно до даних Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (SIPRI), військові витрати Росії зростали протягом останніх років і у 2020 році становили \$61,7 млрд. (або 4,6 трлн рублів). Якщо рахувати у відсотках від ВВП, то Росія посідала перше місце з п'яти країн-лідерів – того року Кремль витратив на військові потреби 4,3% ВВП, тоді як Великобританія – лише 2,2% [3]. Відповідно, російські військові витрати становили 10% від усіх державних витрат, та більше 20% від федерального бюджету**** – тобто на рівні часів, що передували фазі занепаду царської фази в історії російської імперії та революції 1917 р.

Разом з тим, як влучно зазначив Н.Фергюсон [9], імперія існує, якщо в очах самих імперіалістів вигода від правління іншими народами перевищує пов'язані з цим витрати, а в очах підкорених народів вигоди від підпорядкування іноземній державі переважають «витрати», пов'язані з опором колонізаторам. Очевидно, що з врахування таких понаднормових військових витрат та обсягу ресурсів для утримання окупованих територій, а також економічних втрат від запроваджених санкцій, «вигоди» Росії від загарбницької війни в Україні виключно символічні і занадто малі (принаймні, з раціональної точки зору). Цілком логічним було б передбачити в найближчому майбутньому точку біфуркації для поточного циклу російської імперської системи, що призведе до її занепаду, але автор утримається від такої спокуси.

Еволюційні цикли світопорядку

Розгляд моделей життєвого циклу ключових імперій дозволяє зробити певні висновки і щодо аналогічності циклічності світопорядку в цілому. Світопорядок трактується автором як відносно стійкий та обмежений в історичному часі стан міжнародної системи, що заснований на балансі сил і інтересів провідних світових держав і політичних сил, певному інституційному дизайні та ціннісній парадигмі [4, с.238]. Історично архітектура світопорядку мала принаймні 7 великих еволюційних циклів, що відображають коливання між фазами централізації та децентралізації імперських центрів. При цьому із часом довжина цих циклів скорочується, а розвиток подій значно пришвидшується.

I. *Децентралізований розвиток окремих прото-імперських центрів (XXIII – V ст. до н.е.)*. Існування одразу декількох локальних імперських центрів, що через географічну віддаленість лише зрідка перетиналися між собою через воєнні дії, торгівлю чи культурний обмін (як-от греко-перські війни у V ст. до н.е.). Окрім доволі детально досліджених європейських імперій, велика кількість подібних утворень виникала і занепадала у Південній Америці, Африці, Південно-Східній Азії.

II. *Централізація та перші «глобальні» імперії (IV ст. до н.е – V ст.н.е.)*. Першою надрегіональною можна вважати елліністичну імперію Олександра Македонського, що в силу різних причин проіснувала не довго, але мала значний вплив на подальший хід світової історії. Вже за декілька століть Римська імперія на межі тисячоліть охоплювала 4 млн км² та 60 млн. людей, або 20% від населення відомих людству на той момент територій.

III. *Початок децентралізації імперських центрів* після падіння Римської імперії, коли протягом V – XV ст. н.е. спостерігалися періоди почергового розвитку окремих імперських центрів, що змінювали один одного. Так, після тривалих коливальних періодів розквіту та занепаду Візантія була остаточно витіснена Османською імперією; імперія франків поступово еволюціонувала в Священну римську імперію; Монгольська імперія на тривалий час отримала панівні позиції в Євразії, потіснивши імперський Китай, вплинувши на розвиток Київської Русі та надавши поштовх для централізації низки східно-європейських центрів сили.

IV. *Поява нових потужних імперських центрів та колонізація*: на початку XVI ст., у розпал епохи Відродження, після низки спустошливих середньовічних війн, внутрішніх міжусобиць та хвороб, в Європі формується одразу декілька потенційно потужних імперських центрів. Вони перетворюються на повномасштабні імперії із початком географічної експансії та колонізації ще не зайнятих іншими імперіями територій. Так, Іспанія, Нідерланди, Британія, Франція стають імперіями шляхом морської експансії, продовжуючи вести міжусобні війни та конкурувати між собою на континенті та в колоніях. Росія розпочала експансію на схід, в Сибір та вглиб Євразії, де вступила у конкуренцію із Китаєм, що вийшов на новий імперський цикл періоду маньчжурської династії Цин.

V. *Фаза гострої конкуренції між більш чи менш рівними за потужністю імперіями* після опанування та розподілу більшості колоній. Протягом XVIII-XIX ст. Британія, Франція, Австрія, Пруссія, Росія, Оттоманська порта постійно в різних комбінаціях вступали в союзи, воювали між собою та боролися за колоніальні сфери впливу, зробивши за два століття тільки один тривалий перерив – з 1815-го (кінець наполеонівських війн) до 1848 року. Історики та політологи в більшості своїй погоджуються, що саме багатополярність епохи «Європейського концерту» призвела до Першої світової війни та зміни конфігурації гравців, коли зі сцени пішли Габсбурзька та Османська імперії, а царська Росія пройшла через період внутрішньої нестабільності та трансформувалася у радянську імперію. Напередодні Другої світової війни вийшли на висхідний тренд нові імперські неофіти. З одного боку, це США, що завершили внутрішню експансію на континенті та зробили розворот на міжнародну арену («вільсоніанська доктрина» 1918 р.). З іншого боку – Німеччина, Японія, Італія, що пройшли майже однакову траєкторію життєвого циклу та утворили єдину коаліцію, щоб завоювати та розподілити ресурси інших імперій. Формування цих мілітаристських держав в якості імперських центрів розпочалося майже одночасно в 1850-х, а закінчилося поразкою у Другій світовій війні.

VI. *Централізація у межах двох імперських центрів (біполярність)*. Протягом наступних майже 50 років архітектура світопорядку визначається конкуренцією між двома над-потужними централізованими імперіями: радянським блоком на чолі із Росією та «західним світом» із керівництвом США. Розпад інших імперських центрів фактично завершується у період деколонізації після війни. Розпаду СРСР у 1991 році надав США шанс залишитися єдиним світовим гегемоном та імперським центром, на кшталт Римської імперії на світанку нашої ери. Разом з тим, розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, включення широких макрогруп у політичні процеси та економічна глобалізація світу призвели до зворотного ефекту – максимальної децентралізації центрів влади та поліцентричного світопорядку.

VII. *Поліцентричність сучасного світового порядку* виражається як у постійно зростаючій кількості акторів із рівним рівнем інституціоналізації, складними мережевими взаємозв'язками між ними та багаторівневістю їх впливу. Контури нового світу визначають не тільки і не стільки держави-нації, як от різноманітні центри сили, в тому числі політичні території, громадські рухи, етнічні групи, транснаціональні корпорації, мережеві спільноти, протестні рухи, терористичні організації тощо [4, с.218]. На думку Дж. Ная [14], новий світовий порядок має три рівні, на кожному з яких існує своя модель розподілу влади. Рівень військової сили характеризується однополярністю, якщо брати до уваги лише США, або біполярні, якщо враховувати США і Росію. Рівень економічної сили в даний час, безперечно, є багатополярним і включає в себе Китай, США, Японію, ЄС, окремі корпорації, що перевершують за своїм потенціалом інші держави. Рівень м'якої сили не має чітко визначених центрів сили, будучи безполярним. За визначенням Дж.Ная, м'яка сила – це форма політичної влади, що припускає здатність досягати бажаних результатів на основі добровільної участі, симпатії і привабливості, на відміну від «жорсткої сили», яка має на увазі примус. До м'якої сили дослідник відносить, наприклад, мову та культуру.

Навіть на рівні військової сили нова ситуація біполярності часів протистояння СРСР – США також фактично неможлива, адже на континентальному просторі Росія має підтримувати дуже тонкий баланс між кооперацією та конкуренцією із Китаєм – іншою потужною євразійською імперією, що знаходиться на стадії зовнішньої експансії. З іншого боку, нова світова архітектура сприяє відродженню імперських амбіцій у іншій «таласократії» – Британії, яка після Brexit (2016 р.) зробила більший розворот на зовнішньополітичну арену та реалізує власні геополітичні інтереси.

Розпочавши військову агресію проти України у 2014 р., Росія по суті намагається кинути виклик не тільки і не стільки США та «колективному Заходу», як світовому гегемону, а саме цьому поліцентричному світопорядку, який сформувався. І саме через нерозуміння цієї нової реальності кремлівський режим намагається діяти засобами сили, характерними для попередніх етапів еволюції імперських систем. Разом з тим, загальний хід війни в Україні демонструє, що реліктова у сучасному децентралізованому світі жорстко-ієрархічна автократична імперія програє на усіх фронтах мережевому суспільству [5, с.28], що здатне набагато швидше та ефективніше мобілізувати ресурси і набагато більш мотивоване до перемоги.

Примітки:

* Ressentiment з франц. – образа, заздрість. При запозиченні в інші мови це слово набуло додаткових відтінків сенсу. Так, датський філософ С.К'еркегор називав ресентиментом злість посередностей на тих, хто наважується виділятися з натовпу, а німецький філософ Ф.Ніцше – злобу рабів на панів. Теорію ресентимента як політичної емоції розробив М.Шелер (1913 р.).

** «Мене, текел, фарес» – слова, які біблійний пророк Даниїл розтлумачив останньому царю Вавілона Валтасару незадовго до його падіння від рук перського царя Кіра. Значення цих слів полягає у наступному: «Мене» – перелічив Бог царство твоє і поклав кінець йому; «Текел» – ти зважений на терезах і знайдений дуже легким; «Перес» – розділене царство твоє і дано Мідянам та Персам» (Дан. 5:26-28).

*** Слушною є аргументація Н.Фергюсона [9], що недовговічність цих відносно нових агресивних імперій ХХ ст. на фінальній фазі була пов'язана з їх прагненням до безпрецедентної централізації влади, контролю за економікою та соціальною однорідністю. Ці мілітаристські імперії відкинули традиційні релігійні та правові норми, що обмежували державне насильство і перетворили жорстокість у найвищу чесноту. Переслідуючи свої цілі, вони вели «тотальні» війни, спрямовані не тільки проти збройних та спеціально навчених представників держави-протівника, а й проти цілих соціальних чи етнічних груп. Н.Фергюсон доходить висновку, що імперія не здатна проіснувати довго, якщо вона не має довгострокової опори серед місцевого населення, або вона допустить об'єднання імперій-суперниць у ворожу коаліцію, яка перевершує її під силу.

**** Згідно з інформацією з відкритих джерел, державні витрати Росії в цілому у 2020 році склали 42,15 трлн рублів, з них 54% – це витрати федерального бюджету.

Бібліографічний список:

1. Бевзюк Є. Імперія як історико – географічний феномен. *Геополітика України: історія та сучасність*. 2019. № 1(22). С. 45-65. DOI: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.1\(22\).45-65](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.1(22).45-65)
2. Бранский В.П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории. *Общественные науки и современность*, 1999. №6. С. 117-127.
3. Военные расходы в эпоху коронавируса: Россия в пятерке лидеров, Британия дышит ей в спину (26 апреля 2021). BBC news Русская служба. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56886362> (дата звернення: 09.09.2022).
4. Нагорняк Т., Наталіна Н., Польовий М. Політична суб'єктність в умовах формування нового світопорядку. *Політологічний вісник*. 2021. №87. С.218-240. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-88IX.2021.87.218-240>
5. Наталіна Н.О. Війна в Україні крізь призму безсуб'єктності політики. *Політичне життя*. 2022. №2. С. 23-29. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.4>
6. Пригожин, И., Стенгерс. И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М.: Прогресс, 1986. 432 с.
7. Шацилло К.Ф. Последние военные программы Российской империи. *Вопросы истории*. 1991. № 7–8. С. 224–233.
8. Doyle M.W. Empires. Ithaca: Cornell University Press, 1986.
9. Ferguson N. Empires with expiration dates. *Foreign Policy* (September/October 2006), pp. 46-52. URL: <https://foreignpolicy.com/2009/10/14/empires-with-expiration-dates/> (accessed: 09.09.2022).
10. Hirsh M. Putin's Thousand-Year War. *Foreign Policy* (12 March 2022). URL: <https://foreignpolicy.com/2022/03/12/putins-thousand-year-war/> (accessed: 09.09.2022).
11. Kissinger H. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994. 912 p.
12. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 1904. №23(4). P. 421–437. DOI: <https://doi.org/10.2307/1775498>
13. Motyl A. J. Why Empires Reemerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective. *Comparative Politics*. 1999. № 31(2). P. 127–145. DOI: <https://doi.org/10.2307/422141>
14. Nye J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs Group, 2004. 191 p.
15. Tilly Ch. After empire: multiethnic societies and nation-building. The Soviet Union, and the Russian, Ottoman and Habsburg empires / Barkey K., von Hagen M. (eds.). Boulder; Oxford: Westview press, 1997. 211 p.
16. What Does Putin Really Want? (25 February 2022). *Politico Magazine*. URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2022/02/25/putin-russia-ukraine-invasion-endgame-experts-00011652> (accessed: 09.09.2022).

References:

1. Bevzyuk Ye. Imperiya yak istory`ko-geografichny`j fenomen. *Geopolity`ka Ukrayiny` : istoriya ta suchasnist`*. 2019. # 1(22). S. 45-65. DOI: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.1\(22\).45-65](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.1(22).45-65)
2. Branskiy V.P. Sotsialnaya sinergetika kak postmodernistskaya filosofiya istorii. *Obschestvennyie nauki i sovremennost*, 1999. #6. S. 117-127.
3. Voennyye rashodyi v epohu koronavirusa: Rossiya v pyaterke liderov, Britaniya dyishit ey v spinu (26 aprelya 2021). BBC news Russkaya sluzhba. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56886362> (data zvernennya: 09.09.2022).
4. Nagornyak T., Natalina N., Pol`ovy`j M. Polity`chna sub`yektnist` v umovax formuvannya novogo svitoporyadku. *Politologichny`j visny`k*. 2021. #87. S.218-240. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-88IX.2021.87.218-240>
5. Natalina N.O. Vijnna v Ukrayini kriz` pry`zmu bezsub`yektnosti polity`ky`. *Polity`chne zhy`ttya*. 2022. #2. S. 23-29. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.4>
6. Prigozhin, I., Stengers. I. Poryadok iz haosa. Novyyi dialog cheloveka s prirodoy. M.: Progress, 1986. 432 s.
7. Shatsillo K.F. Poslednie voennyye programmy Rossiyskoy imperii. *Voprosyi istorii*. 1991. # 7–8. S. 224–233.
8. Doyle M.W. Empires. Ithaca: Cornell University Press, 1986.

9. Ferguson N. Empires with expiration dates. *Foreign Policy* (September/October 2006), pp. 46-52.
URL: <https://foreignpolicy.com/2009/10/14/empires-with-expiration-dates/> (accessed: 09.09.2022).
10. Hirsh M. Putin's Thousand-Year War. *Foreign Policy* (12 March 2022).
URL: <https://foreignpolicy.com/2022/03/12/putins-thousand-year-war/> (accessed: 09.09.2022).
11. Kissinger H. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994. 912 p.
12. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 1904. №23(4). P. 421–437.
DOI: <https://doi.org/10.2307/1775498>
13. Motyl A. J. Why Empires Reemerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective. *Comparative Politics*. 1999. № 31(2). P. 127–145. DOI: <https://doi.org/10.2307/422141>
14. Nye J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs Group, 2004. 191 p.
15. Tilly Ch. After empire: multiethnic societies and nation-building. The Soviet Union, and the Russian, Ottoman and Habsburg empires / Barkey K., von Hagen M. (eds.). Boulder; Oxford: Westview press, 1997. 211 p.
16. What Does Putin Really Want? (25 February 2022). *Politico Magazine*.
URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2022/02/25/putin-russia-ukraine-invasion-endgame-experts-00011652> (accessed: 09.09.2022).

Natalina N. O. The subjectlessness of the empires' lifecycle and the prospects of the modern world order

The article reviews the lifecycle models of 15 key imperial centres over the past 800 years to highlight general evolution trends and extrapolate them to the prospects of Putin's Russia after the start of the full-scale war in Ukraine. The analysis of past and present empires as complex non-linear systems allows the author to conclude that their paths are not rather the result of decisions and actions of individual actors (leaders, elites or macro-groups) but a subjectless sequence of cycles of prosperity and decline, which are interrupted by short periods of chaotic behaviour.

The lifecycle models of most of the considered empires have virtually the same trajectory: from the formation and consolidation of the imperial centre, the conquest of internal territories and active external expansion to the period of maximum power (prosperity) followed by internal destabilisation, competition with other imperial players and collapse. The imperial centres of Russia and China can be considered as a case study, as they have undergone several evolutionary waves, with periods of short (from a historical perspective) disintegration followed by the restoration of the imperial lifecycle. Currently, the autocratic nature of the regimes in these states does not burden their rulers with the need to consider public opinion and allows them to direct state resources towards external expansion. The author concludes that the military aggression against Ukraine (since 2014) has started another crisis phase of Russia's lifecycle, which the Kremlin leadership mistakenly perceives as a period of imperial flourishing. The current state of the world order, also evolving within the framework of subjectless evolutionary cycles, is characterised by decentralisation, polycentricity of power, and multilevel interrelationships between key actors. Challenging this new world, the Kremlin regime is trying to act through hard power, typical of previous stages in the evolution of the imperial systems. At the same time, the overall course of the war in Ukraine demonstrates that the rigidly hierarchical Russian autocratic empire is the relict in today's decentralised world. And it is losing to a network society that is able to mobilise resources much faster and more effectively and is much more motivated to victory.

Keywords: *empires, world order, subjectlessness, the war in Ukraine.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.4

УДК 352.105

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>*Prymush M. V., Vasyl Stus Donetsk National University*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1637-175X>*Okunovska Yu. V., Vasyl Stus Donetsk National University*

ГРОМАДА ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті визначено основні характеристики «громади» як основного елемента місцевого самоврядування. Охарактеризовано понятійно-категоріальний апарат, що згадується у процесі реформи децентралізації та змін у структурі місцевого самоврядування.

Визначено правову основу, що регламентує функціонування громад та створення територіальних громад у контексті децентралізації. Під час аналізу законодавства акцентувалась увага на різниці між термінами «громада» та «територіальна громада».

Проаналізовано історичні передумови, оскільки в Україні історично склалося, що громада була основною територіальною одиницею, яка виконувала низку важливих функцій, маючи свої органи управління.

З'ясовано, що існує велика кількість поглядів на види громад та функції їх діяльності. При аналізі прав та обов'язків громад територіальної громади було виділено такі її види: соціальна, економічна, культурно-духовна, політична, судова та оборонна.

Досліджено, що територіальна громада, як суб'єкт регулювання соціально-економічного розвитку території, наділена функціями, що загалом збігаються з обсягом функцій системи місцевого самоврядування.

У статті визначено, що під час реформи децентралізації, на окуповані території Донецької та Луганської областей (з 2014 року), не вдалося створити територіальні громади, тому, відповідно на цих територіях було сформовано військово-цивільні адміністрації. Також, проаналізовано, що після початку повномасштабного вторгнення російської федерації з 24 лютого 2022 року, частина територіальних громад в Україні визначаються, як території, що є тимчасово окупованими; території, що перебувають в оточенні (блокуванні); території, на яких тривають активні бойові дії.

Ключові слова: громада, децентралізація, місцеве самоврядування, населення, фінансування, проєктна діяльність.

Постановка проблеми. Реформа децентралізації вважається однією з найуспішніших реформ проведених в Україні. У результаті реформи децентралізації значно розширилися повноваження органів місцевого самоврядування. У першу чергу, реформа посприяла посиленню потенціалу громад. Громади отримали автономію щодо розвитку проєктної діяльності, що зумовило певний сплеск активності та її процвітання. Головний акцент зміщено на збільшення фінансування місцевих бюджетів. У результаті децентралізації в Україні 12 червня 2020 року урядом було затверджено новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня [10]. 17 липня 2020 року ВРУ прийняла Постанову №3650 «Про утворення та ліквідацію районів», згідно з якою тепер в Україні 136 районів замість 490 [11]. А після місцевих виборів 25 жовтня 2020 року, в Україні утворилося 1469 територіальних громад.

Мета: проаналізувати процес формування громади, як основного елемента місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Одне з найпоширеніших визначень терміну «громада» (англ. community) утворено з двох слів – «common» (спільний) та «unity» (єдність). Бути в громаді, або спільноті, означає мати щось спільне з іншими людьми таке тлумачення було визначено канадською дослідницею Дж. Бопп [3, С.16]. Вона розглядала громаду через призму соціальних відносин, де у певної групи людей, зазвичай, вироблялися певні норми поведінки, цінності, традиції та способи ведення господарства. Тобто, групу людей, яка проживає на одній території та має спільні ознаки самоврядування можна назвати громадою.

Український дослідник В. Кравченко характеризує громаду як сукупність громадян України, які спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус. При цьому автор розглядає її у трьох аспектах, як: 1) базову адміністративно-територіальну одиницю 2) форму організації місцевої влади; 3) суб'єкт цивільно-правових відносин, господарюючий суб'єкт [7, С.121].

Український дослідник О. Мороз пропонує такий перелік ознак «територіальної громади»: спільна територія існування (що може включати проживання, роботу, володіння нерухомим майном); спільна територія існування у вирішенні питань життєдіяльності; психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою; спільна комунальна власність; сплачування комунальних податків. [9]

Вивчення інституту місцевого самоврядування має довготривалу історію та тісно пов'язане з дослідженням демократії на місцевому рівні. Оскільки місцеве самоврядування – це основа здійснення влади народу на місцях. Джерелом місцевої демократії, влади загалом є місцева громада. В Україні відповідно до статті 140 Конституції України місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, тобто через певний структурно-організаційний механізм, який іменується системою місцевого самоврядування [6, ст.140.].

Найбільш ґрунтовно сутність досліджуваного поняття територіальна громада викладена у працях О. Батанова. Він вказує, що конструюючи її теоретичну модель, слід мати на увазі, що територіальна громада – це складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (зокрема, демографічний і територіальний (земляцький) зв'язок, правовий і політичний зв'язок, майновий (економічний) і професійний зв'язок, мовний і релігійний (соціально-культурний) зв'язок тощо). Це об'єднання, яке не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозвілля, консолідує зусилля багатьох для досягнення бажаного всіма результату. Іншими словами, відбувається реалізація приватних цілей у публічно-правовій формі [2, С.54].

Відповідно до ч. 1 ст. 140 Конституції України, яка містить визначення місцевого самоврядування, можна виділити такі види територіальних громад:

- територіальну громаду села або добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл;
- територіальну громаду селища;
- територіальну громаду міста [6, ст.140].

Територіальні громади сусідніх сіл можуть об'єднуватися в одну територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування й обирати єдиного сільського голову. Добровільне об'єднання територіальних громад здійснюється за рішенням місцевого референдуму відповідних територіальних громад сіл. Таке рішення є згодою на утворення спільних органів місцевого самоврядування, формування спільного бюджету, об'єднання комунального майна. Вихід із складу сільської громади здійснюється за рішенням референдуму відповідної територіальної громади.

Важливим є те, що територіальні громади мають свої майнові права. Так. Ст. 142 Конституції України визначає, що матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, які є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти іншої спільної власності, котрі перебувають в управлінні районних та обласних рад [6, ст. 142].

Окрім юридичного обґрунтування та різних бачень щодо сутності громади, варто звернути увагу на функціонування громад, що визначила докторка політичних наук М. Лендбел. Вона визначає такі основні ознаки: а) *спільна ситуація* – ті, хто належить до громади, мають спільні ознаки, що пов'язують їх одне з одним; це може бути місце проживання, а може бути належність до певного класу, етнічність, релігія або щось інше; б) *мережа взаємин* – громади зосереджують усі можливі відносини і не обмежені тільки роботою, політикою або спортом; в) *колективна дія* – люди усвідомлюють спільний інтерес і спроможні на організацію колективної дії, зокрема, громада одного будинку може організуватися, аби запобігти побудові автостоянки замість дитячого майданчика під вікнами їхнього будинку; г) *сформована ідентичність* – людина у громаді отримує громадську ідентичність, з якою настає певна емоційна відповідальність, почуття належності до більшої одиниці і певна лояльність стосовно неї [8, с. 100].

Проте, при аналізі прав та обов'язків громад територіальної громади варто звертати увагу на її виду, зокрема: соціальна (групування, об'єднання зусиль у вирішенні завдань, які виникають на основі соціальних проблем, і контроль за виконанням відповідних завдань); економічна (групування, об'єднання людей для спільного господарювання, отримання інвестицій, збільшення податкових надходжень, зростання товарної маси та фінансових ресурсів. культурно-духовна (групування, об'єднання людей для збереження, виховання, розвитку, вивчення традицій та звичаїв певного регіону); політична (групування, об'єднання людей для вирішення оперативних і стратегічних завдань місцевого значення); судова та оборонна (призначена для виконання відповідних рішень згідно із затвердженими процедурами). Визначальною ознакою, за якою законодавець поділяє територіальні громади на види, є адміністративно-територіальний устрій нашої держави.

Територіальна громада як суб'єкт регулювання соціально-економічного розвитку території наділена функціями, які загалом збігаються з обсягом функцій системи місцевого самоврядування: – нормотворча функція (створення статутів територіальних громад, прийняття нормативних актів, що регламентують діяльність громади); – планування, програмування розвитку адміністративно територіальної одиниці базового рівня (стратегії розвитку територіальних громад, програми соціально-економічного та культурного розвитку); – управління ресурсним потенціалом (земельні, лісові, водні ресурси) – розвиток місцевої інфраструктури – утримання та будівництво доріг, водо-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території; – управління комунальним майном, що належить територіальній громаді; бюджетно-фінансова функція (затвердження бюджетів і контроль за їх виконанням, визначення місцевих податків і зборів, що передбачені законом); – управління мережею закладів соціальної сфери (утворення, реорганізація, ліквідація); – інвестиційна функція (залучення інвестицій – державних, приватних, міжнародних у розвиток території); – інформаційна функція.

В Україні історично склалося, що громада була основною територіальною одиницею, яка виконувала низку важливих функцій, маючи свої органи управління. Відповідно до рішень зборів громади здійснювався розподіл землі, на членів громади накладалися податки та сплачувалися податки державі.

Починаючи з 1991 року чисельність сільського населення зменшилася на 2,5 млн. осіб, а кількість сільських населених пунктів – на 348 одиниць. Разом з тим кількість сільських рад збільшилася на 1067 одиниць.

В Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, у більш як 6 тис. громад чисельність жителів становить менш як 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менш як 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження.

Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 відсотків, 483 територіальні громади на 90 відсотків утримуються за рахунок коштів державного бюджету.

Сьогодні територіальна громада в Україні, яка є аналогом свого історичного прообразу, створюється державою відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання громадян» [4]. Територіальна громада – це не тільки спільне проживання громади на відповідній території, але й отримані права від держави, насамперед право на самоврядування, яке може здійснюватися не тільки громадою, а і через органи місцевого самоврядування. Органами, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст, є районні та обласні ради. Територіальні громади вибирають відповідні ради. Голова ради вибирається депутатами на сесії відповідної ради.

Юридичне оформлення статусу громади було визначено згідно ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5]. Де було визначено, що первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста, яка може утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову. Тобто, дана стаття дає нам розуміння, що територіальна громада може утворити орган місцевого самоврядування, але не є ним [1].

Загалом процес формування територіальних громад у контексті децентралізації, тривав з 2015 по 2020 р. Перший етап тривав з 2015 до 2020 рр, це період добровільного об'єднання громад в Україні. Впродовж цього часу було утворено 1070 об'єднаних територіальних громад. З 12 червня 2020 року розпочався другий етап формування територіальних громад, що розпочався відповідно до закону № 562-IX. Відповідно до цього закону уряд визначив адміністративні центри і території територіальних громад на основі раніше об'єднаних громад і попередньо затверджених

перспективних планів. Усього було затверджено 1470 громад, які повністю охоплювали території 24 областей (окрім Чорнобильської зони відчуження). Проте, 12 серпня 2020 року розпорядженням Кабміну № 996 Соколівську громаду Черкаської області включено до Жашківської. Таким чином, громад стало 1469.

Станом на 25 жовтня 2020 року не вдалося провести вибори на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Відповідно на цих територіях було сформовано військово-цивільні адміністрації, такі як: Донецька, Горлівська, Дебальцівська, Докучаєвська, Єнакієвська, Жданівська, Хрестівська, Макіївська, Сніжнянська, Іловайська, Харциська, Шахтарська, Ясинуватська, Амвросіївська, Вуглегірська, Новоазовська, Кальміуська, Старобешська, Бойківська, Луганська, Антрацитівська, Алчевська, Молодогвардійська, Сорокинська, Хрустальненська, Ровеньківська, Довжанська, Кадіївська, Лутугинська, Зимогір'ївська,

Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації з 24 лютого 2022 року, частина територіальних громад в Україні визначаються у таких значеннях.

- території, що є тимчасово окупованими;
- території, що перебувають в оточенні (блокуванні);
- території, на яких тривають активні бойові дії.

Станом на 19.07.2022 року до переліку входить 314 громад з 9 областей: Донецької (66), Харківської (51), Дніпропетровської (6), Луганської (37), Запорізької (55), Херсонської (49), Миколаївської (25), Сумської (20), Чернігівської (5).

Таким чином, громада як основний елемент місцевого самоврядування після завершення реформи децентралізації, отримала широкий спектр повноважень. Досить вагомим фактором стало те, що над реформою спільно працювали всі сектори українського суспільства. Над проведенням реформи працювали: Президент України, Офіс Президента України, Головний департамент регіонального та кадрового розвитку та Департамент місцевого самоврядування та децентралізації, Комітет Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування, Міністерство розвитку громад та територій України, Асоціація сільських, селищних рад та об'єднаних громад, Українська асоціація районних та обласних рад, Асоціація об'єднаних територіальних громад, Асоціація міст України, Обласні державні адміністрації, Районні ради, Районні державні адміністрації, Програма "U-LEAD з Європою". Після завершення реформи територіальні громади стали основною ланкою децентралізованого адміністративно-територіального устрою. У межах територіальної громади, якій надано автономію, громадяни країни мають реальну можливість самостійно будувати своє життя, не сподіваючись на чийсь допомогу. Як визначено в Європейській хартії про місцеве самоврядування, через громаду громадяни вчаться господарювати і здійснювати реальне господарювання, керують фінансовими справами. Саме в громаді реалізується більшість соціально-економічних прав громадян у демократичному суспільстві.

Бібліографічний список:

1. Барановська Т. М. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики // *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 10. С.97. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=09> (дата звернення 22.07.2022).
2. Батанов О.В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. // *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 2. С. 51-57.
3. Бопп Дж. Перетворюючи світ : практ. посіб. для розбудови сталих громад. Пер. та публ. здійснено в рамках Проекту розвитку громадянського суспільства. Ужгород, 2008. 164 с.
4. Закон від 18 жовтня 2019 р. Про добровільне об'єднання територіальних громад. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-viii> (дата звернення 22.07.2022).
5. Закон України від 21 травня 1997р. «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 22.07.2022).
6. Конституція України 1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 24.07.2022).
7. Кравченко В. Місцеві фінанси України: Навч. посіб. К.: Т-во «Знання» України, 1999. 487 с.
8. Лендвел М. Визначення оптимального розміру муніципалітетів у постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи: роль європейських норм місцевого самоврядування. // *Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. Вип. 1. Івано-Франківськ : Гостинець, 2008. С. 96–104.
9. Мороз О. Територіальна громада: сутність, становлення та сучасність та сучасні українські реалії. // *Науковий вісник*. Вип.2. 2008. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26506/moroz.pdf> (дата звернення 25.07.2022)

10. Атлас адміністративно-територіального устрою України. // Децентралізація. 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13404> (дата звернення 22.07.2022).
11. Постанова ВРУ №3650 «Про утворення та ліквідацію районів». // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення 25.07.2022).

References:

1. Baranovs`ka T. M. Tery`torial`ni gromady` yak pervy`nny`j sub`yekt misceвого samovryaduvannya ta realizaciyi municy`pal`noyi polity`ky` // Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvy`tok. 2015. # 10. S.97. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=09> (дата зvernennya 22.07.2022).
2. Batanov O.V. Tery`torial`na gromada – pervy`nny`j sub`yekt municy`pal`noyi vlady` v Ukrayini: ponyattya ta oznaky`. // Visny`k Central`noyi vy`borchoyi komisiyi. 2008. # 2. S. 51-57.
3. Bopp Dzh. Peretvoryuyuchy` svit : prakt. posib. dlya rozbudovy` staly`x gromad. Per. ta publ. zdijnsno v ramach Proektu rozvy`tku gromadyans`kogo suspil`stva. Uzhgorod, 2008. 164 s.
4. Zakon vid 18 zhovtnya 2019 r. Pro dobrovil`ne ob`yednannya tery`torial`ny`x gromad. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-viii> (дата зvernennya 22.07.2022).
5. Zakon Ukrayiny` vid 21 travnya 1997r. «Pro misceve samovryaduvannya v Ukrayini» vid 21 travnya 1997r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата зvernennya 22.07.2022).
6. Konstytuciya Ukrayiny` 1996 r. Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` (VVR). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата зvernennya 24.07.2022).
7. Kravchenko V. Miscevi finansy` Ukrayiny` : Navch. posib. K.: T-vo «Znannya» Ukrayiny`, 1999. 487 s.
8. Lend`el M. Vy`znachennya opty`mal`nogo rozmiru municy`palitetiv u post-socialisty`chny`x krayinax Central`no-Sxidnoyi Yevropy` : rol` yevropejs`ky`x norm misceвого samovryaduvannya. // Visny`k Nauko`vogo informacijno-anality`chnogo centru NATO Pry`karpats`kogo nacio`nal`nogo universy`tetu imeni Vasy`lya Stefany`ka. Vy`p. 1. Ivano-Frankivs`k : Gosty`necz`, 2008. S. 96–104.
9. Moroz O. Tery`torial`na gromada: sutnist`, stanovlennya ta suchasnist` ta suchasni ukrayins`ki realiyi. // Naukovy`j visny`k. Vy`p.2. 2008. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26506/moroz.pdf> (дата зvernennya 25.07.2022).
10. Atlas administraty`vno-tery`torial`nogo ustroyu Ukrayiny`. // Decentralizaciya. 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13404> (дата зvernennya 22.07.2022).
11. Postanova VRU #3650 «Pro utvorennya ta likvidaciyu rajoniv». // Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` (VVR), 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата зvernennya 25.07.2022).

Prymush M. V., Okunovska Yu. V. Hromada (community) as a key element of local self-government

The article determines key characteristics of a “hromada” as a key element of local self-government. It describes main concepts and categories that are mentioned in the course of decentralization reform implementation and introduction of changes to the structure of local self-government. The article describes the legislation that regulates the operation of hromadas (communities) and establishment of territorial hromadas (communities) in the context of decentralization. While analyzing the legislation, special attention was paid to differentiation such terms as “hromada” and “territorial hromada”. The study analyzes historical preconditions as it has been so historically formed in Ukraine that a hromada (community) was the basic territorial unit, which, having its own governing bodies, has performed a number of important functions. It has been determined that there are many different opinions as to the types of communities and their functions. While analyzing the rights and obligations of hromadas (communities) of a territorial hromada (community), the following spheres were selected: social, economic, cultural-spiritual, political, judicial and defense. It has been proven that a territorial hromada, as a subject regulating the socio-economic development of a territory, is vested with function, which generally coincide with the power and functions of local self-government. The authors states that in the course of the decentralization reform, it was impossible to establish territorial hromadas (communities) on the occupied territories of the Donetsk and Luhansk oblasts (since 2014), thus military-civil administrations were established on these territories. In addition, it has also been analyzed that since the beginning of a full-scale intervention on the russian federation on February 24, 2022, part of territorial hromadas (communities) in Ukraine are defined as territories that are temporarily occupied; territories that are surrounded (blocked); territories where active hostilities are ongoing.

Keywords: *hromada (community), decentralization, local self-government, population, financing, project activity*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.5

УДК: 329.1/9-021.321(6-191.2)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4955-9676>**Остапець Ю. О., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-9666>**Остапець І. Ю., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ

Схарактеризовано особливості партійного будівництва в країнах Тропічної (Субсахарської, Чорної) Африки. Підкреслено, що партійне будівництво відбувається у рамках політичного процесу незахідного типу. Виокремлено основні ознаки політичного процесу для країн Тропічної Африки:

1) специфічний спосіб організації влади, який поєднує принципи та інститути старих (традиційних, колоніальних) і нових форм автократії і демократії; 2) інститут виборів є єдиним повноцінним демократичним інститутом в Африці, хоча процедури їх проведення увесь час порушуються; 3) тривале перебування при владі однієї партії і незмінність політичних лідерів; 4) президентсько-парламентська форма правління, яка по суті є президентською; 5) відсутність стабілізуючої раціональної бюрократії; 6) вагомий (інколи домінуючий) вплив армії на політичний процес; 7) нерозвинутість громадянського суспільства; 8) слабкість політичних партій, кланова їх природа, еволюція у бік режиму особистої влади, популістські стратегії їхньої діяльності; 9) трабалізм; 10) гібридний політичний режим.

Виокремлено та досліджено основні періоди розвитку політичних партій у країнах Тропічної Африки: перший: між Першою та Другою світовими війнами (зародження політичних партій); другий: 1945–1970 рр. (формування багатопартійності); третій: 80-ті рр. ХХ ст. (домінування однопартійних систем); четвертий: починаючи з 90 х рр. ХХ ст., головною характеристикою якого є перехід до багатопартійності.

Досліджено основні характеристики політичних партій Тропічної Африки: неможливість визначення чисельності партій; слабкість організаційної структури; звужений програмно-ідеологічний спектр партій; велика типологічна різноманітність. Запропоновано типологію політичних партій: 1) Традиційні партії місцевої еліти; 2) Клієнтельні партії; 3) Класові масові партії; 4) Плюралістичні масові партії; 5) Націоналістичні партії; 6) Моноетнічні партії; 7) Поліетнічні (конгресні) партії (союз, коаліція етнічних партій); 8) Релігійні партії; 9) Фундаменталістські партії та неототалітарні релігійні партії; 10) Електоральні партії; 11) Персоналістські партії; 12) Партії-рухи; 13) Партії «нової політики»/ одного-двох актуальних питань.

Зроблено висновки щодо особливостей функціонування політичних партій країн Тропічної Африки в умовах демократичного транзиту, як правило це гібридний політичний режим.

Ключові слова: Тропічна Африка, демократичний транзит, політичний процес, парламентські вибори, гібридний політичний режим, політичні партії країн Тропічної Африки, неопатримоніалізм.

Постановка проблеми. Політичні партії відіграють важливу роль у системі владних відносин, впливають на вироблення та реалізацію політичного курсу країни. Але якщо у Європі виникнення політичних партій пов'язане з поширенням загального виборчого права та розширенням повноважень парламенту, то формування політичних партій у країнах Африки обумовлено підйомом національно-визвольного руху і утворенням незалежних держав. Слід також зазначити, що розвиток політичних партій і партійних систем у африканських країнах відбувався в умовах незахідного політичного процесу, який має свою специфіку, і яка тим чи іншим чином впливає і на особливості партійного будівництва. Особливості незахідного політичного процесу потребують інших підходів до аналізу, ніж ті, які пропонуються політології, яка по своїй сутності є європоцентричною наукою. Тому і такий інститут країн Тропічної Африки як політичні партії також потребує розробки методологічних підходів до їх аналізу.

Таким чином, **метою** нашої статті є характеристика особливостей розвитку політичних партій і партійних систем країн Тропічної Африки та окреслення методології їх вивчення. Для досягнення мети дослідження необхідно вирішення таких дослідницьких **завдань**: 1) охарактеризувати особливості політичного процесу в країнах Тропічної Африки та його вплив на партійне будівництво; 2) виокремити та дослідити основні періоди розвитку політичних партій і партійних систем; 3) показати вплив демократичного транзиту на функціонування партійних систем у африканських країнах.

Методологію дослідження утворюють такі теоретичні концепти, як теорія неопатримоніалізму, транзитологія та парадигма незахідного політичного процесу. Для написання статті були використані низка статистичних баз даних [5; 18] та наукові розвідки таких вітчизняних і зарубіжних вчених: В. Буренкова [1; 2], В. Гура [3], О. Ємельянова [7], Г. Зеленько [8], М. Косухіна [10], Ю. Мацієвського [14], А. Романюка [19], Л. Даймонда та Р. Гатнера [20], Г. Ердмана [21] та інших.

Характеризуючи особливості партійного будівництва в країнах Тропічної (Субсахарської, Чорної) Африки (49 країн), слід зазначити, що категоріальний апарат, котрий використовується для аналізу політичних партій і партійних систем не може адекватно відображати розвиток партійних структур на африканському континенті. Перш за все тому, що політичний процес, одними з головних суб'єктів якого є політичні партії у незахідних суспільствах відбувається кардинально іншим чином. У «Політичній енциклопедії» зроблено таке визначення політичного процесу «...сукупність послідовних дій політичних суб'єктів з реалізації своїх інтересів через політичну владу. Політичний процес виражає і розкриває формалізовану послідовність політичних дій суб'єктів від стадії формування політичних запитів і мети до ухвалення рішень і їх реалізації» [17, с. 596]. «За такого трактування політичного процесу, – вважає А. Романюк, – ми втрачаємо низку його важливих характеристик» [19, с. 180]. А. Романюк вважає, що «що політичний процес має відображати напрямок, або вектор політичного розвитку протягом певного часу і включати в себе сукупність комунікацій та взаємодій, які зумовлюють розвиток полісу у визначеному напрямі. Цей напрямок може бути формалізованим, тобто зафіксованим у певному документі або артикульованим публічно. Питання часу так само має суттєве значення. Він може і повинен вивчатися/сприйматися як ретроспективно у минуле, так і відносно сьогодення та в перспективі. Базовим відрізком ми маємо рахувати каденцію парламенту.....» [19, с. 181–182].

Одним із перших специфіку незахідного політичного процесу охарактеризував Л. Пай. Для розробки ідеалтипової моделі незахідного політичного процесу він використав Бірму, застосувавши метод кейсів. Вчений виокремив низку характерних рис цього процесу (17): «1) у незахідних суспільствах політична сфера немає чіткого відокремлення від суспільних і особистісних взаємовідносин; 2) політичні партії в незахідних суспільствах, як правило, відображають інтереси якоїсь соціальної групи (етнічної, релігійної, регіональної), чи впливового харизматичного лідера; 3) наявність великої кількості різних клік (угруповань); 4) в незахідних суспільствах опозиційні партії і еліти досить часто стають ініціаторами революційних рухів; 5) відсутність єдиної системи інтеграції і комунікації учасників політичного процесу; 6) незахідний політичний процес відрізняється високими темпами рекрутування нових політиків; 7) домінуючим типом лідерства є харизматичний; 8) незахідні політичні системи функціонують в основному без участі політичних «брокерів» та інші» [16].

Але слід зазначити, що характеристики політичного процесу Л. Пая неможливо рахувати цілком релевантними для усіх незахідних цивілізацій, в тому числі і африканської. Політичному процесу для країн Тропічної Африки характерні свої специфічні ознаки, до яких С. Педро Каміла да Коста відносить такі: «1) в більшості сучасних африканських країн склався специфічний спосіб організації влади, який поєднує принципи та інститути старих (традиційних, колоніальних) і нових форм автократії і демократії; 2) інститут виборів є єдиним повноцінним демократичним інститутом в Африці, хоча процедури їх проведення увесь час порушуються; 3) для африканських держав характерним є тривале перебування при владі однієї партії і незмінність політичних лідерів. Показник незмінності сягає 75 % ([7, с. 149]); 4) більшість африканських країн формально є президентсько-парламентськими республіками, але по суті вони є президентськими; 5) в Африці відсутня стабілізуюча конструкція демократичної держави – ефективна, раціональна бюрократія; 6) особлива роль у африканському політичному процесі належить армії, яка має на нього суттєвий вплив; 7) нерозвинутість громадянського суспільства; 8) слабкість політичних партій, кланова їх природа, еволюція у бік режиму особистої влади, популярські стратегії їхньої діяльності» [4, с. 41–43].

«З урахуванням вище сказаного, – підкреслює дослідник, – африканський політичний процес можна розглядати як самостійний цивілізаційний тип, у якого багато спільного з незахідним політичним процесом (за Л. Паєм), і зовсім мало схожого з політичним процесом на Заході. Для африканського політичного процесу характерна ангажована політична участь, тіньові практики прийняття важливих рішень, вертикальний характер політичної комунікації і бажання правлячих еліт залишити незмінними систему відносин у суспільстві» [4].

До вказаного вище, на нашу думку, слід додати ще такі характеристики політичного процесу: а) значний вплив релігії та інших культових обрядів; б) плеємна, кланова і географічна належність та ідентифікація; в) гібридний політичний режим; г) трабалізм.

Таким чином, охарактеризувавши сутність політичного процесу в країнах Африки, ми можемо зробити висновок про специфіку використання політологічної термінології для його аналізу, в тому числі і для дослідження політичних партій і партійних систем. Політологія є європоцентричною наукою, категоріальний апарат якої сформувався на основі аналізу соціально-політичних процесів в Європі і Північній Америці. Тому вивчати політичні інститути і процеси Субсахарської Африки необхідно з врахуванням місцевої специфіки, реального суспільного устрою, а не ідеалтипових конструкцій, напрацьованих західною політичною наукою.

Періодизація розвитку політичних партій в країнах Тропічної Африки. Процес становлення партій у Тропічній Африці охоплює тривалий період і пов'язаний з політико-правовим розвитком африканських країн. Вирішальний вплив на нього мали такі чинники, як форми та методи здійснення колоніального панування, ступінь соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку африканських країн, активність визвольного руху, специфіка демократичного транзиту, а загалом, як ми вже зазначали, особливість політичного процесу.

Якщо у Європі виникнення політичних партій пов'язано з поширенням загального виборчого права та розширенням повноважень парламенту, формування політичних партій у країнах Африки обумовлено підйомом національно-визвольного руху.

Перші політичні партії в країнах Тропічної Африки зароджуються на початку ХХ с. А у період між Першою та Другою світовими війнами в країнах Африки виникає низка політичних організацій різних за своєю соціальною природою, характером та рівнем політичної діяльності. Під натиском антиколоніальних виступів адміністрації метрополій змушені були погодитися на легалізацію в окремих країнах партій та визнавати за корінним населенням право на утворення різних громадських організацій [10]. Отже, історичні рамки першого періоду становлення політичних партій – є період між двома світовими війнами. У цей час сформувалися і набули розвитку політичні партії, які створювалися на класовій то етнорелігійній основі: марксистські, буржуазно-націоналістичні, реформістські та етнічні.

«Разом з тим, – зазначає Н. Косухін, – політичні організації у країнах Тропічної Африки здебільшого залишалися аморфними утвореннями. Вони не мали чітких програмних установок, не мали підтримки мас. Значна частина об'єднань корінного населення, які мали політичний характер, створювалася на етнічній чи етнорелігійній основі. Нерідко антиколоніальні виступи наділялися релігійно-містичною формою, а їхні лідери проголошувалися месіями, пророками чи святими» [10].

Історичні рамки другого періоду розвитку багатопартійності в Африці можна окреслити 1945–1970 рр. Після закінчення Другої світової війни вагомий вплив на розвиток партійних систем країн Африки мала холодна війна і боротьба двох блоків (НАТО і Варшавського договору) за сфери впливу. Кожна сторона у цій боротьбі прагнула мати своїх сателітів в Африці, де правлячі партії ставали прихильниками відповідної ідеології і основних принципів побудови суспільного життя: пробуржуазні та революційно-демократичні (комуністичні, соціалістичні) політичні сили.

Як зазначає у дисертаційній роботі В. Буренков «бурхливе утворення політичних партій у країнах Тропічної Африки розпочинається після Другої світової війни. В процесі їхнього утворення пріоритетну роль відіграють етнічні чинники які, по суті, й визначали межі соціального впливу цих формувань на корінне населення. Майже всі партії створювалися на певній етнічній основі: на території сучасного Беніну створений в 1956 р. Демократичний рух Дагомеї виражав інтереси етносів північних районів; на теренах нинішнього Габону заснований в 1948 р. Габонський демократичний і соціальний союз опирався на народність фанг, яка мешкала в північно – західному регіоні, в той час як дві інші партії – Партія габонської національної єдності (створена в 1946 р.) та Габонський демократичний блок (сформований в 1953 р.) відображали інтереси етносів східної і південної частини країни; в нинішній Республіці Конго сформований в 1946 р. Африканський соціалістичний рух, котрий опирався на народність мбоші, Конголезька

прогресивна партія (1948 р.) – на народність бавілі, Демократичний союз захисту африканських інтересів (1956 р.) – на народність баконго та інші» [1, с. 39–40].

Суттєвий вплив на розвиток партій у цей період мав також процес утворення незалежних держав у результаті антиколоніальної боротьби. 14 грудня 1960 р. на 15 сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Декларація підтвердила право всіх народів на самовизначення і проголосила необхідність викорінення колоніалізму [6]. А 1960 р. увійшов в історію як «рік Африки». У цей час на карті світу з'явилося 17 нових африканських держав.

Отже, політичні організації країн Тропічної Африки в більшості випадків були аморфними партійними формуваннями без чіткої програми і підтримки мас. Спільною ознакою перших партійних утворень була організаційна слабкість і політична невизначеність, а їхні вимоги не виходили за межі гасел «покращення» колоніального режиму.

Наступний третій період у розвитку партійного будівництва в Африці – 80-ті роки ХХ ст. Ці роки для більшості країн континенту пройшли під знаком панівного авторитаризму. «Як приклад можна навести 33-річне авторитарне правління президента Кот-д'Івуара Фелікса Уфуе-Буаньї, котрий переобирався на цю посаду сім разів. Авторитаризм Уфуе-Буаньї виявлявся у різних сферах життя: парламент йому підзвітний, він керував урядом і правлячою Демократичною партією. У цій країні упродовж 30 років існувала однопартійна система. Створення інших політичних організацій не допускалося, хоча конституція декларувала свободу організацій та функціонування політичних угруповань» [10].

«За показником персональної тривалості правління регіон Тропічної Африки – світовий рекордсмен. Щорічно в рейтингу найжорстокіших диктаторів світу найбільше, за визначенням західних засобів масової інформації, так званих «африканських динозаврів» [11, с. 38]. В якості прикладу В. Кухта подає список довгожителів африканського політичного олімпу, складений нами на основі даних журналу «The Foreign Policy» і для зручності порівняльного аналізу упорядкований у вигляді таблиці (Див. Табл.1) [11, с. 38].

Таблиця 1

Рейтинг персональної тривалості правління в окремих країнах Тропічної Африки

<i>з/п</i>	<i>Прізвище правителя</i>	<i>Країна</i>	<i>Тривалість правління</i>	<i>Місце в рейтингу</i>
1.	Роберт Мугабе	Зімбабве	32 р.	2
2.	Ісайяс Афеворкі	Еритрея	19 р.	8
3.	Мелес Зенауї	Ефіопія	21 р.	7
4.	Ідріс Дебі	Чад	22 р.	6
5.	Теодоро Обіанг Нгема Мбасого	Екваторіальна Гвінея	33 р.	1
6.	Яйя Джамме	Гамбія	18 р.	9
7.	Блез Компаоре	Буркіна-Фасо	25 р.	5
8.	Йовері Мусевенї;	Уганда	26 р.	4
9.	Поль Кагаме	Руанда	12 р.	10
10.	Поль Бійя	Камерун	30 р.	3

Джерело: [11, с. 38].

«Таким чином, – як зазначає у дослідженні африканських партій Н. Косухін, – однопартійна система була найбільш характерною ознакою політичних режимів у переважній більшості африканських країн до кінця 80-х рр. На ті чи інші терміни вона встановлювалася в 38 країнах і на початок 1989 р. діяла в 30 країнах [10]. Авторитарна система використовувалася правлячою елітою задля збереження своєї монополії на владу як у країнах капіталістичного шляху розвитку, так і у країнах, які проголошували соціалістичну орієнтованість.

«В більшості країн з початково громадянськими багатопартійними системами, – підкреслює В. Буренков, – статус однопартійності був оформлений в законодавчому порядку. В Габоні, наприклад, однопартійна система була закріплена в Конституції 1975 р. В Танзанії Революційна партія стала єдиною легітимною силою країни за Конституцією 1977 р. В інших державах акти

конституційного закріплення однопартійності були затверджені: Малаві (1966 р.), Камеруні (1966 р.), Замбії (1972 р.), С'єрра-Леоні (1978 р.), Республіці Коморські Острови (1979 р.), Джібуті (1981 р.), Кенії (1982 р.)» [1, с. 78].

Витіснення однопартійними режимами багатопартійних демократій в більшості країн Тропічної Африки представляло на той час чи не єдиний варіант досягнення збалансованої рівноваги між штучною державністю (запроваджену за західним зразком) та строкатими традиційними поліетнічними суспільствами регіону. Іншими словами соціально-економічний та політичний розвиток новоутворених держав потребував єдності і консолідації, а це міг дати у тих умовах тільки авторитарний режим з однопартійною системою та персоналізованою владою харизматичного лідера.

Серед однопартійних режимів Тропічної Африки можна виокремити такі: 1) однопартійні режими утворені в результаті міжпартійних компромісів та поглинання однією домінуючою партією інших (Габон, Замбія, Камерун, Кот-д'Івуар, Танзанія та інші); 2) однопартійні бюрократично-авторитарні режими (Малаві, Судан, Сомалі та інші); 3) однопартійні диктаторські режими (Уганда за часів Іді Аміна, Центрально-африканська Республіка за часів Жан – Бедель Бокасси, Екваторіальна Гвінея за часів Франціско Масіаса Нгеми, Заїр за часів Мобуту Сесе Секо).

Але однопартійні системи, які були опорою авторитарних режимів, не виправдали надій, що поклалися на них. До кінця 80-х рр. громадська думка Африки почала розглядати їх як головну причину застою, найважливішу політичну перешкоду, що заважає соціальному прогресу.

Четвертий період розвитку африканської багатопартійності датується початком 90-х рр. ХХ ст. і триває до нашого часу. Головна його характеристика – це відмова від однопартійності і перехід до багатопартійності з правовою її регламентацією. Важливим фактором, який мав вплив на цей процес, були вимоги Міжнародного валютного фонду і Всесвітнього банку про необхідність реформування органів державної влади, ліквідацію однопартійності та встановлення демократичних принципів реалізації влади. В своєму виступі в 1991 р. на засіданні Економічної і соціальної ради ООН директор-розпорядник Міжнародного валютного фонду М. Камдесю застеріг африканські правлячі еліти відносно того, що Фонд віднині ретельно стежитиме за просуванням демократичних змін у африканських країнах [3, с. 40].

Як результат багатопартійні системи було легалізовано у 34 країнах, де діяла однопартійна система, або політичні партії взагалі були відсутні. Наприклад, в умовах військових режимів. Як результат, на початку ХХІ ст. у 43 із 48 держав Субсахарської Африки були встановлені багатопартійні системи [1, с. 131]. Водночас провідною тенденцією у формуванні багатопартійних систем стало домінування однієї партії. Такі партійні системи склалися у Ботсвані, Замбії, Зімбабве, Кенії, Малі, Мозамбіку, Намібії, Танзанії, Південно-африканській республіці, Маврикії, Беніні, Гвінеї-Бісау.

Перехід до багатопартійності супроводжувався і належною правовою регламентацією діяльності політичних партій. Перш за все, багатопартійність була затверджена у Конституціях африканських країн, а на їх основі були прийняті закони, які регламентують діяльність політичних партій: «Закон про політичні партії» (Алжир, 1989 р.), «Закон про політичні партії» (Камерун, 1990 р.), «Закон про політичні партії» (Кабо-Верде, 1990 р.), «Директиви з створення та реєстрації політичних партій» (Нігерія, 1996 р.), «Хартія про політичні партії» (Гвінея, 1991 р.) та інші.

Законодавство низки країн про політичні партії передбачає спеціальні положення, покликані гарантувати загальнонаціональний характер політичних партій та запобігати формуванню трибалістських та регіоналістських партій. Законодавство про політичні партії також чітко регламентує порядок їх утворення та припинення діяльності. Наприклад, Сенегальський закон про політичні партії (у редакції 1989 р.) передбачає розпуск партії, якщо вона не дотримується зобов'язання поважати принципи національного суверенітету та демократії щодо характеру держави (демократична, світська республіка), її інститутів (їх статусу та компетенції), національної незалежності, територіальної цілісності та єдності держави.

Піддаються регламентації нормами права і норми щодо ідеології, політичних програм, організаційної структури партій, оскільки законодавство, яке регулює партійну діяльність було створено на основі західних законодавчих норм, котрі регламентують партійне будівництво. Йдеться про те, що з точки зору права, партійне будівництво у країнах Тропічної Африки у більшості випадків (Конституції, спеціальні закони про партії) належним чином регламентовані. Але, на жаль у політичному процесі вказані норми ігноруються і політичні партії функціонують, виходячи із норм традицій та відповідної культури тієї чи іншої держави.

Загальна характеристика політичних партій країн Тропічної Африки та їх класифікація.

Характеризуючи політичні партії країн Тропічної Африки у перехідний період від авторитаризму до демократії Г. Ердман виокремлює такі їх характерні риси. По-перше, неможливість визначити чисельність партії, оскільки дані, які подають самі партії є завищеними. Наприклад, «у письмовому опитуванні партій, що проводилося в Малаві, вказане загальне число їхніх членів становило 22 млн. чоловік, у той час як усе населення країни приблизно 10 млн. [21, с. 378]. Крім того досить часто питання членства підміняється електоральним вибором населення (тобто за яку партію голосували на виборах). У проведених Г. Ердманом опитуваннях у Замбії, Малаві та Танзанії відповідно 35, 41 та 71% опитаних заявили, що є членами будь-якої партії [21, с. 378]. Що звичайно малоімовірно. Ще однією особливістю членства в партіях у африканських країнах є його подвійний (а то й потрійний) характер, який обумовлений прагматичністю громадян. А також, якщо старі партії мають високий рівень членства, то специфічною особливістю нових – є неформальне членство.

По-друге, слабкою є і організаційна структура партій. Особливо це стосується нових партій. Більшість з них не має постійної жорсткої організаційної структури та розвинутого апарату управління. І хоч усі великі партії декларують наявність регіональних, провінційних та районних організацій, зазвичай у реальності їх важко знайти. А в штаб-квартирах цих партій партійний апарат є малочисельним, що пояснюється відсутністю коштів. Відтак партійні функції неформально покладаються на членів уряду, а партії активізують свою діяльність лише напередодні виборів.

«Незважаючи на організаційну слабкість, – підкреслює Г. Ердман, – африканські партії активно беруть участь у виборах і політичному житті країни. Це досягається, насамперед, завдяки неформальним особистим зв'язкам політиків та розвинутої мережі клієнтів. Ця мережа і виконує функції партапарату і утворює невидиму основу африканських партій» [21, с. 378].

По-третє, «дещо звужений програмно-політичний спектр нових партій, більшість із яких проголошують «соціал-ліберальні» ідеологеми. У реальному політичному житті і особливо під час виборів, як правило, йде боротьба за владу, в ході якої стикаються не різні стратегії розвитку, а взаємні звинувачення: опозиція звинувачує правлячу партію чи коаліцію в корупції та різноманітних скандалах, а правлячий режим у свою чергу прагне всіма силами завуалювати опозицію та підкреслити свої успіхи» [21, с. 384]. На відміну від старих правлячих партій, що створювали свої масові громадські організації (профспілки, молодіжні об'єднання), нові партії зазвичай слабо пов'язані з громадянським суспільством. Одна з причин полягає в надмірній слабкості останнього. І в той же час багато нових партій віддають перевагу патрон-клієнтельним клієнтельним та етнічним зв'язкам, оскільки вони більш надійні і мають великий мобілізаційний потенціал.

Таким чином, в Африці партії насамперед формулюють і репрезентують етнічні, регіональні та клієнтельні інтереси, тобто переважає «партикуляристсько-територіальна артикуляція інтересів, а не функціональна...» [21, с. 384].

По-четверте, велика типологічна різноманітність політичних партій. Зберігається, але не часто, тип масової партії з розвинутою організаційною та партійною структурою (наприклад – танзанійська партія «Чама Ча Мапіндузі», Соціалістична партія Сенегалу та деякі інші). Крім масових партій можна виокремити і такі типи як неопатримоніальні, регіональні, етнічні, релігійні та інші партії. Багато нових африканських партій представляють собою невеликі клуби, сфера впливу яких дуже обмежена. Їм притаманні такі ознаки: «відсутність політичної програми (або вона не має принципового значення в практичній діяльності) і постійного бюрократичного апарату; переважання неформальних відносин, що спираються на розгалужену ієрархічну систему патронажно-клієнтельних зв'язків; членство має неформальний характер, хоча, на відміну від клубних партій, воно здатне організувати масову підтримку; соціальна база має територіально-партикуляристський характер. У цій домінуючій категорії африканських партій можна виділити два підтипи: партії, що спираються на державних чиновників, та партії, опорою яких є традиційні владні структури. Основним типом багатопартійності при цьому є багатопартійна система з домінуючою партією.

Але наявність великої кількості політичних партій не свідчить про високий ступінь політичного плюралізму в суспільстві. Багато партій нечисленні, іноді досить важко визначити їх політико-ідеологічну спрямованість. Крім того, багато політичних партій Африки представляли окремі етноси, а не державу в цілому. Через слабкість опозиційних партій їх участь у політичному процесі визначається традиціями та лояльністю по відношенню до правлячого режиму.

Крім того, «політичні партії в країнах Африки формуються в більшості випадків не навколо політичної платформи або партійної політики, яка проводиться партіями, а на основі взаємин

«патрон – клієнт», тобто особистих зв'язків між лідерами і рядовими членами, на взаєминах клановості, етноплемінної спільності, релігійних і тому подібних принципах, які ніяк не пов'язані ні з платформою, ні з політикою цієї партії» [9, с. 28]. Як приклад можна навести Федеративну демократичну республіку Ефіопію, де абсолютна більшість політичних партій складають етнічні (70 %), незважаючи на те, що у законодавстві сказано, що визнаються лише загальнодержавні та регіональні партії.

Незважаючи на виокремлені недоліки партієтворення, з початку 1990-х рр. багатопартійна демократія стала нормою у багатьох африканських країнах. При цьому ніякої концептуальної або порівняльної роботи на фінальних стадіях її впровадження проведено не було, і таким чином неіндустріалізовані африканські країни отримали ті ж установки щодо створення партійної системи, що і західні країни.

На основі типології політичних партій Г. Ердмана, Р. Гюнтера та Л. Даймонда [20; 21], можна зробити таку класифікацію політичних партій країн Тропічної Африки: 1) Традиційні партії місцевої еліти; 2) Клієнтельні партії; 3) Класові масові партії; 4) Плюралістичні масові партії; 5) Націоналістичні партії; 6) Моноетнічні партії; 7) Поліетнічні (конгресні) партії (союз, коаліція етнічних партій); 8) Релігійні партії; 9) Фундаменталістські партії та неототалітарні релігійні партії; 10) Електоральні партії; 11) Персоналістські партії; 12) Партії-рухи; 13) Партії «нової політики»/одного-двох актуальних питань.

Політичні партії Тропічної Африки в умовах демократичного транзиту. Зазначимо, що «розвиток партійних систем у суспільствах, які трансформуються, характеризується такими особливостями. По-перше, їх функціонування, діяльність обумовлені загальними тенденціями розвитку політичних партій у сучасному світі. По-друге, їх логіка розвитку підпорядковується логіці демократичного транзиту. І, по-третє, траєкторія їхньої еволюції обумовлюється низкою інституційних та соціокультурних чинників» [15, с. 201].

Якщо розглядати політичний транзит, то можна побачити, що як зарубіжні, так і вітчизняні науковці його логіку і результат розглядають по-різному. Наприклад, ужгородська дослідниця Р. Манайло-Приходько підкреслює, що «результат демократичної трансформації може бути трояким: а) успішний перехід до демократії, в процесі якого вчені виокремлюють різну кількість стадій і констатують утворення консолідованої демократії (країни Центрально-Східної Європи); б) зворотній рух до поставоритарного режиму. Сутність такої моделі полягає в тому, що демократичний розвиток припиняється і відбувається реставрація авторитарного режиму у різних його проявах (Наприклад, Республіка Білорусь, Туркменістан, Узбекистан); в) перерваний транзит, псевдодемократія, делегативна демократія, бюрократичний патрімоніалізм, гібридна держава тощо. Головна сутність такого стану суспільства – це боротьба в ньому авторитарних і демократичних тенденцій, яка пронизує всі сфери суспільного життя. Результат такої боротьби, як правило, не визначений, такий режим називають гібридним» [12, с. 52].

В умовах гібридного режиму партії перестають виконувати притаманні їм функції і перетворюються на субститути. «Такі партії, – констатує Ю. Мацієвський, – лише зовні нагадують моделі класичних партій. У партій-субститутів немає засадничих цінностей, які відображені у їхніх програмах; метою таких партій є задоволення інтересів своїх власників чи невеликої групи членів, а не впровадження своїх цінностей, візій, програм у суспільне життя; вони повністю залежні від свого лідера; внутрішня організація і взаємодія у таких партіях побудована не на демократичній звітності чи інших формальних процедурах, а на патрон-клієнтських зв'язках» [14, с. 282–283].

Суттю гібридної політичної системи, – підкреслює Г. Зеленько, – є співіснування формально демократичних політичних інститутів зі специфічними політичними практиками, наслідком чого є життя не «за законом», а «за поняттями» – неписаними правилами, які настільки глибоко укорінилися у суспільно-політичне життя, що у найбільш прибуткових сферах економіки витіснили формальні, які, своєю чергою, набули форми фасаду, а реальні ж політичні процеси відбуваються через взаємодію формальних і неформальних інститутів. Специфічне переплетіння формальних і неформальних інститутів й формування внаслідок цього вкрай специфічних політичних практик і становлять сутність кланово-олігархічного гібридного, (неопатримоніального) політичного режиму» [8, с. 144].

Інституційна специфіка неопатримоніального режиму передбачає: «а) приватне привласнення публічної влади в ім'я власних інтересів; б) злиття влади і власності, що виражається в контролі «політичних і адміністративних підприємців» над прибутковим бізнесом; в) комплектування державного апарату поза принципами конституційно регульованого законодавства або кар'єрного

просування; г) мінімізація доступу інших політичних груп до таких ресурсів і контролю за ними; д) персоналізація влади і слабка раціоналізація політичного процесу; ж) панування клієнтарно-патронажних відносин; з) домінування неопатримоніальних правил політичної гри, які мають на меті асиметричний взаємобмін послугами та статусними позиціями між «нерівними» учасниками патронажних відносин» [13, с. 132].

Таким чином, «нерозвинена партійна структура і політична структуризація є основою кланово-олігархічного режиму, оскільки функції, які покладаються у сталих демократіях на політичні партії в умовах кланово-олігархічного режиму виконують квазіпартії. Тобто за кланово-олігархічного режиму вони здебільшого перетворюються у субститут («псевдоінститут»), який, хоча й закріплений юридично, але артикулює інтереси ФПГ» [8, с. 158]. Ці слова Г. Зеленько писала про Україну, але вони є релевантними і для випадку Субсахарської Африки, де політичні партії відображають інтереси харизматичних лідерів, диктаторів, етнічних груп тощо. Ось таким є соціокультурне та політичне середовище в якому функціонують нині політичні партії і партійні системи у країнах Тропічної Африки, що робить їх класичними субститутами (псевдоінститутами, недоінститутами).

Отже, демократія як тип суспільного устрою, та сама спроба її запровадження за іноцивілізаційним (в даному випадку західним) стандартом, у відриві від реального укладу життя африканських спільнот приводить країни до встановлення гібридних режимів, які спотворюють політичні інститути і практики, в тому числі і політичні партії, роблячи їх «фасадними» та нефункціональними. Відтак для країн Тропічної Африки потрібен ще тривалий час для пошуку власної моделі демократичного устрою, який би поєднував місцеві традиції, культуру та демократичні політичні практики (позитивним прикладом у цьому контексті є Ботсвана, Маврикій).

Висновки. Охарактеризувавши особливості розвитку політичних партій і партійних систем у країнах Тропічної Африки, можна зробити такі висновки.

1. Партійне будівництво у африканських країнах відбувається в рамках особливого незахідного політичного процесу, який для країн Тропічної Африки має такі характеристики: специфічний спосіб організації влади, який поєднує принципи та інститути старих (традиційних, колоніальних) і нових форм автократії і демократії; інститут виборів є єдиним повноцінним демократичним інститутом в Африці, хоча процедури їх проведення увесь час порушуються; тривале перебування при владі однієї партії і незмінність політичних лідерів; президентсько-парламентська форма правління, яка по суті є президентською; відсутність стабілізуючої раціональної бюрократії; вагомий (інколи домінуючий) вплив армії на політичний процес; нерозвинутість громадянського суспільства; слабкість політичних партій, кланова їх природа, еволюція у бік режиму особистої влади, популістські стратегії їхньої діяльності; трабалізм; гібридний політичний режим.

2. Основними періодами розвитку політичних партій і партійних систем є: перший: між Першою та Другою світовими війнами (зародження політичних партій); другий: 1945–1970 рр. (формування багатопартійності); третій: 80-ті рр. ХХ ст. (домінування однопартійних систем); четвертий: починаючи з 90 х рр. ХХ ст., головною характеристикою якого є перехід до багатопартійності. Досліджено основні характеристики політичних партій Тропічної Африки: неможливість визначення чисельності партій; слабкість організаційної структури; звужений програмно-ідеологічний спектр партій; велика типологічна різноманітність. Запропоновано типологію політичних партій: 1) Традиційні партії місцевої еліти; 2) Клієнтельні партії; 3) Класові масові партії; 4) Пліуралістичні масові партії; 5) Націоналістичні партії; 6) Моноетнічні партії; 7) Поліетнічні (конгресні) партії (союз, коаліція етнічних партій); 8) Релігійні партії; 9) Фундаменталістські партії та неототалітарні релігійні партії; 10) Електоральні партії; 11) Персоналістські партії; 12) Партії-рухи; 13) Партії «нової політики»/ одного-двох актуальних питань.

3. Політичні партії і партійні системи в рамках демократичного транзиту діють в умовах гібридного політичного режиму, який перетворює партії на субститути, які не мають засадничих цінностей, а метою їх діяльності є задоволення інтересів своїх власників чи невеликої групи членів, а не впровадження своїх цінностей, програм розвитку суспільства. Вони повністю залежні від свого лідера; внутрішня організація і взаємодія у таких партіях побудована не на демократичній звітності чи інших формальних процедурах, а на патрон-клієнтських зв'язках.

Отже, для країн Тропічної Африки потрібен ще тривалий час для пошуку власної моделі демократичного устрою, який би поєднував місцеві традиції, культуру та демократичні політичні практики (позитивним прикладом у цьому контексті є Ботсвана, Маврикій) та надавав би можливість для повноцінного розвитку політичних інститутів, в тому числі і політичних партій.

Бібліографічний список:

1. Буренков В.В. Еволюція політичних систем Субсахарської Африки в постколоніальний період: дис.... канд. політ. наук: 23.00.04; НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Київ, 2013. 186 с.
2. Буренков В. Процеси демократизації суспільно–політичного життя країн Субсахарської Африки: проблеми і перспективи. *Дослідження світової політики: Збірник наукових праць*. 2007. Вип.38. С.78–93.
3. Гура В. Африка: протиріччя процесів політичної модернізації. *Дослідження світової політики: Збірник наукових праць*. Випуск 13. К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2000. С.39–47.
4. Да Коста Сапула Педро Камило К вопросу о специфике африканского политического процесса. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2018/02/2018-02-06.pdf> (дата звернення 03.07.2022).
5. Дахно І., Тимофіїв С. Країни світу: Енциклопедичний довідник. К.: МАПА, 2007. 608 с.
6. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. Принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1960 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml (дата звернення: 03.07.2022).
7. Емельянов А. Особенности политического процесса и политических структур на африканском континенте. *Политические исследования*. 2013. С. 142–152.
8. Зеленько Г. Траекторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs клановість. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. С. 139–179.
9. Кассае Ньгусие В., Ивкина Н. Особенности политического развития Африки в постколониальный период. URL: <file:///D:/Downloads/osobennosti-politicheskogo-razvitiya-afriki-v-postkolonialnyy-period.pdf> (12.07.2020).
10. Косухин Н. Особенности партийного строительства и партийных систем в государствах Тропической Африки. URL: <http://www.africa.org.ua/library/03.htm> (дата звернення 12.08.2022).
11. Кухта В. Сучасні авторитарні політичні режими регіону Тропічної Африки та перспективи їх демократизації. *Політичне життя*. 2020. № 1. С. 37–43.
12. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2018. 292 с.
13. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
14. Мацієвський Ю. Від партій субститутів до справжніх партій: чи можливо це в Україні? *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 282–286.
15. Остапець Ю. Методологічні засади аналізу еволюції партійних систем в умовах демократичного транзиту. Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів: колективна монографія / за заг. ред. : Юрія Остапця і Маріана Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. С. 201–233.
16. Пай Л. Незападный политический процесс. URL: <file:///D:/Downloads/nezapadnyy-politicheskiy-protsess.pdf> (дата звернення 12.08.2022).
17. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю.Левенець (голова), Б.Шаповал та ін. К.: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
18. Рейтинг свободи держав світу за визначенням Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> (Дата звернення: 12.05.2022).
19. Романюк А. Національний та регіональний політичні процеси: визначення та вимір. Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів: колективна монографія / за заг. ред. : Юрія Остапця і Маріана Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. С. 179–201.
20. Diamond L., Gunther R. Types and Functions of Parties. *Political Parties and Democracy* / Ed. by L. Diamond, R. Gunther. The Johns Hopkins University Press, 2001. P. 3–39.
21. Erdmann G. Parteien in Afrika. *Afrika Spectrum*. Hamburg, 1999. Jg. 34, N 3. S.375–393.

References:

1. Burenkov V.V. Evoliutsiia politychnykh system Subsakharskoi Afryky v postkolonialnyi period: dys.... kand. polit. nauk: 23.00.04; NAN Ukrainy, Instytut svitovoi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn. Kyiv, 2013. 186 s.
2. Burenkov V. Protsesy demokratyzatsii suspilno–politychnoho zhyttia krain Subsakharskoi Afryky: problemy i perspektyvy. *Doslidzhennia svitovoi polityky: Zbirnyk naukovykh prats*. 2007. Vyp.38. S.78–93.
3. Hura V. Afryka: protyrichchia protsesiv politychnoi modernizatsii. *Doslidzhennia svitovoi polityky: Zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 13. K.: Instytut svitovoi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn NAN Ukrainy, 2000. S. 39–47.
4. Dakhno I., Tymofiiiev S. Krainy svitu: Entsyklopedychnyi dovidnyk. K.: MAPA, 2007. 608 s.

5. Da Kosta Sapula Pedro Kamylo K voprosu o spetsyfyke afrykanskoho polytycheskoho prtsessa. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2018/02/2018-02-06.pdf> (data zvernennia 03.07.2022).
6. Deklaratsiia o predostavlenny nezavysymosti kolonyalnym stranam y narodam. Pryniata rezoliutsiei 1514 (XV) Heneralnoi Assamblei ot 14 dekabria 1960 h. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml (Accessed: 03.07.2022).
7. Emelianov A. Osobennosti polytycheskoho protsessa y polytycheskykh struktur na afrykanskom kontynente. *Polytycheskye yssledovaniia*. 2013. S. 142–152.
8. Zelenko H. Traiektoriia transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini za roky nezalezhnosti: demokratiia vs klanovist. Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy. Kyiv:: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh zhdoslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. S. 139–179.
9. Kassae Nыhусуе V., Yvkyna N. Osobennosti polytycheskoho razvytyia Afryky v postkolonyalnyi peryod. URL: <file:///D:/Downloads/osobennosti-politicheskogo-razvitiya-afriki-v-postkolonialnyy-period.pdf> (Accessed: 12.07.2020).
10. Kosukhyn N. Osobennosti partyinoho stroitelstva y partyinykh system v hosudarstvakh Tropycheskoi Afryky. URL: <http://www.africa.org.ua/library/03.htm> (Accessed: 12.08.2022).
11. Kukhta V. Suchasni avtorytarni politychni rezhymy rehionu Tropicnoi Afryky ta perspektyvy yikh demokratyzatsii. *Politychne zhyttia*. 2020. № 1. S. 37–43.
12. Manailo-Prykhodko R. Rehionalnyi vymir rozvytku ta funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy: dys. kand. polit. nauk: 23.00.02 / Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. Uzhhorod, 2018. 292 s.
13. Manailo-Prykhodko R., Ostapets Yu. Rehionalnyi vymir rozvytku ta funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy: monohrafiia. Uzhhorod: Vyd-vo «Rik-U», 2020. 338 s.
14. Matsiievskyi Yu. Vid partii substytutiv do spravzhnikh partii: chy mozhlyvo tse v Ukraini? Politychni partii i vybory: zbirnyk statei i tez za rezultatamy chetvertoi mizhnarodnoi naukovoї konferentsii kafedry politolohii «Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky» (pamiatii Yuriiia Romanovycha Shvedy) vid 9 lystopada 2019 roku / za red. Anatoliia Romaniuka i Vitaliia Lytvyna. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2020. S. 282–286.
15. Ostapets Yu. Metodolohichni zasady analizu evoliutsii partiinykh system v umovakh demokratychnoho tranzytu. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyvchennia suspilno-politychnykh instytutiv ta protsesiv: kolektyvna monohshrafiia / za zah. red. : Yuriiia Ostaptsia i Mariana Tokaria. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2022. S. 201–233.
16. Pai L. Nezapadnyi polytycheskyi protsess. URL: <file:///D:/Downloads/nezapadny-politicheskiy-protsess.pdf> (Accessed: 12.08.2022).
17. Polityychna entsyklopediia. Redkol.: Yu. Levenets (holova), B. Shapoval ta in. K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2012. 808 c.
18. Reitynh svobody derzhav svitu za vyznachenniam Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> (Accessed: 12.05.2022).
19. Romaniuk A. Natsionalnyi ta rehionalnyi politychni protsesy: vyznachennia ta vymir. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyvchennia suspilno-politychnykh instytutiv ta protsesiv: kolektyvna monohshrafiia / za zah. red. : Yuriiia Ostaptsia i Mariana Tokaria. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2022. S. 179–201.
20. Diamond L., Gunther R. Types and Functions of Parties. *Political Parties and Democracy* / Ed. by L. Diamond, R. Gunther. The Johns Hopkins University Press, 2001. P. 3–39.
21. Erdmann G. Parteien in Afrika. *Afrika Spectrum*. Hamburg, 1999. Jg. 34, N 3. S. 375–393.

Ostapets Yu. O., Ostapets I. Yu. Features of formation of party systems of Tropical Africa countries

The peculiarities of party building in the countries of Tropical (Sub-Saharan, Black) Africa are characterized. It is emphasized that party building takes place within the framework of a non-Western type of political process. The main features of the political process for the countries of Tropical Africa are highlighted:

1) a specific way of organizing power, which combines the principles and institutions of old (traditional, colonial) and new forms of autocracy and democracy; 2) the institution of elections is the only full-fledged democratic institution in Africa, although the procedures for their holding are constantly violated; 3) a long stay in power of one party and the constancy of political leaders; 4) presidential-parliamentary form of government, which is essentially presidential; 5) lack of stabilizing rational bureaucracy; 6) significant (sometimes dominant) influence of the army on the political process; 7) underdevelopment of civil society; 8) weakness of political parties, their clan nature, evolution towards the regime of personal power, populist strategies of their activities; 9) tribalism; 10) hybrid political regime.

The main periods of the development of political parties in the countries of Tropical Africa are distinguished and studied: the first: between the First and Second World Wars (the birth of political parties); the second: 1945–1970 (formation of multi-party system); the third: the 80s of the XX century. (dominance of one-party systems); the fourth: starting from the 1990s, the main characteristic of which is the transition to multipartyism.

The main characteristics of political parties in Tropical Africa are studied: the impossibility of determining the number of parties; weakness of the organizational structure; narrowed program and ideological spectrum of parties; great typological diversity. A typology of political parties is proposed: 1) Traditional parties of the local elite; 2) Customer batches; 3) Class mass parties; 4) Pluralist mass parties; 5) Nationalist parties; 6) Mono-ethnic parties; 7) Polyethnic (congress) parties (union, coalition of ethnic parties); 8) Religious parties; 9) Fundamentalist parties and neo-totalitarian religious parties; 10) Electoral parties; 11) Personalist parties; 12) Parties-movements; 13) Parties of "new politics"/ one or two topical issues.

Conclusions are made regarding the peculiarities of the functioning of political parties in the countries of Tropical Africa in the conditions of democratic transit, as a rule, this is a hybrid political regime.

Keywords: *Tropical Africa, democratic transition, political process, parliamentary elections, hybrid political regime, political parties of Tropical African countries, neopatrimonialism.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7283-3528>

Польовий М. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-9887>

Тарасюк В. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

КОНЦЕПТ ЩІЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У МОДЕЛЮВАННІ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

Статтю присвячено викладу авторської концепції щільності політичного процесу та експланації деяких можливих шляхів її використання з метою моделювання перебігу сучасних політичних процесів цифрової епохи. Запропоновано систему показників, придатних для якісного та кількісного вимірювання стану політичного процесу, серед яких щільність соціальних відносин, частка політичних інтеракцій в загальній масі соціальних взаємодій, кількість трансляторів політичного тексту, трансляція політичного тексту та відносна кількість політичних трансляцій, середня щільність або "цілісність" політичних акторів, рівень політичної відповідальності політичних акторів. Запропоновано визначення вказаних показників та обґрунтовано особливості їх взаємозв'язків. Обґрунтовано, що центральне поняття усієї системи концептів – поняття політичного обсягу, що складає багатовимірний простір, що обмежується кордонами відповідної держави та політичним відносинами в їх межах. Обґрунтовано, що за умови збільшення кількості суб'єктів політики та збереження на попередньому рівні сукупної політичної відповідальності знижується частка політичної відповідальності кожного із цих суб'єктів. Тобто що більше політичних акторів в межах певного обсягу політичного життя, тим менша політична відповідальність індивідуального актора. Продемонстровано принципову можливість використання запропонованої системи концептів для побудови моделі політичного процесу з метою прогнозування настання політичної кризи. Визначено, що в момент політичної кризи відбувається різке збільшення кількості політичних трансляцій, спрямованих на державу та державну політику, тобто відбувається різке збільшення щільності політики. І це різке збільшення щільності політики за умови одночасного збільшення кількості акторів, підвищення рівня їхньої безвідповідальності та за великого спрощення змісту політичного дискурсу може слугувати індикатором настання політичної кризи. Продемонстровано також можливість застосування цієї системи концептів для моделювання динаміки політичного режиму в межах континууму "авторитаризм – демократія". Визначено, що кількісна оцінка динаміки щільності політики може бути використана як індикатор руху політичного режиму у бік демократії чи, навпаки, авторитаризму. Індикатором руху режиму в бік демократії буде збільшення щільності політики, а свідченням руху в бік авторитаризму – "розрідження політичної атмосфери" – тобто, зменшення щільності політики. Згідно із запропонованою нами моделлю, авторитарний режим характеризується меншою щільністю політики, ніж демократичний.

Ключові слова: щільність політики, моделювання політичного процесу, прогнозування політичних криз, формальні індикатори політичного розвитку

Сучасні політичні відносини характеризуються великою різноманітністю явищ та процесів, що відбуваються паралельно в різних вимірах – у площині власне взаємних дій політичних акторів, у площині медіа, у сфері політичного дискурсу тощо. В контексті різноманіття політичних взаємодій та сфер їх прояву виникає проблема концептуального урахування усього комплексу як наявних, так і таких, що поступово з'являються та з'являтимуться, способів та засобів політичних взаємодій. З метою здійснення певних кроків до вирішення проблеми узагальнення різноманіття політичних взаємодій ми пропонуємо використовувати концепт щільності політичного процесу.

Прикладним завданням запровадження цього концепту та системи супутніх йому понять ми бачимо створення інструменту моделювання розвитку політичного процесу з метою отримання прогнозу настання політичної кризи. Одним із завдань цієї статті буде також верифікації

продуктивності запропонованого концептуального апарату для дослідження авторитарних тенденцій часів антиковідних локдаунів.

Концептуальне поняття "щільність політичного процесу" покликане надавати інтегральну характеристику усьому комплексу політичних відносин, що складають політичний процес в певній державі.

Ми пропонуємо розглядати щільність політичного процесу в контексті кількох суміжних понять:

1. Центральне поняття, в контексті якого пропонується розглядати усі наступні категорії – поняття політичного обсягу (багатовимірний простір, що обмежується кордонами відповідної держави, та усіма політичними відносинами, що відбуваються в цих кордонах), у якому може бути виміряна певна щільність соціальних відносин. Найближчий аналог – щільність газу певному обсязі.

Уточнимо зміст щільності соціальних відносин. Вона залежить від кількості соціальних інтеракцій та кількості суб'єктів цих інтеракцій:

Тоді

$$\text{ЩСВ} = I * N_T \quad (1)$$

де ЩСВ – щільність соціальних відносин;

I – кількість усіх інтеракцій в суспільстві;

N_T – кількість індивідуальних суб'єктів (або трансляторів) політичних інтеракцій.

Грунтуючись на понятті політичного обсягу, вводимо також поняття "щільність політики" (щільність політичної діяльності, політичного процесу), яке пропонуємо визначити через концепт політичних інтеракцій.

До політичних інтеракцій пропонуємо відносити будь-які взаємодії (інтеракції), у яких як мінімум одна сторона є транслятором політичного тексту.

Тоді "політичний текст" або "текст із ознаками політичної суб'єктності" – це той текст, що спрямований на політику та його транслятор виходить із усвідомлення, можливо помилкового, своєї політичної суб'єктності. Отже, цей транслятор трактує себе суб'єкта, тобто як того, хто має свою політичну мету та право на її досягнення.

У подібному визначенні політичного тексту спираюся на теорему Томаса, згідно якої "якщо ситуація розпізнається як реальна – вона реальна за наслідками". У застосуванні до поняття політичної суб'єктності це означає, що якщо, наприклад, певна особа вважає, що вона самостійно та/або цілеспрямовано діє у сфері політики, то вона усвідомлює себе політичним актором і її дії мають характер дій суб'єкта. Звісно, якщо ця особа помиляється в оцінці своєї суб'єктності, то результат її дій не матиме, як правило, політичних наслідків. Відповідно, результат її дій заперечуватиме політичну суб'єктність даної особи.

В трактуванні як звичайного політичного тексту, так і політичних дій спираємось на підхід Б. Монро та Ф. Шродта, які доводять, що "політичний текст є артефактом політичної поведінки" [1, р. 351]. Поділяємо також твердження Т. ван Дейка [2] про те, що політика, зокрема індивідуальні політичні уподобання, політика партії або ж політична система, промовляє через текст. Отже, і політичний текст і відповідні дії в подальшому викладі трактуємо як текст. Тому в межах запропонованої концептуалізації йдеться саме про транслятор політичного тексту (у широкому розумінні, яке було зазначено вище), оскільки, по-перше, власне автор тексту може бути не завжди відомий, та, по-друге, оскільки в політичному просторі текст набуває екзистентності через факт його трансляції, а не створення.

Сучасна політична практика доводить можливість існування як індивідуального, так і колективного транслятора політичного тексту. Очевидно також, що кожен акт трансляції політичного тексту має певну кількість реципієнтів.

Припускаємо, що кількість політичних інтеракцій зрештою визначається наявністю можливості для їх здійснення. Ця можливість визначається кількістю наявних організаційних та технічних каналів зв'язку.

Отже, спираючись на вищезазначене, запроваджуємо наступні поняття:

Частка політичних інтеракцій:

$$\text{ЧПІ} = I_p / I \quad (2)$$

де I_p – кількість політичних інтеракцій в певну одиницю часу;

I – кількість усіх інтеракцій в суспільстві (або "суспільних інтеракцій") в певну одиницю часу.

Частка "політичних суб'єктів", взятих широко – трансляторів політичного тексту:

$$\text{ЧПС} = N_t / N \quad (3)$$

де N_t – кількість суб'єктів політичних трансляцій;
 N – все населення країни.

Таким чином, щільність політики можна визначити як:

$$\text{ЩП} = \text{ЧП} * \text{ЧПС} = (I_p / I) * (N_t / N) \quad (4)$$

де ЧП – частка політичних інтеракцій;
 ЧПС – частка трансляторів політичного тексту.

Спрощуючи з метою забезпечення можливості кількісного аналізу, можемо також оцінити щільність політики як відносну кількість політичних трансляцій:

$$\text{ЩП} = \text{ПТ} * N_t \quad (5)$$

де ЩП – щільність політики;
 ПТ – кількість актів політичних трансляцій;
 N_t – кількість політичних суб'єктів в зазначеному вище сенсі – тобто кількість трансляторів політичного тексту.

Припускаємо також можливість оцінити й середню щільність/"пухкість"/"цілісність" політичних акторів через відносну кількість політичних трансляцій:

$$\text{ЩПА} = \text{ПТ} / N_t \quad (6)$$

де ЩПА – щільність політичних акторів;
 ПТ – кількість актів політичних трансляцій;
 N_t – кількість політичних суб'єктів (суб'єктів політичних трансляцій).

Спираючись на історію політичних процесів XIX – XX століть маємо висловити припущення, що з наближенням до сучасності за інших рівних умов збільшується кількість політичних акторів (у тому широкому розумінні трансляторів політичного тексту, про який йшлося вище) і одночасно зменшується відносна щільність цих акторів.

Говорячи в термінах ентропії К.Шенона [3, р. 12-14], у сучасній політиці відбувається колосальне збільшення кількості транзакцій, що спрощує будь-яку складність потенційно можливого дискурсу. Певною метафоричною аналогією цього процесу може слугувати ситуація, коли рівень найслабшого учня у класі визначає рівень успішності всього класу. В цьому процесі Інтернет виступає додатковим засобом та чинником багаторазового збільшення кількості транзакцій або їх імітацій, що, у світлі ідей Бодрійяра [4], має однакову екзистентність.

Як ілюстративний приклад згадаємо, що "політична бриля" – канцлер Бісмарк, який чи не одноосібно фактично управляв Німецькою імперією, за півтора століття змінюється парламентом з безліччю комітетів та урядом з безліччю міністрів та міністерських клерків. У цьому сучасному стані речей на порядки більше персоналій, але менше індивідуальної цілісності в кожного з сучасних політичних суб'єктів.

З відносною цілісністю політичних акторів, на нашу думку, пов'язаний феномен негативної еволюції політичної відповідальності.

Якщо визначити політичну відповідальність як відношення сукупної політичної відповідальності в даному соціумі та кількості суб'єктів політичних трансляцій, то можемо констатувати цілком очікуване підтвердження загальноновизнаного зниження рівня політичної відповідальності сучасних політичних акторів:

$$\text{ПВінд} = \text{ПВзаг} / N_t \quad (7)$$

де ПВінд – індивідуальна політична відповідальність (у перерахунку на одного суб'єкта-транслятора);
 ПВзаг – сукупна суспільна політична відповідальність в даному соціумі;
 N_t – кількість політичних суб'єктів-трансляторів в даному соціумі.

Отже, за умови збільшення кількості суб'єктів політики та збереження хоча б на попередньому рівні сукупної політичної відповідальності очевидно знижується частка політичної відповідальності кожного із цих суб'єктів. Іншими словами, що більше політичних акторів (індивідуальних суб'єктів-трансляторів) на певний обсяг політичного життя, тим менша політична відповідальність індивідуального актора.

Але в контексті нашої теми повернемося до поняття щільності політики: ми припускаємо можливість запровадження терміну політичної атмосфери, що можна визначити як необхідне середовище існування держави. Власне в цій пропозиції немає нічого нового крім спроби перевести категорію "політична атмосфера" із розряду розхожих метафор в ряд більш формалізованих категорій. Припускаємо також можливість інтерпретації "розрідженої" та навпаки надзвичайно (надто) "щільної" політичної атмосфери як певних характеристик стану політичного режиму в державі.

Нагадаємо, що первинною метою запровадження концепту щільності політики та супутніх концептів було створення інструменту для прогнозування настання політичної кризи. Припускаємо, що в момент кризи дії мас, інспіровані в сенсі «наведеної» суб'єктності (тобто в ситуації, коли маси вважають себе наділеними політичною суб'єктністю), додаються до дій звичайної політичної еліти. В результаті відбувається різке збільшення кількості політичних трансляцій, спрямованих на той самий об'єкт – державу або державну політику, тобто відбувається різке збільшення щільності політики.

Це різке збільшення щільності політики за умови паралельного збільшення кількості акторів, підвищення рівня їхньої безвідповідальності та за великого спрощення змісту політичного дискурсу до стану протиставлення "ворог-друг", і є свідченням настання політичної кризи. Потребує додаткового вивчення питання про те, що є причиною, а що наслідком у цій зв'язці, але власне продуктивність подібного підходу демонструється відомими ситуаціями політичних криз як в сучасній Україні, так і в північноафриканських країнах доби Арабської весни.

Припускаємо, що запропонований комплекс концептів може бути корисним також для моделювання динаміки політичного режиму на лінії авторитаризм – демократія. Тобто кількісна оцінка динаміки щільності політики може бути використана як індикатор руху політичного режиму у бік демократії чи, навпаки, авторитаризму.

Спираючись на систему вищезазначених категорій, ми вважаємо, що свідченням руху режиму в бік демократії буде збільшення щільності політики, а свідченням руху в бік авторитаризму – "розрідження політичної атмосфери" – тобто, зменшення щільності політики. Очевидним підтвердженням такого стану справ є поточна ситуація в РФ: дедалі впевненіші кроки в бік авторитаризму політичного режиму в РФ в останні 5-6 років супроводжуються ефективним зниженням кількості акторів (розгром усіх ГО, несистемної, а тепер і системної, на кшталт КПРФ, "опозиції", хоч така назва і виглядає дещо дивно по відношенню до РФ), а також одночасно різким зниженням кількості політичних інтеракцій.

Отже, згідно із запропонованою нами моделлю, авторитарний режим *ceteris paribus* характеризується меншою щільністю політики (політичної взаємодії), ніж демократичний.

Розглянемо з цієї точки зору ситуацію локдауну, викликаного Covid-2019, та його вплив на еволюцію політичного режиму. Ряд досліджень, здійснених, зокрема, польськими дослідниками [5, р. 232-238; 6; 7; 8], свідчать про те, що одним із результатів запровадження локдауну майже в будь-якій країні є те, що послаблюється демократія та посилюються авторитарні тенденції. Спробуємо верифікувати цю, загалом досить популярну зараз гіпотезу, на матеріалах України.

У вигляді джерела нами було взято три основні канали політичної інформації в Україні – УП, ДзТіж, УНІАН – і проведено пошук згадок про політичні трансакції, оскільки, к вже було зазначено вище, в інформаційну епоху політичні трансакції набувають буттєвості лише у вигляді певного публічного комунікативного акту, акту політичної трансляції, що й фіксується у повідомленнях медіа.

Були взяті дані з середини 2019 і до грудня 2021 року. Як стартову точку було визначено саме середину 2019 р., оскільки квітень-травень 2019 року характеризувалися аномально високими показниками політичної взаємодії у зв'язку із виборами президента України, що виливались здебільшого в штучне медіапротистояння. Кінцевою точкою взято грудень 2021 року, оскільки майже з початку 2022 року політичний порядок денний кардинально змінився у зв'язку із інформаційною підготовкою широкомасштабного вторгнення військ РФ в Україну та власне цим вторгненням.

Згідно з нашими припущеннями, щільність політики може бути вирахована як твір політичних інтеракцій та акторів. Відтак, кількісне зменшення кожного з множників призводитиме до зменшення щільності політики. Результати аналізу представлені на рис.1.

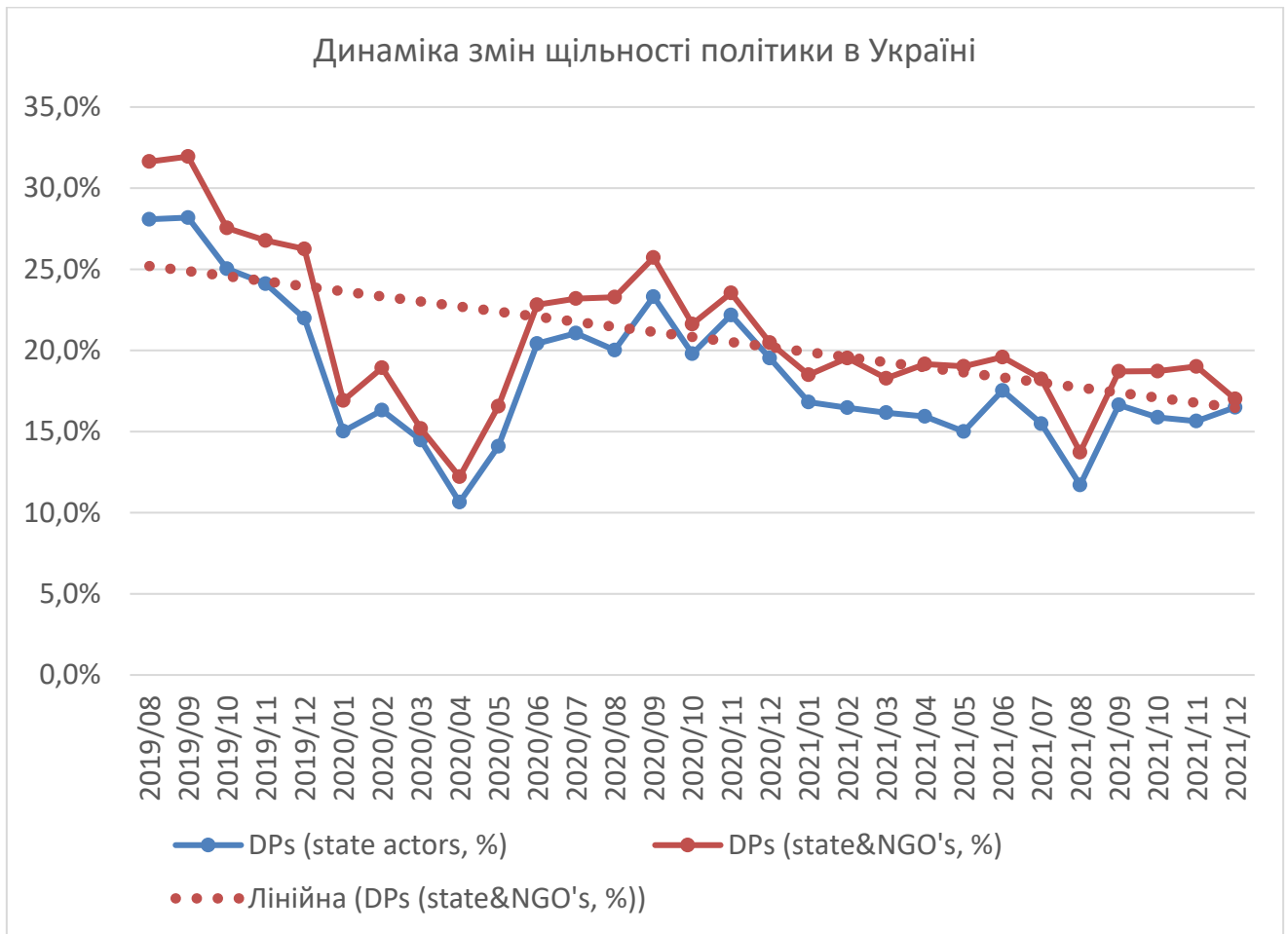

Рис. 1. Динаміка змін щільності політики в Україні в другій половині 2019 – 2021 рр.

DPs (state actors) – щільність політики (за даними по інтеракціям лише державних акторів);

DPs(state&NGO's) – щільність політики (за даними по інтеракціям державних та недержавних політичних акторів);

Linear – лінійний тренд, побудований за даними *DPs(state&NGO's)*.

По осі ординат на рис.1 представлена частка політичних інтеракцій (потрабованих в тому сенсі, який було окреслено вище) у загальному обсязі інтеракцій, що здійснювалися в інформаційному полі.

По осі абсцис відкладені час із дискретизацією по місяцях.

Протягом взятого до аналізу періоду бачимо стійкий тренд падіння частки політичних інтеракцій в загальному полі інтеракцій протягом останніх двох років перед вторгненням РФ.

Аналіз змісту того політичного тексту, що транслювався під час врахованих в дослідженні інтеракцій, показав, що через специфіку періоду боротьби з епідемією Covid-19 відбувалося поступове "тематичне спрощення" порядку денного – до 10% усіх політичних інтеракцій у цей період були пов'язані з "лікувально-охоронною", ad hoc діяльністю. Тобто, якщо брати аналіз "чистої, тематично різноманітної" політики, наведені на графіку числа треба було б зменшити ще на 10%.

Паралельно з цим простежується зменшення кількості акторів, які беруть участь у політичних інтеракціях. Це зменшення торкнулося насамперед сектора НУО і відбувалося за рахунок відходу з політичної сцени дрібних та недостатньо інституалізованих акторів. Складно оцінити кількісно це зменшення, але результати експертних фокус груп дозволяють стверджувати про зменшення загальної кількості акторів орієнтовно на близько 10%.

Практика доковидної епохи і в Україні, і в Російській федерації (і особливо в ній) показує, що ефективним засобом нівелювання притоку нових акторів у політику є зсув напрямку їхньої діяльності. Політичні трансакції «нових сил» об'єктивно «ущільнюють» політичний процес за рахунок простого збільшення сукупної кількості акторів, і, таким чином, несуть загрозу авторитарному режиму у вигляді демократизації політичних відносин. Ця загроза виникає, коли трансакції цих нові акторів мають саме політичний характер – тобто спрямовані на державу та державні інститути. Але якщо державним або іншим інститутам вдається спрямувати активність цих «нових сил» у будь-які неполітичні сфери на кшталт стартапів, благодійності, організації прибирання вулиць, боротьби з глобальним потеплінням, за роздільний збір сміття або за висадку дерев тощо, то за об'єктивного ущільнення сукупних соціальних відносин (адже збільшується кількість соціальних інтеракцій) ущільнення політичного процесу не відбувається. Слід згадати, наприклад, як у Російській федерації початку 2019 року активно розвивався рух благодійності. Важко однозначно стверджувати про ступінь інспірованості цього руху саме владою, але впадає у око вдала каналізація додаткової соціальної активності саме у соціальне, позаполітичне русло.

Під час власне боротьби із пандемією Covid-19 крім того, що загальним трендом досліджуваного періоду є зменшення кількості політичних інтеракцій, зменшення кількості акторів, частина потенційно політичних трансакцій зміщується у сферу волонтерської боротьби з ковідом, що також призводить до зменшення щільності політики.

Таким чином, аналіз наявних даних щодо трьох медіа ресурсів згідно із запропонованим підходом вказує на тенденцію зменшення щільності політики в сучасній Україні. Отже, можна вважати додатково підтвердженням спостереження зарубіжних авторів щодо того, що локдаун супроводжується посиленням авторитарних тенденцій. Тобто об'єктивно і, цілком можливо, що незалежно від справжніх бажань політичних акторів у процесі реалізації локдауну посилюються авторитарні тенденції, що можна позначити терміном "авторитарний поворот". Водночас ми вважаємо, що виявленої тенденції недостатньо для того, щоб обґрунтувати гіпотезу про прямий вплив пандемійних обмежень суспільного життя на посилення авторитаризму. Тобто не варто вважати запровадження антиковидних обмежень обов'язковим тригером посилення авторитарних тенденцій. Вірогідніше, ми маємо справу із ситуацією, коли ще до початку пандемії намітилась тенденція повороту до розширення авторитарних політичних практик, а антиковидні обмеження лише долучились до її посилення поза волі авторитарних політичних сил.

Бібліографічний список / References:

1. Monroe B., Schrodt P. Introduction to the Special Issue: The Statistical Analysis of Political Text. *Political Analysis*. 2008. 16. P. 351-355.
2. van Dijk J. A. G. M., Hacker K. L. *Internet and Democracy in the Network Society*. 2018. 226 p.
3. Shannon C. E., Weaver W. *The Mathematical Theory of Communication*. The University of Illinois Press, Urbana, Illinois, 1964. 125 p.
4. Baudrillard J. *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, 1994. 161 p.
5. Rak J., Bäcker R. *Neo-militant Democracies in Post-communist Member States of the European Union*, London and New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2022. 255 p.
6. Guasti P. The Impact of the Covid-19 Pandemic in Central and Eastern Europe: The Rise of Autocracy and Democratic Resilience." *Democratic Theory*, 2020. 7(2). P. 47–60. <https://doi.org/10.3167/dt.2020.070207>
7. Rapeli L., Saikkonen I. How Will the COVID-19 Pandemic Affect Democracy?" *Democratic Theory*, 2020. 7 (2). P. 25–32. <https://doi.org/10.3167/dt.2020.070204>.
8. Steuer M. Militant Democracy and COVID-19: Protecting the Regime, Protecting Rights? *Hong Kong Journal of Law and Public Affairs*, 2020. 2. P. 131–145.

Polovyi M. A., Tarasiuk V. O. The concept of a political process density and the possibility of its use in modeling political crises

The article is devoted to the presentation of the author's concept of a density of political process and the explanation of some possible ways of its use to model the dynamics of modern political processes in the digital era. A system of indicators suitable for qualitative and quantitative measurement of the state of the political process is proposed, including the density of social relations, the share of political interactions in the total mass of social interactions, the number of translators of a political text, the translation of a political text and the relative number of political translators, the average density or "integrity" of political actors, the level of political responsibility of political actors. The definition of the indicators is proposed, and the peculiarities of their interrelationships are substantiated. It is substantiated that the central concept of the entire system of concepts is the notion of political volume, which is a multidimensional space limited

by the borders of some state and political relations within it. It is substantiated that if the number of political subjects increases and the aggregate political responsibility remains at the previous level, the share of political responsibility of each of these subjects decreases. That is, the more political actors within a certain scope of political life, the less political responsibility of an individual actor. The fundamental possibility of using the proposed system of concepts to build a model of the political process to predict the onset of a political crisis is demonstrated. It was determined that at a moment of a political crisis would be a sharp increase in the number of political translators aimed at the state and state policy, that is, there is a sharp increase in the density of politics. And this sharp increase in the density of politics, in conditions of simultaneous increase in the number of actors, an increase in their level of irresponsibility and a great simplification of a content of political discourse, can serve as an indicator of the onset of a political crisis. The possibility of applying this system of concepts to model the dynamics of the political regime within the continuum "authoritarianism – democracy" is also demonstrated. It was determined that the quantitative assessment of the dynamics of politics' density can be used as an indicator of the movement of the political regime towards democracy or, on the contrary, authoritarianism. An indicator of the movement of a regime towards democracy will be an increase in the density of politics, and evidence of a movement towards authoritarianism will be a "thinning of the political atmosphere" – that is, a decrease in the density of politics. According to our proposed model, an authoritarian regime is characterized by less density of politics than a democratic regime.

Keywords: *density of politics, modeling of the political process, forecasting of political crises, formal indicators of political development.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.7

UDC 323.22:351.75:578.834.1

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1458-5076>*Rezmer-Plotka K., Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland*

POLICING CIVIL DISORDER IN PANDEMIC-DRIVEN BULGARIA

The coronavirus pandemic and numerous restrictions introduced have fostered numerous gatherings and protest actions. Citizens expressed dissatisfaction with the restriction of their rights and freedoms, while at the same time demanding a solution to the problems that took place before the pandemic occurred. In Bulgaria, the problems included corruption, dissatisfaction with the government, and the failure to respect the independence of the judiciary. For this reason, from July 9, 2020 to April 16, 2021 there were protests of citizens who demanded, among others, changes and resignation of the government. The analysis will provide answers to two research questions: what actions did the protesters take between July 2020 and April 2021? How did the security services deal with civil disorder during the protests? The main research problem relates to the impact of repression on mobilization or demobilization and the use of violent actions by protesters. By delving into actions, the study will differentiate between violent and peaceful actions. In turn, by evaluating the security services' actions, the study will differentiate between repressive and non-repressive protest policing. The method used in this study is the qualitative source analysis. It draws on the technique of content analysis of specifically media coverage of the activities of the police and protest participants during the indicated period. The analysis rests on the reports that appeared on the most important websites and Internet portals reporting on the course of the protests. Based on the analysis, it was found that the main demands and goals remained unchanged, the actions taken by the protesters included many types of violent and peaceful activities. On the side of the security services, a division was also made into repressive and non-repressive activities. The protests ended naturally with the end of the government's term. Repressions had no impact on mobilisation and fuelled violent protests.

Keywords: *Bulgaria, police, pandemic, civil disorder, protests*

Funding: This research paper is a result of the research project *Civil Disorder in Pandemic-ridden European Union*. It was financially supported by the National Science Centre, Poland [grant number 2021/43/B/HS5/00290].

Introduction

The emergence of the pandemic and the introduction of numerous restrictions have been conducive to limit the rights and freedoms of citizens. It has also contributed to accelerating the process of erosion of the rule of law and the application of a militant democracy rule [1], which began to be very visible after the 2008 financial crisis in all European Union (EU) Member States [2]. The category militant democracy had already been used by Karl Loewenstein, who sought the reasons for the defeat of the Weimar Republic in the clash with Nazism [3]. The current crises have only confirmed that there is still a process in which parliament [4] and the judiciary are equipped with legal means to restrict individual democratic freedoms in order to defend democracy, and thus their survival, against those who are considered its internal but also external enemies [5]. However, nowadays there is more talk of neo-militant democracy or quasi-militant democracy. Many works discussed this topic in the context of contentious politics i.e. M. Skrzypek [6], R. Bäcker [7], J. Rak [8], K. Rezmer-Plotka [9] and others. Importantly, as a result of the introduced restrictions peculiar to quasi-militant democracy, there were a huge number of protests and gatherings of citizens opposing the restrictions imposed by governments. Assemblies often took place during a period when they were temporarily banned or could only be held to a very limited extent [10, 11]. The outbreak of the pandemic has caused public attention to focus primarily on health and safety issues. Over time, when the restrictions were loosened and introduced periodically, problems that were previously described as the most important recurred.

In Bulgaria, corruption was one of the key problems immediately before the outbreak the pandemic afterwards. In indexes relating to the level of corruption, it ranks very high and exceeds the average indicators for Europe [12]. In 2019, at the beginning of the coronavirus pandemic, the average for the world was 43 points out of 100. In used scale of 100 points means a state that is practically free from corruption

and 0 is the highest corruption rate. Bulgaria scored 74 points, ahead of Hungary and Romania, among others [13]. The judicial system is also not free from corruption, as indicated by EU reports [14]. This means that Bulgaria will remain high in the rankings on corruption as long as it does not deal with the restoration of the independence of the judiciary. Restoring the transparency and independence of the courts is very important because it guarantees respect for the democratic rights and freedoms of citizens. In the case where both the political elites and the most important democratic institutions are corrupt in Bulgaria, can talk about the process of democracy backsliding.

Researchers point to a high level of corruption in Bulgaria but the scale of the corruption is difficult to estimate, which is why O'Brennan uses the term 'shadow power' for determining the power of oligarchs [15]. Ana Krasteva for example claims that Bulgarian populism is a typical example of post-communist East European populism, to a very large extent imitates it, while "extremism is not a spontaneous internal attitude but is a learned political game" [16]. This might confirm that the populist political discourse is used for the purpose, as is pursuing the interests of the governing and oligarchic groups.

John O' Brennan claims that the mechanisms by which oligarchs exercise power over the state have never been fully discovered. By contrast, the media, which usually allows the disclosure of what it described as 'shadow power', are also heavily subordinated to the oligarchic class [17]. This article takes the definition of distinction between corrupt forms of governance for Stefan Antonov who points out that „One main distinction between corrupt forms of governance and the <<rule of oligarchy>> is that only organizations considered being a part of the coalition between the oligarchy and the political elite are able to arrange tailored legislation" [18]. Here, as an example, we can recall the reluctance of the media, and the unification of oligarchy against Boiko Borisov (who has been Prime Minister of Bulgaria since May 2017), at a time when he and his political party began to aspire to play a greater role in the economy, as Antonov also mentioned in his paper [19]. Despite the lack of clear evidence of manipulation by oligarchs and incitement to anti-government protests at that time, it is difficult not to see that the actions of the then government were not in the interest of oligarchic groups.

The main research problem relates to the impact of repression on mobilization or demobilization and the use of violent actions by protesters. For this reason, the purpose of the study is to analyze the activity of protesters and the actions taken by the security services during protests in Bulgaria from July 9, 2020 to April 16, 2021.

Background and Methodology

According to Jennifer Earl „The repression of social movements refers to attempts by individuals, groups, or state actors (e.g., militaries, national police, and local police) to control, constrain, or prevent protest" [20]. When these attempts are made in an unjustified way, with high frequency they can lead to an intensification of the activity of these movements. Numerous studies on repression indicate that the escalation of repression of protest can trigger radicalization and impact negatively on civil liberties [21]. As a result, observations of the processes of repression and radicalization reveal the existing interactions between contentious politics and the erosion of the rule of law mentioned in the introduction [22].

However, it is possible to maintain peace and order during protests thanks to proper identification of de-escalating interactions. According to Anne Nassauer, it consists of:

- focusing on communication and on effective police management;
- respecting territorial boundaries;
- avoiding escalation signs;
- recognizing the emotional dynamics for violent outbreaks [23].

In this way, instead of excessive repression, the peaceful nature of the assemblies can be maintained. The security services prevent instead of reacting and additionally lead to an escalation of moods. This is important because, as the researchers show, the use of repression is an ineffective deterrent for protesters. In addition, it often leads to the use of violent actions by protesters who have to use other means to make their concerns heard [24]. Christian Göbel also noted from the example of China that repression is closely correlated both with the cost of concessions for local governments and protest intensity [25].

In Code of Ethics for Officials of the Ministry of the Interior with Police Functions was created in Bulgaria in connection with the Co-operation programme to strengthen the rule of law. Part V stipulates that the police may use of force:

„84. The police shall not abuse the rights given to it by the law to use physical power, auxiliary devices and weapons. The police shall use physical power, auxiliary devices or weapons only in cases, provided by the law, in case of unavoidable necessity, proportionate to the risk, and to a degree, which is necessary in order to achieve a lawful goal.

85. The police on a crime scene is in the position to make an assessment whether to use physical power, auxiliary devices or weapons, and to what extent.

86. The police uses physical power, auxiliary devices and weapons only as a last chance and stops using them immediately after the necessity to use them has ceased to exist.

87. The police offers help immediately to persons, against whom physical power, auxiliary devices or weapons were used, after the reasons for their use has ceased to exist and the purposes of their use were achieved.

88. Threatening with weapons, beyond the methods determined by professional rules of intervention, is an example of irresponsible behavior by the police, which contradicts the principles of professional ethics” [26].

The cited passage from the Code of Ethics for Officials of the Ministry of the Interior with Police Functions indicates that the use of repression must be justified and proportionate to the offenses. Mainly because the abuse of force or coercive measures can lead to a weakening of the rule of law in the state and the legitimacy of the government and security services.

Paul A. Passavant, referring to the example of protests referred to as #BlackLivesMatter, stated that they revealed that the policing of protest is becoming increasingly militarized and increasingly using control technologies. In this way, police actions can become an institutional practice that treats protesters as more than criminals [27]. For this reason, it is important to undertake research on policing protest and assess the legitimacy of the actions taken. Especially that in a democratic state the costs of repression are higher and it is necessary to legitimize these actions [28].

The purpose of this article is to analyze the activity of protesters and the actions taken by the security services during protests in Bulgaria from July 9, 2020 to April 16, 2021. The method used in this study is the qualitative source analysis. It draws on the technique of content analysis of specifically media coverage of the activities of the police and protest participants during the indicated period. The analysis rests on the reports that appeared on websites and Internet portals: U.S.News, BNR Radio Bulgaria, The Sofia Globe, absNEWS, Euroactiv, Balkan Insight, DW, VESTI, Reuters, Dnevnik, Novini, Novinite, Dnes.dir, Nova, 24chasa and others popular websites. On the indicated pages, the most important information about daily protests and key events were searched. However, in order to accurately follow the course of the daily protests and to get to the details, reports appearing on local news websites and other European news agencies were also used.

The analysis will provide answers to two research questions: what actions did the protesters take between July 2020 and April 2021? How did the security services deal with civil disorder during the protests? The main research problem relates to the impact of repression on mobilization or demobilization and the use of violent actions by protesters. By delving into actions, the study will differentiate between violent and peaceful actions. In turn, by evaluating the security services' actions, the study will differentiate between repressive and non-repressive protest policing.

Civil disorder during protests in Bulgaria

The protests in Bulgaria began on July 9, 2020 and lasted until April 16, 2021. The protests finished with the end of Borisov's 4-year term of office and his formal resignation. This confirms the observations made by Sidney Tarrow. He claimed that protest waves are not sufficient to produce significant reforms, because equally important is the presence and entrepreneurship of well-placed reformists who can turn the impetus for change [29]. In the case of Bulgaria, these key reformists were missing, which is why the protesters' demands were not implemented.

Based on media reports, it can be noted that contentious performances were held practically every day in different cities, but the largest of them took place in the capital of Bulgaria. Throughout the period, the postulates of the protesters, who demanded the resignation of the Borisov's government and the prosecutor general, and the fight against corruption, have not changed.

During the period considered, civil disorder included a wide variety of activities. For this reason, a division has been made that will allow a better illustration of the protesters' activity:

Blockades of key points, buildings, streets, etc.: blocking the center in the capital and blocking buses with GERB supporters (counter-protests were held); blocking streets; blocking the National Assembly building and for a short time the metro system; blockades of boulevards, bus and tram lines; trenches of barricades, beach protests and a call for Ahmed Demir Dogan to withdraw his support for members of the government; blocking the bridge between Bulgaria and Romania on the Danube; On 16 September, they entered the parliament building and barricaded themselves with a disabled person; organizing a car parade, during which the trumpet was honked, a low speed was maintained; blockades combined with the setting up of tents and camps at intersections

Protests in front of important institutions: protests in front of Bulgarian embassies, e.g. in London

Acts of vandalism: attempts to break into parliament, throw fireworks, bottles, stones and red paint at police officers, throw tomatoes; attack on the building of the Ministry of Justice; throwing tomatoes, toilet paper and eggs at the building of the Ministry of the Interior

Verbal calls for protest: On July 18, a call by protest leaders to show civil disobedience and besiege all government-owned buildings

Support for citizens in exile: migrant protests in various European cities

Preventing the free movement of key politicians: protesters attempting to detain Borisov at Sofia airport in order to prevent his departure; during a conference of the ruling parties on 5 August, protesters tried to block representatives of the government coalition from leaving their headquarter

Turning to external institutions: march to the European Commission and demanding attention to the protests

Cooperation with other protest groups i.e.: joining representatives of the tourism industry to adopt a crisis plan against the effects of COVID-19, joining the association of the disabled and demanding the resignation of the government, marching on the Prime Minister's house; joining protests fighting for LGBT rights and anti-racism

Petitions, organizing into more formal structures: the creation of a citizens' parliament on 2 August and the collection of signatures for a petition for the resignation of the government

Support from academia: signature of an open letter on 11 August by scientists regarding the resignation of the government

Performance protests: chaining to make it harder to remove protesters; laying dead fish before the Council of Ministers; On February 13, he gathered in front of Borisov's house and on March 6 once again and painted with chalk in front of his house inscriptions such as "resignation", "prison", "thief", etc.

Confrontations with the police: On September 2, demonstrators tried to break the police cordon and storm the assembly, clashes with the police, throwing firecrackers, bales of hay and bottles at the police, including arson, riots, insults.

There were also frequent mixed actions, such as the simultaneous blockade of roads, intersections on 24 July, throwing garbage cans and bottles to get to the Bulgarian national television. The largest anti-government protests took place in Sofia on July 29. Among the distinguished protest actions, violent actions include: some blockades, acts of vandalism, partly preventing the movement of politicians, clashes with the police. In the case of peaceful actions, the following can be classified: emigrant protests in other European countries, verbal appeals addressed to protesters, addressing external institutions, cooperation with other assemblies, petitions and the creation of more formal structures, support by scientific circles, performance protests.

Policing civil disorder during protests

A separate classification has also been created for police activity during the protests of Bulgarians.

Distribution of counter-demonstrations: on July 10, the police distributed counter-demonstrations

Arrest: arrests of protesters, e.g.: on 11 July; On July 20, the arrest of an MP who was supposed to be co-responsible for blocking the metro system

Use of force: On July 14, the accusation of beating protesting students, on September 3, violent clashes, arrests, dismantling tents, pushing protesters so that they do not block the boulevards

Interacting with protesters: police removed their riot shields in gratitude to the protesters

Police detention other than persons: the arrest of a truck that was supposed to be supplying technical and audio equipment to the protests in Sofia

Elimination of tent towns and protests blockades: police dismantled protesters' tents and dismantled roadblocks

Locks: police cars blocked the vehicles of protesters who wanted to block the highway; police set up checkpoints to control the flow of people

Imposition of financial sanctions: e.g. fines

Use of security measures: use of tear gas, water cannons, pepper spray, batons, arrests

This is a very conventional classification, because as in the case of civil disorder, often the activity undertaken by the security services was mixed. Repressive actions are primarily: use of force, some stops and removal of blockades, imposition of fines, application of security measures, including some of the blockades. Non-repressive activities are mainly: separating counter-demonstrations that could otherwise lead to an escalation of moods and pose a greater threat, interactions with protesters to express gratitude.

Conclusions

The long-standing protests in Bulgaria were very dynamic and varied. Although the main demands and goals remained unchanged, the actions taken by the protesters included many types of violent and peaceful activities. Among them, the following were distinguished: blockades of various nature, including preventing the movement of politicians, protests in front of key institutions, acts of vandalism, verbal declarations and calls, including addressing external entities, writing petitions, confrontations with the police or symbolic actions defined as performances. Also important for these protests was the involvement of protest groups that wanted to achieve their own goals and support for citizens in exile in other countries.

The repressive and non-repressive activities that were distinguished on the part of the police included: the distribution of counter-demonstrations, arrests, the use of force, interacting with protesters, detentions, the liquidation of tent towns and blockades set up by protesters, the creation of police blockades, the imposition of financial sanctions in the form of fines and the use of various security measures.

The protests analyzed revealed the great dissatisfaction of citizens with the situation in the state and the rulers. However, despite the long duration of the protests and their dynamics, the main goals of the assemblies were not achieved. The protests ended naturally with the end of the government's term. What was achieved in the period under review was a large social mobilization and the expression of a clear disagreement with the lack of respect for democratic values. In addition, apart from a few examples of the security services exceeding their powers, most of the actions taken were justified. The analysis of the protests in Bulgaria presented in this article confirms the observations made by other researchers that the use of repression had a significant impact on violent actions, and its abandonment did not affect the greater mobilization of protesters. This does not mean that there were no acts of unjustified vandalism on the part of the protesters. However, on the side of the security services, cases of abuse of force against peaceful people have also been reported.

References / Бібліографічний список:

1. Rezmer-Plotka K. The Effects of Crises in the European Union as a Manifestation of the Militant Democracy Rule Implementation, *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 2020, 6(58): 615–621. <https://doi.org/10.15804/ppk.2020.06.50>.
2. Rak J. and Bäcker R. (Eds.), *Neo-militant Democracies in the Post-communist Member States of the European Union*, 2022, London and New York: Routledge.
3. Loewenstein K. Militant Democracy and Fundamental Rights I, *The American Political Science Review*, 1937a, 3(31): 417–432; Loewenstein K. Militant Democracy and Fundamental Rights II, *The American Political Science Review*, 1937b, 4(31): 638–658.
4. Marszałek-Kawa J., *The Institutional Position and Functions of the Sejm of the Republic of Poland after the Accession to the European Union*, 2019, Odessa: Helvetica Publishing House.
5. Bäcker R., Rak J., *Trajektorja trwania opancerzonych demokracji*, *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 2019, 41(3): 63–82.
6. Skrzypek M., *The Banning of Extremist Political Parties as a Measures of Neo-Militant Democracy: The Experience of Post-Communist States*, *HAPSc Policy Briefs Series* 2020, 1(2): 67–73. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.26450>.
7. Rak J. and Bäcker R., Editorial. Facing Zeitgeist: The World between Neo- and Quasi-militant Democracy, *Polish Political Science Yearbook*, 2021, 50(2): 5–8.
8. Rak J., *Conceptualizing the Theoretical Category of Neo-militant Democracy: The Case of Hungary.* *Polish Political Science Yearbook*, 2020, 49(2): 61–70. <https://doi.org/10.15804/ppsy2020204>.
9. Rezmer-Plotka K., *Contentious Politics in Defense of Neo-Militant Democracy in Poland: The Rationale Behind Fighting a Quasi-Militant Democracy*, *HAPSc Policy Briefs Series* 2021, 2(1): 24–29. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.27652>.
10. Osiewicz P., *Limitations to the Right to Freedom of Assembly in Poland during the COVID-19 Pandemic: The Case of Women's Strike*, *HAPSc Policy Briefs Series* 2020, 1(2): 195–200. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.26458>.
11. Rezmer-Plotka K., *Policy on Public Assemblies in Times of Crisis: Recommendations Concerning the Strategy of Militant Democracy*, *HAPSc Policy Briefs Series*, 2020, 1(2): 201–207. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.26459>.
12. World Data, *Corruption in Bulgaria* URL: <https://www.worlddata.info/europe/bulgaria/corruption.php>.
13. Transparency International, *Corruption Perceptions Index*, URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/index/nzl>.
14. European Commission, *The Corruption Perception Index 2019: The EU is the best performer in the world*, URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/01/27-01-2020-the-corruption-perception-index-2019-the-eu-is-the-best-performer-in-the-world.
15. Brennan O' John, URL: *Bulgarians under the Yoke of Oligarchy*. https://www.maynoothuniversity.ie/sites/default/files/assets/document/New_Left_Review_Bulgarians_under_the_Yoke_of_Oligarchy.pdf

16. Krasteva A, URL: *Balgarskiyat populizam – shtrih kam portreta*. <https://annakrasteva.wordpress.com/2013/12/23/bulgraian-populism/>.
17. Brennan O' John, URL: *Bulgarians under the Yoke of Oligarchy*. https://www.maynoothuniversity.ie/sites/default/files/assets/document/New_Left_Review_Bulgarians_under_the_Yoke_of_Oligarchy.pdf
18. Antonov, S., *The Age of the Oligarchs: How a group of political and economic magnates have taken control of Bulgaria*, URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/The%2520Age%2520of%2520Oligarchs.pdf>.
19. Antonov, S., *The Age of the Oligarchs: How a group of political and economic magnates have taken control of Bulgaria*, URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/The%2520Age%2520of%2520Oligarchs.pdf>.
20. Earl J., Repression and social movements, [in:] *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, [Eds.] David A. Snow, Donatella della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam, 2013, Blackwell Publishing Ltd.
21. Ellefsen R., The Unintended Consequences of Escalated Repression, *Mobilization – An International Quarterly*, 2021, 26(1): 87-108.
22. Rak J., Repression and Blockupy Radicalization in Austerity-Driven Germany, *Przegląd Zachodni*, 2020, No. 2, p. 189-203.
23. Nassauer A., Effective crowd policing: empirical insights on avoiding protest violence, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 38(1): 132-152.
24. Mix T., Lethal Repression of Peaceful Protest in Africa. Why Do (non-) Accountable and Military Regimes Shoot, *Student Paper Series 15*, 2014, URL: https://www.ibei.org/ibei_studentpaper15_71932.pdf.
25. Göbel C., The Political Logic of Protest Repression in China, *Journal of Contemporary China*, 30(128), p. 169-185.
26. Council of Europe. Bulgaria. Code of Ethics for Officials of the Ministry of the Interior with Police Functions. URL: <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/08/Code-Of-Ethics-For-Officials-Of-The-Ministry-Of-The-Interior-With-Police-Functions-2004.pdf?x19059>.
27. Passavant A. P., *Policing Protest*, Duke University Press, Durham and London, 2021.
28. Davenport C., State Repression and Political Order, *The Annual Review of Political Science*, 2007, 10(1), s. 1–23.
29. Tarrow S., *Strangers at the Gates. Movements and States in Contentious Politics*, Cambridge University Press 2012.

Резмер-Плотка К. Поліційне подолання громадських безпорядків, спричинених пандемією, у Болгарії

Пандемія коронавірусу та численні обмеження, запроваджені урядом, сприяли виникненню численних зборів та акцій протесту. Громадяни висловлювали невдоволення обмеженням їхніх прав і свобод, водночас вимагаючи вирішення проблем, які мали місце до початку пандемії. У Болгарії серед основних проблем виділялись корупція, невдоволення діями уряду та недотримання незалежності судової системи. З цієї причини з 9 липня 2020 року до 16 квітня 2021 року відбувалися акції протесту громадян, які вимагали, зокрема, змін та відставки уряду. Аналіз надає відповіді на два запитання дослідження: які дії здійснювали протестувальники в період з липня 2020 року по квітень 2021 року? Як силовики боролися з громадськими заворушеннями під час протестів? Основна проблема дослідження стосується впливу репресій на мобілізацію або демобілізацію протестувальників та застосування насильницьких дій протестувальниками. Деталізація аналізу вказаних дій дозволила розрізнити насильницькі та мирні дії. У свою чергу, оцінюючи дії спецслужб, дослідження розмежовує репресивні та нерепресивні дії поліції. У цьому дослідженні використовується метод якісного аналізу джерел. Він спирається на методіку контент-аналізу саме медіа-висвітлення діяльності міліції та учасників протестів у вказаний період. Аналіз ґрунтується на повідомленнях, які з'явилися на найважливіших сайтах та інтернет-порталах, які повідомляють про хід протестів. За результатами аналізу встановлено, що основні вимоги та цілі залишилися незмінними, а дії мітингувальників включали багато видів як насильницької, так і мирної діяльності. З боку органів охорони правопорядку також було зроблено поділ на репресивну та нерепресивну діяльність. Протести закономірно закінчилися із закінченням повноважень уряду. Репресії не вплинули на масштаби мобілізації протестувальників і викликали бурхливі протести.

Ключові слова: Болгарія, поліція, пандемія, громадянські заворушення, протести

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.8

УДК: 32.323.2.327.8.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>*Чальцева О. М., Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5272-3268>*Швець К. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса*

СУЧАСНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ГЛОБАЛЬНУ ПУБЛІЧНУ ПОЛІТИКУ

У статті проаналізовано процес концептуального оновлення глобальної публічної політики під впливом факторів, які формують нову світову реальність і конструюють змістовне наповнення вищезначеного виду політики. Сучасна глобальна публічна політика – це взаємодія різних інституціоналізованих і неінституціоналізованих акторів політичного процесу (внутрішньодержавних, регіональних і міжнародних) з приводу виявлення та вирішення проблем, що стоять перед світовим співтовариством, заснована на принципах ієрархічної організації «згори» і самоорганізації суспільства «знизу», свободи, широкої комунікації, зацікавленості та взаємної відповідальності сторін, із залученням інтелектуальних експертних центрів, ресурсів держав, організацій, глобального громадянського суспільства та інших міжнародних суб'єктів. Проаналізовано глобальні фактори, які впливають на динаміку розвитку публічного процесу на глобальному рівні. Зазначено, що в умовах посиленої інформатизації, розвитку нових технологій, триваючої глобалізації світової економіки, розмивання національно-державних кордонів, збільшення конфліктності, появи нових проблем в області екології, охорони здоров'я та ін., об'єктивно відбувається розширення і ускладнення порядку денного, трансформація міжнародних і державних політичних інститутів, зміна ролей і функцій більшості акторів на національному, регіональному та глобальному рівнях, вироблення нових стратегій колективного вирішення проблем. У ході дослідження було встановлено, що глобальні фактори впливають на оновлення концептуального змісту публічної політики і об'єктивному оновленню національних стратегій розвитку систем. Зауважено, що структурні фактори і тенденції суспільного розвитку більшою чи меншою мірою впливатимуть і на Україну, а відтак необхідно зосередити увагу на підвищенні національної стійкості й визначенні ефективних шляхів протидії широкому спектру ризиків і загроз.

Ключові слова: *концепція глобальної публічної політики, глобальна публічна політика, управління, стратегія розвитку, глобальні виклики*

Концепція глобальної публічної політики і досі знаходиться в стадії формування і єдиної думки про те, що вона собою являє у дослідників немає. Загальним для всіх вчених, які займаються цією проблемою, є орієнтація на розуміння «публічності» як основи взаємодії і комунікації акторів в процесі прийняття рішень. Тут слід звернути увагу на те, що, як і у випадку з термінами «публічна політика», «публічність», «публіка» так само немає універсальної і загальноприйнятої думки. Складність в даному випадку полягає в інтеграції всіх представлених категорій в глобальний контекст, де існують інші правила взаємодії між суб'єктами і середовище взаємодії, яке відрізняється від внутрішньодержавного. Стирання кордонів між внутрішньою і міжнародною політикою поставило наукове співтовариство перед складним завданням формування принципово нового варіанту теорії, яка розкриває всі аспекти транснаціональної взаємодії в єдиному теоретичному конструкті [2].

Протягом 70-90-х рр. ХХ ст. вчені різних наукових напрямків в теорії міжнародних відносин (реалісти, неомарксистичні, постмодерністи, неоліберали, функціоналісти та ін.) (Р. Кох, С. Краснер, О. Янг, Дж. Раггі, Х. Булл, Дж. Розенау, Я. Шольте і др.) і представники наукових підходів (неоінституціоналісти, структуралісти, мережевіки, менеджерісти, комунікативісти та ін.) (Дж. Ботон, К. Бредфорд, Ю. Хабермас, Т. Бьорцель, Х. Хекло, Ю. Хабермас та ін.) аналізуючи зміни, які відбуваються в світі, заклали основу множинних дискурсів про глобальне управління, глобальні трансформації, різні рівні взаємозалежності акторів в тому числі про глобальну публічну політику.

Таким чином, в політичній в науковому дискурсі постало питання про інституціоналізацію акторів на глобальному рівні і їх участі в транснаціональному процесі.

У 90-і рр. вчені, які розпочали переосмислення глобалізації, звертали увагу на те, що збільшення числа нових форм політичного впливу і організацій, відображає поширення транснаціональних зв'язків і бажання мати справу з колективними політичними проблемами, яке виникає у більшості держав. Крім того, збільшився тиск неурядових утворень, які сприяли розвитку нових форм підзвітності в міжнародному політичному житті [3, с. 59].

Включення глобального громадянського суспільства в активні актори глобальної політики підштовхнула науку до переосмислення публічної політики на цьому рівні і розробку окремого концепта. Ідея глобальної публічної політики постала в політичному дискурсі наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Одним з перших, хто сформулював концепцію глобального співтовариства публічної політики (global policy community) став Вольфганг Рейніке в 1998 р. [7]. Аналізуючи економічну глобалізацію та її вплив на стан державного управління, він звернув увагу на об'єктивні причини виникнення глобальної публічної політики і на необхідність виробляти загальні норми поведінки, створювати спільні міжнародні, освітні, дослідницькі, аналітичні майданчики [7].

Отже, збільшення кількості акторів, які залучені до вирішення глобальних питань дало змогу визначити глобальну публічну політику як процес глобалізації «згори», через управлінську практику впливових держав і міжнародних організацій, глобальних міжнародних банків і фондів, і як глобалізація «знизу», через діяльність глобального громадянського суспільства, протестних акцій, соціальних рухів та форумів, аналітичних співтовариств, онлайн-співтовариств, неурядових організацій різної спрямованості, глобальних центрів комунікації. Кожна з представлених інституцій має свій спектр впливу на глобальні колективні рішення й свою долю відповідальності. Однак слід пам'ятати, що єдиного центру, який би мав можливість коригувати політичні процеси, у світовій політиці не існує. Поліцентричність глобального простору створює свої закони взаємодії між суб'єктами і свої мінливі правила гри, які залежать від інтересів найбільш сильних і ресурсно впливових гравців на політичній арені. Вони визначають головні тренди глобальної політики, формують мережеву конфігурацію зв'язків, генерують ідеологічні паттерни і створюють комунікативний простір. Проте, слід зауважити, що процес взаємодії між акторами відбувається в глобальному просторі, який є об'єктивним середовищем з постійно виникаючими проблемами, що потребують колективного вирішення. У зв'язку з цим в науці виникає необхідність в переосмисленні концепту «глобальна публічна політика» в сучасних умовах і корегуванні його змісту відповідно до викликів.

Публічна політика в глобальному масштабі вимагає максимальної співучасті акторів у формуванні нового загального управлінського, комунікативного та ідеологічного концепту світового розвитку. В умовах посиленої інформатизації, розвитку нових технологій, триваючої глобалізації світової економіки, розмивання національно-державних кордонів, збільшення конфліктності, появи нових проблем в області екології, охорони здоров'я та ін., об'єктивно відбувається розширення і ускладнення порядку денного, трансформація міжнародних і державних політичних інститутів, зміна ролей і функцій більшості гравців на національному, регіональному та світовому рівні. У той же час з'явилося безліч нових акторів світової політики, здатних за допомогою ресурсів впливати на політичний процес, як у внутрішньому (національному), так і в зовнішньому середовищі, що стало результатом змін і появи нових форм публічної взаємодії різних суб'єктів політики в процесі виробництва нових культурних і ідеологічних смислів, моделей комунікації і глобального управління [2].

Концепція глобального управління доволі чітко окреслює реальну ситуацію, що склалася в сучасному світі та знаходить підтвердження у частковому підпорядкуванні глобальних структур: ООН, МВФ, Світового Банку, СОТ та G-8 групі провідних держав світу. Низка міжнародних організацій галузевого спрямування здійснює глобальні управлінські впливи у конкретних досить вузьких галузях, серед яких варто виокремити: ВООЗ (у галузі охорони здоров'я), МАГАТЕ (у галузі атомної енергетики), МОП (у галузі трудових відносин).

Дані суб'єкти формування глобального політичного курсу конструюють глобальні тенденції розвитку, які обумовлюють транснаціональні виклики публічного управління – вимоги, сигнали, заклики та спонукання щодо здійснення певних заходів у сфері управління.

Які виклики в полі зору глобального управління потребують свого вирішення? Розглянемо комплекс факторів, які об'єктивно сприяють структурним і змістовним змінам в інституціональному, економічному, культурно-ідеологічному, інформаційному плані на різних просторових рівнях публічної політики: національному, регіональному, транснаціональному.

Аналітики стосовно розвитку світової економіки прогнозують зростання зовнішніх боргів, фрагментацію торгово-економічних просторів, зміни на ринках праці через технологічне суперництво великих держав і появу нових кластерів економіки та креативного трудового класу. З 2018 року практично в кожній країні зріс зовнішній борг, а пандемія COVID-19 спонукала чимало країн позичати ще більше. Середня частка боргів у країнах, що розвиваються, сьогодні така сама, якою була під час боргових криз 1980-1990-х. Старіння населення і демографічні зсуви посилюють навантаження на державний бюджет, змушуючи уряди в майбутньому або підвищувати податки, або зменшувати соціальні виплати. Обидва варіанти призводитимуть до соціального напруження.

Згідно з аналітичними даними азійські економіки, схоже, готові, хоча потенційно повільніше, продовжувати зростання принаймні до 2030 року. Вони навряд чи зможуть досягти показників валового внутрішнього продукту на душу населення чи економічного впливу існуючих розвинених економік, включно зі США та Європою. Зростання продуктивності залишається ключовою змінною. Збільшення темпів зростання в країнах ОЕСР допомогло б урядам вирішувати проблеми розвитку економічного, демографічного, людського потенціалу та інші, а збільшення темпів зростання в Азії може допомогти країнам уникнути пастки середнього рівня доходу.

Ідентифікуючи рейтинг країн на основі мультиагентного Індексу глобальної конкурентоспроможності, Всесвітній економічний форум розглядає 12 його параметрів, таких як макроекономічна стабільність, споживчий ринок, ринок праці, фінансова система, розмір внутрішнього ринку, якість інститутів, стан інфраструктури, рівень розвитку інформаційних технологій і сучасних комунікацій, здоров'я населення, якість освіти, динаміка бізнес-розвитку, здатність до інновацій. На основі аналізу даних ВЕФ та Міжнародного індексу конкурентоспроможності країн за 2021 рік здійснюємо поділ 141 країни-члена ВЕФ на 7 груп та проводимо комплексне оцінювання її соціально-економічного розвитку [10].

Дані табл. 1 підтверджують, що Лідерами за Індексом глобальної конкурентоспроможності стали такі країни, як Сінгапур, США та Гонконг. Останнє місце в рейтингу посідають Ємен і Чад [10].

Табл.1

Рейтинг конкурентоспроможності країн світу відповідно до ІГК за 2021 рік [10]

<i>№</i>	<i>Назва групи</i>	<i>Держави, що входять до групи</i>	<i>Показники індексу</i>	<i>Позиції в рейтингу</i>
1	Держави з найвищим рівнем ГК	Сінгапур, США, Гонконг, Нідерланди, Швейцарія, Японія, Німеччина, Швеція, Велика Британія, Данія.	Від 5,00	1–20
2	Держави з високим рівнем ГК	Австрія, Бельгія, Іспанія, Ірландія, ОАЕ, Ісландія, Малайзія, Китай, Катар, Італія, Естонія.	4,50–5,00	21–39
3	Держави із середньо-високим рівнем ГК	Словаччина, Росія, Кіпр, Бахрейн, Кувейт, Угорщина, Мексика, Болгарія, Індонезія, Румунія.	4,25–4,50	40–59
4	Держави із середнім рівнем ГК	Туреччина, Хорватія, Філіппіни, Перу, Індія, Вірменія, Бразилія, Сербія, Марокко, Сейшельські острови, Барбадос.	4,00–4,25	60–79
5	Держави з низьким рівнем ГК	Албанія, Македонія, Україна, Молдова, Туніс, Еквадор, Боснія та Герцеговина, Єгипет.	3,75–4,00	80–99
6	Держави з незначним рівнем ГК	Руанда, Гондурас, Монголія, Таджикистан, Камбоджа, Болівія, Пакистан, Сенегал, Уганда.	3,50–3,75	100–119
7	Глобально не конкурентно спроможні	Замбія, Буркіна-Фасо, Мадагаскар, Венесуела, Ангола, Мозамбик, Конго, Ємен, Чад.	2,73–3,50	120–141

Дослідження Бостонської консалтингової групи (The Boston Consulting Group, SEDA) дають змогу порівнювати рівень соціально-економічного розвитку 143 країн та об'єднати їх у такі чотири кластери:

- 1) розвинені країни, що поступово втрачають свої позиції;
- 2) розвинені держави, що покращують свої позиції;
- 3) нерозвинені країни, соціально-економічна ситуація у яких загострюється;
- 4) нерозвинені держави, які покращують свої позиції.

На рис. 1 можна побачити, що країни Європи та Азії утримують лідируючі позиції, а країни Африки Південніше Сахари мають загрозливе, нестабільне соціально-економічне становище [10].

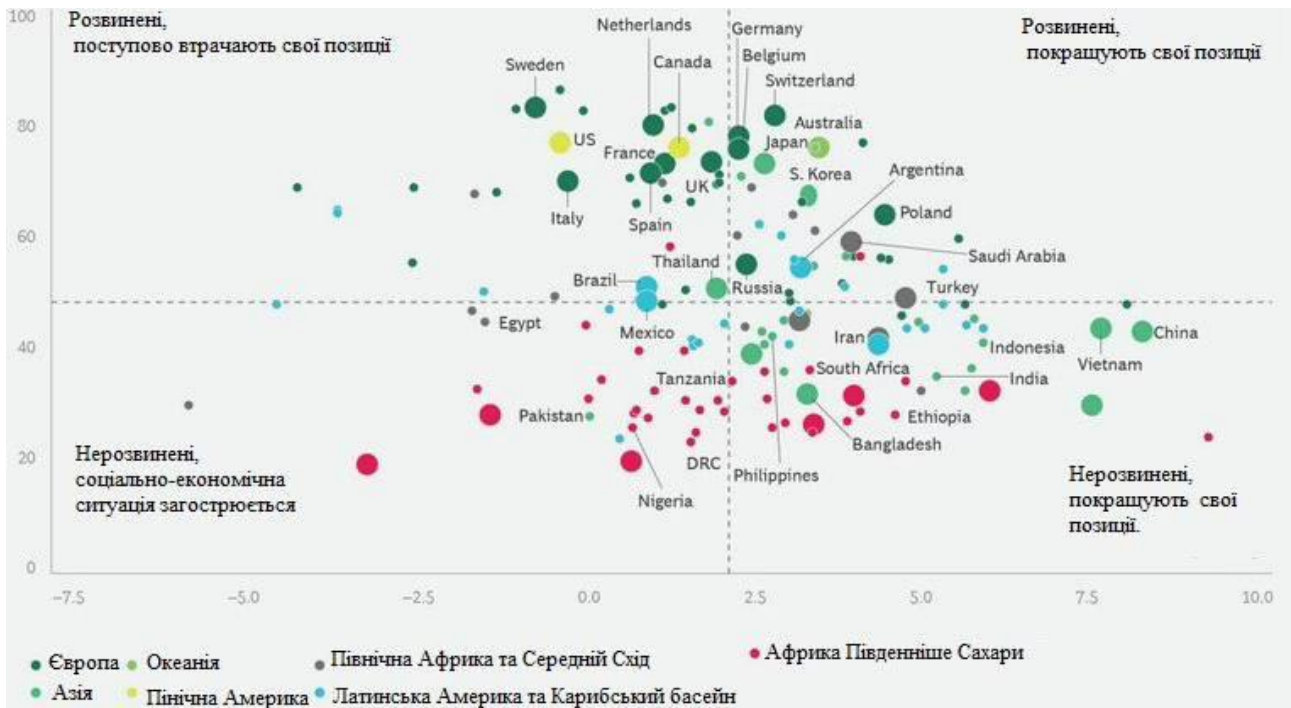

Рис. 1. Кластеризація країн за рівнем соціально-економічного розвитку [10]

Найбільш характерними тенденціями протягом наступних 20 років стануть й серйозні демографічні зрушення, оскільки глобальне зростання населення сповільнюється, світ швидко старіє. У розвинених економіках Європи, Північної Америки та Східної Азії стрімко старіє населення і зменшується частка молодих людей. В усіх розвинених країнах спостерігається гальмування рівнів народжуваності і збільшення середнього віку життя. Окрім США, Японії та країн ЄС, це стосуватиметься і Китаю, який вже після 2027 року може поступитися своїм статусом найбільш населеної країни світу сусідній Індії. У той же час, у менш розвинених країнах Південної Азії, Латинської Америки, Близького Сходу та Африки навпаки: частка молодого працездатного населення щороку збільшується. Прогнозують, що до 2050 року населення Африки збільшиться вдвічі, і а на цей континент припадатиме 60% від усього зростання населення планети, а це близько 1,4 млрд людей у наступні 20 років. [4].

Простежується діалектичний взаємозв'язок між рівнем та **якістю життя населення та економічним розвитком, соціальними здобутками країни**. За основу взято показник ВВП на душу населення. Як бачимо з рис. 2, червона лінія відображає прямо пропорційну залежність між рейтингом SEDA у 143 країнах та їхнім доходом на душу населення. На рис. 2 ідентифіковано 36 країн, 25 з яких складають найпотужніші економіки світу («глобальні енергетичні центри»), а 25 країн мають найбільше населення у світі (Китай, Індія). На ці держави припадають 86 % світового ВВП та 78 % світового населення. Є країни, які можна віднести до обох категорій, наприклад США, що мають високий рівень ВВП та є державою з високою чисельністю населення [10].

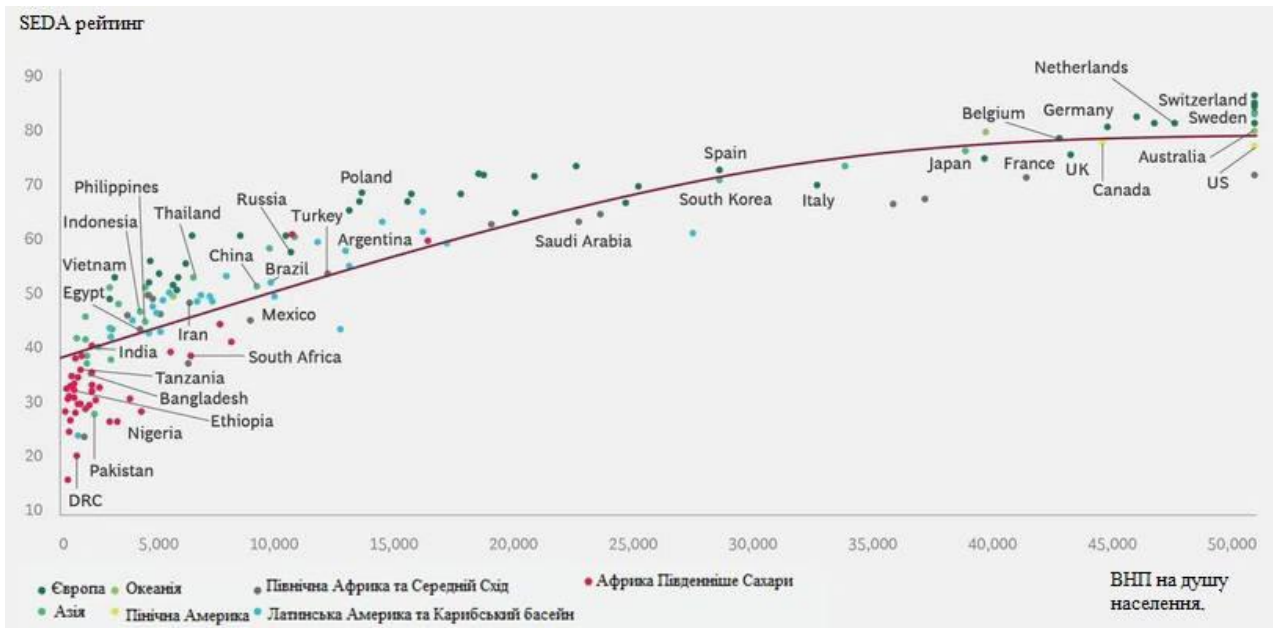

Рис. 2. Зв'язок між рівнем добробуту та соціально-економічним зростанням [10]

За останні кілька десятиліть розвиток людського потенціалу, включаючи охорону здоров'я, освіту, добробут домогосподарств, призвів до історичних зрушень – постійної комунікації між органами влади та суспільства, адже загострення глобальних проблем починають відчуватись гостріше, а неспроможна діяльність центральних урядів їм зарадити породила значну недовіру громад до владних інститутів, що спонукає версти населення впливати на суб'єктів політики. В окремих країнах різні соціальні групи почали об'єднуватися навколо своїх релігійних, етнічних, культурних, ідеологічних груп. Все це разом призвело до зростання популізму, націоналізму та анти-елітарних настроїв, які частіше за все лежать в основі протестів останніх 5-6 років.

У **навколишньому середовищі** фізичні наслідки зміни клімату, ймовірно, посиляться протягом наступних двох десятиліть, особливо в 2030-х роках, а саме: очікується зростання кількості аномальних і екстремальних природних явищ, включаючи урагани, посухи, танення льодовиків, повені. Основна частка цих загроз припадає на країни, в яких велику роль відіграє сільське господарство, а також на бідні держави, які не мають сильних інститутів і інфраструктури, щоб себе захистити. До прикладу, найсильніші аномальні спекотні хвилі очікують найближчим часом у регіонах Центральної Європи, Північної Америки, Південної Африки та Середнього Сходу. Для протидії існуючим загрозам уряди, суспільства та приватний сектор, швидше за все, вживатимуть більше заходів для підвищення стійкості та адаптації до нових реалій [3].

Протягом наступних двох десятиліть темпи та обсяги **технологічних** розробок збільшуватимуться дедалі швидше, трансформуючи цілий спектр людського досвіду та спроможностей, водночас створюючи нову напругу і розлади всередині та між суспільствами, галузями та державами. Державні і недержавні суперники змагатимуться за лідерство та домінування в науці та техніці з потенційно каскадними ризиками і наслідками для економічної, військової та суспільної безпеки [1].

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) оприлюднила свій Глобальний індекс інновацій за 2021 рік, який показав, що інновації все ще процвітають у деяких секторах, незважаючи на глобальний економічний спад та пандемію коронавірусу, особливо в галузях, пов'язаних із охороною здоров'я та довкіллям [8].

Швейцарія очолила рейтинг з результатом 65,5 зі 100, що в одинадцятий раз визнано світовим лідером у сфері інновацій. На другому місці йде Швеція, а трійку лідерів замикають США. Одним з цікавих переможців рейтингу стала Південна Корея, яка піднялася з 10-го місця в 2020 році до 5-го в 2021-му. Зараз Китай є 12-ю найінноваційнішою країною світу, піднявшись з 14-го місця в 2020 і 2019 роках і 17-го місця в 2018 році. Китай також був названий найбільш інноваційною країною з рівнем доходу вище середнього, випереджаючи Болгарію (загальний рейтинг 35), тоді як В'єтнам (загальний рейтинг 44) опинився на першому місці серед країн з нижчим середнім рівнем доходу, за ним слідує Індія (загальний рейтинг 46) [8].

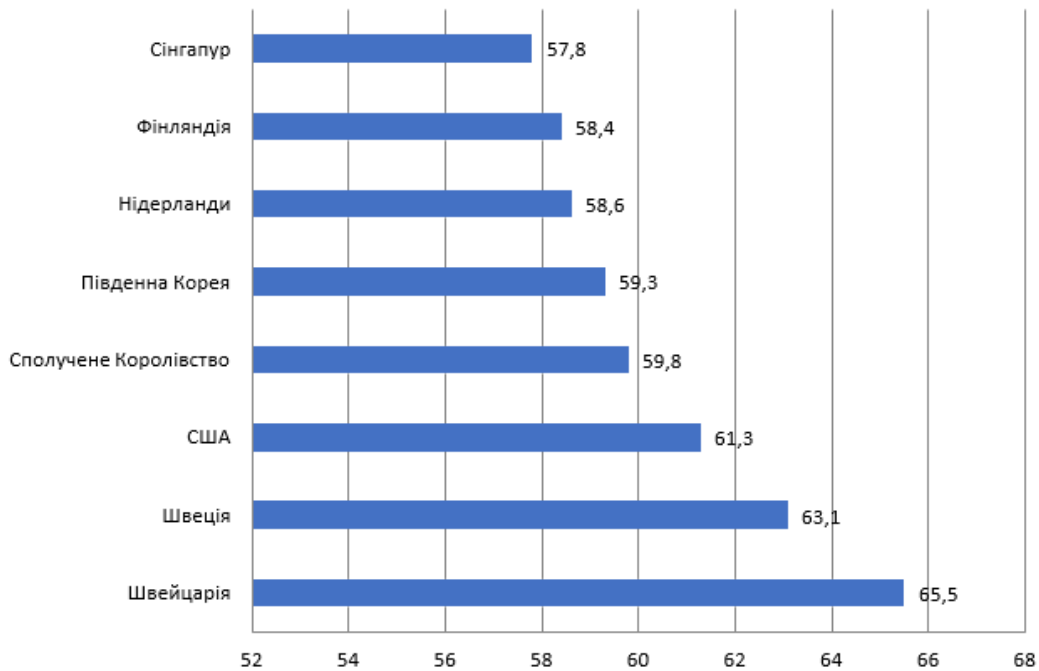

Рис. 3. Рейтинг «Найбільш інноваційні країни світу» [8]

На останок, варто зазначити, що існують перспективи й подальшого зниження кількості та інтенсивності внутрішніх конфліктів, але залишається високою можливістю міжнародних зіткнень. **Зовнішні конфлікти й війни**, а також **ядерна загроза** збільшуються внаслідок змін міжнародної системи. Основи рівноваги після холодної війни починають розхитуватися. Протягом наступних 15-20 років США намагатимуться закріпити умови, на яких і далі зможуть відігравати роль зберігача системи та гаранта світового порядку. Зниження рівня можливості (або бажання) США виступати як глобальний «сторож» безпеки може стати ключовим фактором у розвитку нестабільності, зокрема, в Азії та на Близький Схід. Більш роздроблена міжнародна система, у якій існуючі форми співробітництва вже не виглядають такими виграшними для більшості ключових глобальних гравців, також послужить основою для суперництва та ризику виникнення великих силових конфліктів [4].

Ці структурні фактори, на думку аналітиків з національної розвідки США, будуть перетинатися та взаємодіяти на рівнях суспільств, держав та міжнародної системи, створюючи як можливості, так і проблеми для громад, установ, корпорацій та урядів. Такі взаємодії, відображаючи різні ідеології та протилежні погляди на найбільш ефективний спосіб організації суспільства та протидії новим викликам, також можуть призвести до ще більшої суперечності на всіх рівнях, ніж це було після закінчення холодної війни [3].

Міжнародна система виглядатиме як багатополосний світ, у якому буде декілька регіональних та надрегіональних центрів сили, що змагатимуться за вплив, ресурси і контроль. У такому світі зростає попит на сильні, гнучкі та ситуативні регіональні альянси. Чим більше загострюватиметься глобальна боротьба між КНР і США за світове панування, тим більше посилюватимуться регіональні країни, які підбирають під свій контроль питання регіонального характеру, що лишаються непоміченими великими державами [1].

Результати дослідження чітко виокремлюють проблеми майбутнього, в якому світові політичні гравці повинні будуть вжити дії для нейтралізації ризиків, що виникнуть у зв'язку з мегатенденціями, і одночасно зможуть скористатися новими можливостями. Держави можуть або продовжувати поточну діяльність з обслуговування свого населення, не вносячи в неї жодних змін, або ж вони можуть адаптуватися до нових реалій, які виникнуть у зв'язку із зазначеними глобальними тенденціями.

Успішні юрисдикції зможуть адаптуватися до нових умов. Публічне управління буде інакшим, аніж є сьогодні, завдяки зваженим заходам, що будуть вжиті. Для того, щоб швидше адаптуватись до нових реалій управлінням необхідно здійснювати подальше залучення різних акторів політики до участі у міжнародних, регіональних форумах та форумах юрисдикцій, де будуть ставитися питання, що потребують негайного вирішення.

Результати здійсненого дослідження щодо сучасних факторів впливу на глобальну публічну політику дозволили сформувати Агентству національної безпеки США практичні рекомендації публічним акторам, які спрямовані на подолання ризиків та загроз, підвищення рівня ефективності глобальної публічної політики [3].

У економічній сфері рекомендується вводити в дію незалежні механізми для розробки систем фінансової політики, що урівноважують строк суверенітету вибраного уряду в порівнянні з розсудливим способом довгострокового фінансового планування; впроваджувати цикл ініціатив фінансової життєздатності, що стосується різних поколінь, включаючи: підготовку періодичних звітів, пов'язаних з різними поколіннями людей; підготовку періодичних національних інфраструктурних пріоритетних планів; затвердити незалежні фінансові консультаційні органи, що надають поради політичним лідерам та зосереджують свою увагу на сумах витрат, дозволяючи урядам зосередитись на якості витрат; забезпечити достатнє розуміння фінансових питань та обізнаності для політичних лідерів; прийняти інший підхід до регулювання потоків капіталу та інвестицій для відображення переходу: від публічних багатонаціональних корпорацій, що інвестують за кордон, до урядових корпорацій, що здійснюють інвестиції у іншу державу; зосередити увагу на нових ринках та ринках, що розвиваються, та доступах до ринків, включаючи можливі торгові договори, візити та створення та/або розширення торгових місій у ряді нових країн [3].

Для вирішення наслідків зростання населення, економічного росту та змін клімату публічним акторам рекомендовано створити досконалішу базу даних і здійснювати кращий моніторинг як показників попиту, так і показників пропозиції стосовно водних, енергетичних та інших матеріальних ресурсів; співпрацювати з виробниками, що забезпечують пропозицію ресурсів, постачальниками та зацікавленими сторонами у вирішенні питань безпеки (щодо продуктів харчування, енергії, води тощо) і підвищення ефективності пропозиції у сферах видобування/виробництва та збуту; співпрацювати з учасниками попиту та зацікавленими сторонами, особливо з громадянами, у вирішенні питань управління рівнем попиту та підвищенні ефективності у сфері попиту; запровадити горизонтальну політику і такі підходи до планування, які б допомагали підвищувати ефективність в умовах загострення взаємопов'язаних проблем, що стосуються продуктів харчування і сільського господарства, води і енергії; брати активну участь у міжнародних і регіональних форумах, присвячених забезпеченню продуктами харчування, енергією, водою (це стосується країн, що уклали із сусідніми країнами угоди про спільне використання водних ресурсів), з тим щоб уникнути накопичування і виникнення потреби у створенні надзвичайних державних резервів ключових ресурсів; застосовувати суворіші заходи для забезпечення виконання вимог законодавства/нормативно-правових актів, якщо існуюча тактика виявляється неефективним інструментом врегулювання дефіциту ресурсів; створити додаткову державну інфраструктуру для підтримки дій, пов'язаних із змінами клімату, особливо у напрямку забезпечення безпеки водопостачання (тобто виробництво чистої води і створення водних запасів) [3].

Окрім того, кожній окремій державі як основному актору публічного процесу, необхідно організувати ефективний комунікативний процес з громадянським суспільством на національному рівні для визначення системи громадських цінностей і підвищення ефективності державних механізмів з подальшим їх імплементаціям у глобальний контекст.

Запропоновані рекомендації, на нашу думку, носять узагальнюючий характер і вимагають подальшої деталізації, тому не можуть розглядатися як готовий рецепт для органів державної влади та громадянського сектора. Однак виділені напрямки інституціоналізації публічних акторів і каналів взаємодії в запропонованих рекомендаціях є базовими напрямками, необхідними для формування і реалізації реальної публічної політики в глобальному вимірі, що орієнтується на ідеальну нормативну модель, адже окремі наслідки зазначених тенденцій є більш глобальними в розрізі їхнього масштабу, і ними краще керувати в розрізі перспективи співпраці на міжнародному рівні, що є пріоритетним для держав на національному та внутрішньонаціональному рівнях.

Підсумовуючи усе вище сказане, слід зазначити, що сучасна глобальна публічна політика має тенденцію до розширення і включення в процес формування великої кількості як державних, так і недержавних акторів, що ускладнює інституціональну матрицю глобального простору. Механізми вироблення публічної політики тим самим ускладнюються, і пред'являється все більше сучасних вимог до її здійснення.

У ході дослідження було виокремлено наступні фактори, які суттєво впливають на формування нової світової реальності і конструюванням нового змістовного наповнення концепту «глобальна публічна політика», а саме: інституційний, економічний, безпековий, соціальний, інформаційний,

екологічний. Вплив вищезазначених факторів проявляється з різною інтенсивністю і результативністю на рівні національних систем. Деякі з них проявляють себе дедалі інтенсивніше, наприклад зміна клімату, концентрація людей у містах та поява нових технологій. Тенденції в інших сферах є більш невизначеними і досить розмитими в емпіричному сенсі. Їх поєднання відкриє можливості для інновацій, але також призведе до того, що деякі громади і держави муситимуть докласти значних зусиль, аби впоратись із ними та адаптуватися. Навіть очевидні прогресивні явища, такі як нові передові технології, руйнуватимуть життя та існування багатьох людей, змушуючи їх пристосовуватись та почуватись невпевнено.

Таким чином, глобальні тренди видозмінюють практично всі аспекти публічного процесу на всіх рівнях тим самим формуючи нову ідею розуміння цього концепту і нові практики вирішення транснаціональних проблем. Основні глобальні зовнішні фактори, які впливають на світ сьогодні, змінюючи його контекст, матимуть значний вплив і на майбутній ландшафт державного та приватного сектору, що об'єктивно призведе до змін на регіональному і національному рівнях.

Бібліографічний список:

1. Войтовський К. Є. Щодо можливих тенденцій світового розвитку до 2040 року. Національний інститут стратегічних досліджень. 2021 URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-06/az-global-trends.pdf>
2. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика: монографія. Вінниця: ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.
3. Global Trends 2040. URL: https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/GlobalTrends_2040.pdf
4. Kuhlmann S., Wollmann H. Introduction to comparative public administration – Administrative Systems and Reforms in Europe. Cheltenham: Edward Edgar, 2021 228 p.
5. Public administration characteristics and performance in the World: Publications Office of the European Union, 2021. 41 p.
6. Public Administration in Central and Eastern Europe. Ed. by Saltanat Liebert Stephen E. Condrey Dmitry Goncharov. N.-Y.: CRC Press Taylor & Francis Group, 2019. 379 p
7. Reinicke Wolfgang H. Global Public Policy: Governing without Government? Brookings Institution, 1998. 308 p
8. Innovation index – rating of countries. Retrieved from: <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/>
9. Global Competitiveness Report 2021. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2021>
10. World Bank Group. Doing Business 2021. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2021>

References:

1. Voytovs'kyy K. YE. Shchodo mozhlyvykh tendentsiy svitovoho rozvytku do 2040 roku. Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'. 2021 URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-06/az-global-trends.pdf>
2. Chal'tseva O. M. Publichna polityka: teoretychnyy vymir i suchasna praktyka: monohrafiya. Vinnytsya: FOP Baranovs'ka T. P., 2017. 336 s.
3. Global Trends 2040. URL: https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/GlobalTrends_2040.pdf
4. Kuhlmann S., Wollmann H. Introduction to comparative public administration – Administrative Systems and Reforms in Europe. Cheltenham: Edward Edgar, 2021 228 r.
5. Public administration characteristics and performance in the World: Publications Office of the European Union, 2021. 41 p.
6. Public Administration in Central and Eastern Europe. Ed. by Saltanat Liebert Stephen E. Condrey Dmitry Goncharov. N.-Y.: CRC Press Taylor & Francis Group, 2019. 379 p
7. Raynike Vol'fhanh H. Hlobal'na publichna polityka: upravlinnya bez uryadu? Instytut Brukinhsa, 1998. 308 s.
8. Innovation index – reytynhy krayin. Otrymano z: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/gii_index.
9. Global Competitiveness Report 2021. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2021>
10. Hrupa Svitovoho banku. Doing Business 2021. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2021>

Chaltseva O. M., Shvets K. A. Current factors of influence on global public policy

The article analyzes the process of conceptual renewal of global public policy under the influence of factors that shape the new world reality and construct the meaningful content of the above-mentioned type of policy. Modern global public policy is the interaction of various institutionalized and non-institutionalized actors of the political process (domestic, regional and international) regarding the identification and solution of problems facing the world community, based on the principles of hierarchical organization "from above" and self-organization of society "from below", freedom, broad communication, interest and mutual responsibility of the parties, with the involvement of intellectual expert centers, resources of states, organizations, global civil society and other international subjects. Global factors that influence the dynamics of the development of the public process at the global level are analyzed. It is noted that

in conditions of increased informatization, development of new technologies, ongoing globalization of the world economy, blurring of national-state borders, increased conflict, emergence of new problems in the field of ecology, health care, etc., the agenda is objectively expanding and becoming more complicated, transformation of international and state political institutions, change of roles and functions of most actors at the national, regional and global levels, development of new strategies for collective problem solving. In the course of the study, it was established that global factors influence the renewal of the conceptual content of public policy and the objective renewal of national strategies for the development of systems. It was noted that the structural factors and trends of social development will affect Ukraine to a greater or lesser extent, and therefore it is necessary to focus attention on increasing national stability and determining effective ways of countering a wide range of risks and threats.

Keywords: *governance concept, public administration, development strategy, global governance, global trends*

ПАНОПТИЧНО-КАРЦЕРНА ДЕРЖАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОКАЗНИКІВ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ПОЛІТИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню кількісних показників національної пенітенціарної політики у державах світу за період 2000 – 2021 рр. У центрі статті перебуває питання зростання в'язничного населення на глобальному та регіональному рівнях. Ця стаття є продовженням дослідження автора щодо реалізації концепції паноптично-карцерної держави у сучасних умовах. Саме тому дослідження політики соціального контролю у ХХІ столітті обумовлює звернення до статистичних даних для емпіричної перевірки гіпотез щодо більшої інкарцерації суспільства у ХХІ столітті. Основою положення для цілей цього дослідження є теза про подальшу інкарцерацію суспільства на глобальному й національному рівнях та невдачу класичних цілей кримінального покарання, які вважаються традиційними у рамках формального підходу до покарання та цілей покарання. Зазначене вище проявляється у подальшому зростанні кількості ув'язнених у світі, незважаючи на зовнішню критику надзвичайно зручного для політичних еліт ув'язнення як форми соціального контролю. Авторська теза пов'язана з подальшою легітимізацією невдачі в'язниці у пенітенціарній політиці сучасних держав та перетворенням служб пробації, паролу та інших не-інституційних додатків на *de-facto* закамуюфльовані «філії» ув'язнення. Крім того, до уваги повинні братися кількісні та якісні статистичні показники перебування «девіантів» під наглядом служб пробації або аналогічних структур. За результатами проведеного дослідження робиться висновок, що за останні 20 років відбулося зростання кількості ув'язнених на глобальному світі. Країни Африки демонструють, як і раніше, зростання кількості в'язничного населення, хоча комплексна регіональна картина є достатньо контраверсійною з огляду на те, що значна кількість африканських країн, навпаки, підтримують тенденцію до зниження загальної кількості ув'язнених. Щодо країн Америки, то саме південноамериканські країни здебільшого забезпечують таке зростання з паралельним зниженням кількості ув'язнених у Сполучених Штатах Америки за останні роки. В цілому ситуація є стабільною у більшості країн Азії, хоча у залишку можна констатувати певне зростання кількості ув'язнених. В країнах Океанії можна спостерігати, що зниження загальної кількості в'язничного населення не відбулося взагалі.

І, насамкінець, лише країни Європи завдяки тривалому впровадженню політики, спрямованої на зниження кількості ув'язнених, демонструють значний прогрес у декарцерації, замінюючи традиційні карцерні механізми іншими, більш гнучкими формами соціального контролю.

Ключові слова: паноптизм, соціальний контроль, пенітенціарна політика, в'язничне населення, відносна кількість в'язничного населення, альтернативні покарання, пробація, в'язнично-індустріальний комплекс.

Вступ

Проблематика показників в'язничного населення у контексті формування та реалізації національної пенітенціарної політики є перманентно актуальною. Якщо формулювати вказану проблему дуже лаконічно, це можна зробити наступним чином: чому на фоні глобального визнання усіх негативних наслідків ув'язнення як запобіжний захід та вид покарання продовжує отримувати таке поширення на усіх континентах?

З цього приводу норвезький криминолог Нільс Крісті слушно зауважує на важливій трансформації інституту законності, який традиційно розглядається як основа соціального контролю в демократичних країнах. Він наголошує, що відносно недавно всередині інституту законності сталася *тиха революція*, яка зумовила зростання *індустрії* боротьби зі злочинністю. Завдяки цим змінам склалася ситуація, від якої слід очікувати значного зростання кількості ув'язнених [1].

У своїх дослідженнях ми продовжуємо віддзеркалювати позицію щодо реалізації у сучасних умовах концепції паноптично-карцерної держави, функції якої зводяться до максимального соціального

контролю та забезпечуються різновекторними політиками, серед яких – пенітенціарна [2]. Саме тому дослідження політики соціального контролю у XXI столітті обумовлює звернення до статистичних даних для емпіричної перевірки гіпотез, які було сформульовано нами раніше.

Основоположною для цілей нашого дослідження є теза про *подальшу інкарцерацію суспільства* на глобальному рівні та невдачу класичних цілей кримінального покарання, які вважаються *традиційними* у рамках формального підходу до покарання та цілей покарання [3, с. 5].

Зазначене вище проявляється у подальшому зростанні кількості ув'язнених у світі, незважаючи на зовнішню критику надзвичайно зручного ув'язнення як форми соціального контролю. Будучи заснованою на поглядах Мішеля Фуко та Стенлі Коена, наша теза пов'язана з *подальшою легітимізацією невдачі в'язниці* у пенітенціарній політиці сучасних держав і перетворенням служб пробації, пароллю та інших не-інституційних додатків на закамфльовані філії ув'язнення. Крім того, до уваги повинні братися кількісні та якісні статистичні показники перебування «девіантів» під наглядом служб пробації або аналогічних структур.

Традиційно для аналізу характеристик пенітенціарної політики сучасних держав, перш за все, використовується такий показник, як *кількість ув'язнених на 100 тис. населення (incarceration rate)*, до якого входить як кількість осіб, яким було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, так і кількість засуджених до позбавлення волі.

Порівняльний аналіз з цього питання подано нижче.

П'ятий World Prison Population List (1999 – 2003)

Відповідно до *п'ятого WPPL* (1999 – 2003), *incarceration rate* у країнах Центрально-Південної Азії (переважно за рахунок Індійського субконтиненту) становив 59 ув'язнених.

Аналогічний показник для країн Центральної Азії становив 390 ув'язнених (не враховуючи пострадянські країни).

У Центральній та Східній Європі *incarceration rate* становив 200 ув'язнених, а у Південній Європі – 76,5 ув'язнених.

В Океанії (включаючи Нову Зеландію та Австралію) *incarceration rate* становив 111,5 ув'язнених.

Країни Західної та Центральної Африки мали показник 48 ув'язнених, у той час коли країни Південної Африки демонстрували показник *incarceration rate* на рівні 327 ув'язнених.

Країни Південної Америки мали середній показник *incarceration rate* на відмітці 126 ув'язнених, у той час коли країни Карибського басейну – на рівні 297 ув'язнених.

У 2002 – 2003 роках до антирейтингу країн-лідерів за кількістю ув'язнених на 100 тис. населення входили: США (701), Росія (606), Білорусь (554), Казахстан (552), Американські Віргінські острови (552), Туркменістан (489), Беліз (459), Бермуди (447), Суринам (437), Україна (415).

Шостий World Prison Population List (2002 – 2005)

Відповідно до *шостого WPPL* (2002 – 2005), *incarceration rate* у країнах Центрально-Південної Азії (переважно за рахунок Індійського субконтиненту) становив 55 ув'язнених.

Аналогічний показник для країн Східної Азії становив 386 ув'язнених.

У Центральній та Східній Європі *incarceration rate* становив 184 ув'язнених, а в Південній Європі – 80 ув'язнених.

Incarnation rate країн Океанії (включаючи Нову Зеландію та Австралію) становив 111 ув'язнених.

Країни Західної та Центральної Африки мали показник 52 ув'язнених, у той час коли країни Південної Африки – показник на рівні 324 ув'язнених.

Країни Південної Америки мали середній показник *incarceration rate* на відмітці 152 ув'язнених, у той час коли країни Карибського басейну – на рівні 324 ув'язнених.

Відповідно до *шостого WPPL*, картина значною мірою не змінилася: США (714), Росія (532), Білорусь (532), Бермуди (532), Палау (523), Американські Віргінські острови (490), Туркменістан (489), Куба (487), Суринам (437), Кайманові острови (429), Беліз (420), Україна (417), Мальдівські острови (416), Сент-Кітс і Невіс (415), Південна Африка (413), Багами (410).

Сьомий World Prison Population List (2004 – 2006)

Відповідно до *сьомого WPPL* (2004 – 2006), *incarceration rate* у країнах Центрально-Південної Азії (переважно за рахунок Індійського субконтиненту) становив 57 ув'язнених.

Аналогічний показник для країн Східної Азії становив 392 ув'язнених.

У Центральній та Східній Європі *incarceration rate* становив 185 ув'язнених, а у Південній Європі – 90 ув'язнених.

В Океанії (включаючи Нову Зеландію та Австралію) *incarceration rate* становив 124 ув'язнених.

Країни Західної та Центральної Африки мали показник 37 ув'язнених, у той час коли країни Південної Африки мали показник 267 ув'язнених.

Країни Південної Америки мали середній показник *incarceration rate* на відмітці 165, у той час коли країни Карибського басейну – на рівні 324 ув'язнених.

Відповідно до *сьомого WPPL*, ситуація була наступною: США (738), Росія (611), Сент-Кітс і Невіс (547), Американські Віргінські острови (521), Туркменістан (489), Беліз (487), Куба (487), Палау (478), Британські Віргінські острови (464), Бермуди (463), Багами (462), Кайманові острови (453), Американські острови Самоа (446), Білорусь (426), Домініка (419).

Восьмий World Prison Population List (2006 – 2008)

Відповідно до *восьмого WPPL* (2006 – 2008), *incarceration rate* у країнах Центрально-Південної Азії (переважно за рахунок Індійського субконтиненту) становив 53 ув'язнених.

Аналогічний показник для країн Східної Азії становив 184 ув'язнених.

У Центральній Європі *incarceration rate* становив 95 ув'язнених, у той час коли аналогічний показник для країн, що межують з Азією (включаючи Росію та Туреччину) становив 229 ув'язнених.

В Океанії (включаючи Нову Зеландію та Австралію) *incarceration rate* становив 102 ув'язнених.

Країни Західної та Центральної Африки мали показник 35 ув'язнених, у той час коли країни Південної Африки мали показник 231 ув'язнених.

Країни Південної Америки мали середній показник *incarceration rate* на відмітці 154 ув'язнених, у той час коли країни Карибського басейну – на рівні 324 ув'язнених.

Відповідно до *восьмого WPPL*, найвищі показники в'язничного населення мали наступні країни: США (756), Росія (629), Руанда (604), Сент-Кітс і Невіс (588), Куба (531), Американські Віргінські острови (512), Британські Віргінські острови (488), Палау (478), Білорусь (468), Беліз (455), Багами (422), Грузія (415), Американські острови Самоа (410), Гренада (408), Ангілья (401).

Дев'ятий World Prison Population List (2008 – 2011)

Відповідно до *дев'ятого WPPL* (2008 – 2011), *incarceration rate* у країнах Центрально-Південної Азії (переважно за рахунок Індійського субконтиненту) становив 42 ув'язнених.

Аналогічний показник для країн Східної Азії становив 155 ув'язнених.

У Центральній Європі *incarceration rate* становив 96 ув'язнених, у той час коли аналогічний показник для країн, що межують з Азією (включаючи Росію та Туреччину) становив 228 ув'язнених.

В Океанії (включаючи Нову Зеландію та Австралію) *incarceration rate* становив 135 ув'язнених.

Країни Західної та Центральної Африки мали показник 47 ув'язнених, у той час коли країни Південної Африки мали показник 219 ув'язнених.

Країни Південної Америки мали середній показник *incarceration rate* на відмітці 175 ув'язнених, у той час коли країни Карибського басейну – на рівні 357 ув'язнених.

Відповідно до *дев'ятого WPPL*, найвищі показники в'язничного населення мали наступні країни: США (743), Руанда (595), Росія (568), Грузія (547), Американські Віргінські острови (539), Сейшельські острови (507), Сент-Кітс та Невіс (495), Британські Віргінські острови (468), Беліз (439), Домініка (431), Бермуди (428), Гренада (423), Курасао (422).

Десятий World Prison Population List (2011 – 2013)

Відповідно до *десятого World WPPL* (2011 – 2013), *incarceration rate* в країнах Центрально-Південної Азії (переважно за рахунок Індійського субконтиненту) становив 62 ув'язнених.

Аналогічний показник для країн Східної Азії становив 160 ув'язнених.

У Центральній Європі *incarceration rate* становив 98, у той час коли аналогічний показник для країн, що межують з Азією (включаючи Росію та Туреччину) становив 225 ув'язнених.

В Океанії (включаючи Нову Зеландію та Австралію) *incarceration rate* становив 151 ув'язнених.

Країни Західної та Центральної Африки мали показник 46 ув'язнених, у той час коли країни Південної Африки мали показник на рівні 205 ув'язнених.

Країни Південної Америки мали середній показник *incarceration rate* на відмітці 202 ув'язнених, у той час коли країни Карибського басейну – на рівні 376 ув'язнених.

Відповідно до *десятого WPPL*, найвищі показники в'язничного населення мали наступні країни: США (716), Сент-Кітс та Невіс (714), Сейшельські острови (709), Американські Віргінські острови (539), Барбадос (521), Куба (510), Руанда (492), Ангілья (487), Беліз (476), Росія (475), Британські Віргінські острови (460), Сен-Мартен (458).

Одинадцятий World Prison Population List (2015)

У 2015 році країнами з найвищими показниками *incarceration rate* були Сейшельські острови (799), США (698), Сент-Кітс і Невіс (607), Туркменістан (583), Американські Віргінські острови

(542), Куба (510), Сальвадор (492), Гуам (469), Тайланд (461), Беліз (449), Росія (445), Руанда (434), Британські Віргінські острови (425).

Середній показник *incarceration rate* у країнах Західної Африки станом на 2015 рік склав 52 ув'язнених, у країнах Південної Африки – 188 ув'язнених.

Обидві Америки мали середній показник 242 ув'язнених, у той час коли країни Карибського району мали 347 ув'язнених.

Країни Центрально-Південної Азії (переважно за рахунок Індії) мали показник 74 ув'язнених, у той час коли країни Центральної Азії мали аналогічний показник на рівні 166 ув'язнених.

Західна Європа в цілому характеризувалися показником у 84 ув'язнених, у той час коли європейські країни, що межують з Азією (включаючи Росію та Туреччину), мали середній показник на рівні 236 ув'язнених.

Країни Океанії мали середній показник на рівні 155 ув'язнених.

У цілому показники в'язничного населення станом на 2015 рік мали наступні характеристики (табл. 1).

Таблиця 1

Показники в'язничного населення в світі станом на 2015 рік

2015 рік	Населення (млн.)	В'язничне населення (млн.)	Incarceration rate
Африка	1102	1,038	94
Америци	977	3,78	387
Азія	4227	3,897	92
Європа	827	1,585	192
Океанія	39	0,055	140
ВСЬОГО	7172	10,357	144,4

Говорячи про динаміку в'язничного населення за період 2000 – 2015 років, можна продемонструвати наступні тенденції (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка в'язничного населення в світі у період 2000 – 2015 рр.

2015	В'язничне населення (млн., 2000)	В'язничне населення (млн., 2015)	Зміна в'язничного населення	Зміна населення регіону
Африка	0,902	1,038	+ 15,1 %	+ 43,8 %
Америци	2,690	3,78	+ 40 %	+ 17,3 %
Азія	3,023	3,897	+ 28,9 %	+ 17,5 %
Європа	2,013	1,585	- 21,3 %	+ 3,3 %
Океанія	0,034	0,055	+ 59,1 %	+ 25, 2 %
ВСЬОГО	8,664	10,357	+ 19,5 %	+ 18,2 %

Дванадцятий World Prison Population List (2018)

Станом на 2018 рік із загальної кількості ув'язнених понад 2,1 млн. осіб утримувалися в пенітенціарних установах різних типів у США та понад 1,65 млн. – у Китаї (не враховуючи невідому кількість ув'язнених у місцях попереднього ув'язнення).

Іншими світовими лідерами щодо кількості ув'язнених (кількісні показники) були наступні країни: Бразилія – 690 тис., Росія – 583 тис., Індія – 420 тис., Тайланд – 364 тис., Індонезія – 249 тис., Туреччина – 233 тис., Іран – 230 тис., Мексика – 204 тис., Філіппіни – 188 тис.

У 2018 році країнами з найвищими показниками *incarceration rate* були США (655), Сальвадор (604), Туркменістан (552), Американські Віргінські острови (США) (542), Тайланд (526), Куба (510), Мальдівські острови (499), Північні Маріанські острови (482), Британські Віргінські острови (470), Руанда (464), Багамські острови (438), Сейшельські острови (437), Гренада (435), Сент-Кітс і Невіс (426), Сен-Вінсент і Гренадіни (426), Гуам (404), Росія (402).

Середній показник *incarceration rate* у країнах Західної Африки станом на 2015 рік склав 53 ув'язнених, у той час коли аналогічний показник у країнах Південної Африки склав 244 ув'язнених.

Обидві Америки мали середній показник 233 ув'язнених, проте країни Карибського регіону окремо – 316 ув'язнених.

Країни Центрально-Південної Азії (переважно за рахунок Індії) мали показник 88 ув'язнених на 100 тис. населення, а країни Центральної Азії мали аналогічний показник на рівні 161 ув'язнених.

Західна Європа у цілому характеризувалася показником у 81 ув'язнених, у той час коли європейські країни, що межують з Азією (включаючи Росію та Туреччину), мали середній показник на рівні 268 ув'язнених.

Країни Океанії мали середній показник на рівні 183 ув'язнених на 100 тис. населення.

У той час час необхідно зауважити, що за період з 2000 року світове в'язничне населення зросло на 24 %.

Так, в'язничне населення країн Океанії зросло на 86%, країн Південної та Північної Америки в цілому – на 41%, країн Азії – на 38%, країн Африки – на 29%.

Водночас в'язничне населення країн Європи впало на 22%.

У цілому показники в'язничного населення станом на 2018 рік мали наступні характеристики (табл. 3):

Таблиця 3.

Показники в'язничного населення в світі станом на 2018 рік

<i>2018 рік</i>	<i>Населення (млн.)</i>	<i>В'язничне населення (млн.)</i>	<i>Incarceration rate</i>
Африка	1201	1,162	97
Америци	1000	3,787	376
Азія	4302	4,164	97
Європа	835	1,566	187
Океанія	40,95	0,064	157
ВСЬОГО	7386	10,744	145,5

Тринадцятий World Prison Population List (2021)

Говорячи про кількість в'язничного населення у світі в цілому та в окремих країнах, потрібно наголосити, що дані для Еритреї, Сомалі та Північної Кореї є традиційно недоступними, а для Китаю – неповними.

Також невідомими є дані щодо кількості ув'язнених, які утримуються у місцях несвободи невизнаних міжнародним співтовариством суб'єктів а також щодо тих ув'язнених, які утримуються у поліцейських установах та не включаються до опублікованої загальної кількості ув'язнених.

У цілому офіційно зареєстрована у визнаних міжнародним співтовариством державах загальна кількість ув'язнених станом на жовтень 2021 року перевищувала 10,77 млн, проте враховуючи вказані вище фактори, реальна кількість ув'язнених у світі цілком могла перевищувати 11,5 млн. осіб і навіть більше.

У США станом на кінець 2021 року перебувало понад 2,068 млн. ув'язнених, у Китаї – 1,69 млн. (плюс невідома кількість у досудових ізоляторах та інших місцях несвободи).

У Бразилії утримувалося 811 тис. ув'язнених, в Індії – 478 тис., на Росії – 471 тис., у Таїланді – 309 тис., у Туреччині – 291 тис., в Індонезії – 266 тис., у Мексиці – 220 тис., в Ірані – 189 тис., на Філіппінах – 165 тис.

Говорячи про ключовий показник, за яким традиційно аналізується реальний стан справ у сфері пенітенціарної політики (*incarceration rate*), необхідно відзначити, що США як і раніше, посідає першу сходинку анти рейтингу – 629 ув'язнених на 100 тис. населення у країні.

Наступні місця розподілені наступним чином: Руанда (580), Туркменістан (576), Сальвадор (564), Куба (510), Палау (478), Британські Віргінські острови (447), Панама (436), Сент-Кітс і Невіс (423), Гренада (413), Таїланд (412), Американські Віргінські острови (394), Багамські острови (392), Уругвай (383) та Бразилія (381).

При цьому необхідно зауважити, що за даними ООН загальносвітовий *incarceration rate* становив 140 ув'язнених на 100 тис. населення.

Відносні показники кількості ув'язнених значно відрізняється в різних регіонах світу та в різних частинах одного континенту.

Так, наприклад, на африканському континенті середній показник для країн Західної Африки становив 44,5 ув'язнених на 100 тис. населення, а для країн Південної Африки – 248 ув'язнених на 100 тис. населення.

Середній показник для країн Північної Америки становив 212,5 ув'язнених на 100 тис. населення, тоді як для країн Центральної Америки він становив 278 ув'язнених на 100 тис. населення.

В Азії середній показник для країн Південної Азії становив 85 ув'язнених на 100 тис. населення, тоді як для країн Південно-Східної Азії – 171 ув'язнених на 100 тис. населення.

В Європі середній показник *incarceration rate* для західноєвропейських країн становив 73 ув'язнених, тоді як для країн Європи та Азії одночасно (наприклад, Росія і Туреччина) становив 253 ув'язнених.

Для країн Океанії середній показник *incarceration rate* становив 166,5 ув'язнених на 100 тис. населення.

Європа

Приклади європейських країн свідчать про те, що за останні роки кількість ув'язнених в абсолютних та відносних показниках суттєво знизилася у більшості країн Європи. Проте говорити про триумф альтернативних санкцій та заходів вочевидь не доводиться. Усі зазначені вище тенденції існують на фоні, здавалося б, загального визнання переваг альтернативних покарань перед ув'язненням. Отже, на прикладі країн ЄС та Ради Європи можна дійти висновку, що навіть наявність широкого спектра альтернативних санкцій та відповідного інституційного забезпечення автоматично не гарантує очікувано великого зменшення в'язничного населення (табл. 4).

Таблиця 4

Абсолютні показники в'язничного населення у країнах Європи

ЄВРОПА	Загальна кількість ув'язнених (тис.)			
	1992	2004	2008	2021
Англія та Уельс	45	75	83	78
Франція	48	55	60	63
Німеччина	57	81	73	78
Бельгія	7	9	10	10,8
Нідерланди	7	20	16	10,5
Італія	46	56	55	54
Іспанія	35	59	74	55,4
Швеція	5	7	7	7,6
Фінляндія	3	3	3	2,7
Норвегія	2	3	3	3
Австрія	7	9	8	8,1
Польща	57	80	84	72
Росія	723	847	892	472
Білорусь	34	43	45	33
Україна	129	193	150	49

У табл.5 наведено дані щодо європейських країн у відносних показниках (*incarceration rate*).

У Швеції в'язничне населення досягло показника 7,6 тис. осіб у 2021 році (73 ув'язнених на 100 тис. населення) після того, як у 2015 році мало місце зниження до 5,9 тис (60 ув'язнених на 100 тис. населення). Фактично, станом на 2021 рік в'язничне населення Швеції повернулося на до рівня 2005 року (загальні кількість – 7 тис. ув'язнених, тобто 78 ув'язнених на 100 тис. населення).

У Боснії та Герцеговині показники в'язничного населення невинно зростають з початку століття: 1 тис. ув'язнених у 2000 році, 1,43 тис. ув'язнених у 2005 році, 1,71 тис. ув'язнених у 2010 році, 1,72 тис. ув'язнених у 2014 році, 1,8 тис. ув'язнених у 2019 році (відповідно, *incarceration rate* становить 45, 64, 77, 78 та 83 ув'язнених на 100 тис. населення).

Відносні показники в'язничного населення у країнах Європи

ЄВРОПА	Incarceration rate			
	1992	2004	2008	2021
Англія та Уельс	88	141	153	131
Франція	84	91	96	119
Німеччина	71	98	89	70
Бельгія	71	88	93	93
Нідерланди	49	123	100	60
Італія	81	96	92	91
Іспанія	90	138	160	113
Швеція	63	81	74	73
Фінляндія	65	66	64	50
Норвегія	58	65	69	56
Австрія	87	106	95	91
Польща	153	210	221	190
Росія	487	587	629	326
Білорусь	327	427	468	345
Україна	248	410	323	140

Показники в'язничного населення Хорватії мали наступний вигляд: 2000 рік – 2 тис. ув'язнених, 2005 рік – 3 тис. ув'язнених, 2010 рік – 4,9 тис. ув'язнених, 2015 рік – 3,8 тис. ув'язнених, 2021 рік – 3,9 тис. ув'язнених (відповідно, *incarceration rate* у Хорватії становив 45, 68, 110, 89 та 98 ув'язнених на 100 тис. населення).

Італія після суттєвого зниження показників в'язничного населення у 2015 році (86 ув'язнених на 100 тис. населення), у 2021 році повернулася до показників 2000 року (91 ув'язнених на 100 тис. населення, загальна кількість в'язничного населення – 53 тис. ув'язнених).

В'язничне населення Косово з об'єктивних причин є невеликим. Тим не менш пенітенціарна система Косово за період останніх двадцяти років послідовно збільшувала кількість ув'язнених (2000 рік – 227 осіб, 2005 рік – 1199 осіб, 2010 рік – 1333 особи, 2015 рік – 1478 осіб, 2020 – 1642 особи), де, відповідно, *incarceration rate* становив 11, 58, 61, 84 та 93 ув'язнених на 100 тис. населення.

Так само й Мальта, досягнувши певного зниження кількості ув'язнених у 2015 році (569 ув'язнених (126 ув'язнених на 100 тис. населення), у 2021 році досягла показників в'язничного населення на рівні 821 ув'язненого (159 ув'язнених на 100 тис. населення), що навіть перевищило показник 2010 року (598 ув'язнених, тобто 144 ув'язнених на 100 тис. населення).

Сербія у 2020 році знову повернулася до показників 2010 року за показником *incarceration rate*, що становило 155 ув'язнених на 100 тис. населення.

За період, що аналізується, у Франції відбулося більш ніж значне збільшення кількості ув'язнених. Так, якщо у 2000 році кількість ув'язнених у пенітенціарних установах Французької Республіки становила 48 тис., у 2005 році – 55,3 тис., у 2010 році – 61,4 тис., у 2015 році – 61,7 тис., то у 2021 році населення французьких пенітенціарних установ досягло відмітки у 63 тис. ув'язнених (відповідно, *incarceration rate* становив 82, 91, 98, 96 та 119 ув'язнених на 100 тис. населення).

Польща за останні роки також продемонструвала невеликий, але приріст в'язничного населення: 190 ув'язнених на 100 тис населення у 2021 році проти 187 ув'язнених на 100 тис населення у 2015 році.

Словаччина також посідає своє місце у переліку країн, в'язничне населення яких не знизилася: 2000 рік – 6941 ув'язнений, 2005 рік – 8897 ув'язнених, 2010 рік – 10031 ув'язнений, 2015 рік – 9913 ув'язнені, 2021 рік – 10333 ув'язнені. Відповідно, у відносних показниках це становило 129, 165, 186, 183 та 189 ув'язнених на 100 тис. населення.

США та Азіатсько-Тихоокеанський регіон

Навпаки, приклади багатьох країн Азії, США та інших країн Америки здебільшого свідчать про протилежну тенденцію, як порівняти з країнами Європи (табл. 6).

Таблиця 6

Абсолютні показники в'язничного населення у США та країнах АТР

АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН	Загальна кількість ув'язнених (тис.)			
	1992	2004	2008	2021
США	1295	2129	2293	2068
Канада	35	35	38	39
Мексика	86	194	223	221
Бразилія	114	331	440	812
Аргентина	21	56	61	109
Австралія	15	24	28	43
Нова Зеландія	4	7	8	8,4
Китай	1236	1548	1566	1690
Японія	46	74	81	47
Південна Корея	57	58	47	54
Індонезія	21	84	136	266

У табл. 7 наведено дані щодо країн Америки та Азіатсько-Тихоокеанського регіону у відносних показниках (*incarceration rate*):

Таблиця 7

Відносні показники в'язничного населення у США та країнах АТР

АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН	<i>Incarceration rate</i>			
	1992	2004	2008	2021
США	505	725	756	629
Канада	123	116	116	104
Мексика	98	183	207	169
Бразилія	74	183	227	381
Аргентина	63	148	154	243
Австралія	89	120	129	167
Нова Зеландія	129	168	185	164
Китай	101	118	119	119
Японія	37	58	63	37
Південна Корея	130	121	97	105
Індонезія	21	38	58	97

Щодо США, то цей традиційний лідер з кількості ув'язнених як в абсолютних, так і відносних показниках наприкінці 2021 року продемонстрував певне зниження кількості в'язничного населення (2000 рік – 1,938 млн., 2005 рік – 2,195 млн, 2010 рік – 2,270 млн., 2015 рік – 2,166 млн., 2021 рік – 2,068 млн). Відповідно, у відносних показниках це складало: 2000 рік – 683 ув'язнених, 2005 рік – 739 ув'язнених, 2010 рік – 731 ув'язнених, 2015 рік – 672 ув'язнених, 2021 рік – 629 ув'язнених. тже, як можна спостерігати, не зважаючи на зниження кількості ув'язнених як в абсолютних, так і відносних показниках, в цілому американська національна пенітенціарна політика не змінюється, що зумовлює подальшу широку інкарцерацію суспільства та актуалізує питання про ширше застосування альтернативних санкцій.

Бразилія, навпаки, демонструє приклад широкої карцерації суспільства. Так, у 2000 році в'язничне населення Бразилії складало 233 тис. осіб, у 2005 – 361 тис. осіб, у 2010 році – 496 тис. осіб, у 2015 році – 697 тис. осіб. Проте за даними 2021 року населення пенітенціарних установ досягло рівня у 812 тис. ув'язнених. У відносних показниках це, відповідно складало: 2000 рік –

132 ув'язнених, 2005 рік – 191 ув'язнених, 2010 рік – 249 ув'язнених, 2015 рік – 335 ув'язнених, 2021 рік – 381 ув'язнених н 100 тис. населення.

В Аргентині також відбулося більш ніж суттєве зростання кількості ув'язнених: 1999 рік – 38 тис. осіб, 2005 рік – 63 тис. осіб, 2010 рік – 65 тис. осіб, 2015 рік – 76 тис. осіб, 2021 рік – 109 тис. осіб. У відносних показниках динаміка аргентинського в'язничного населення ме такою: 1999 рік – 105 ув'язнених, 2005 рік – 161 ув'язнений, 2010 рік – 157 ув'язнених, 2015 – 174 ув'язнених, 2021 рік – 243 ув'язнених.

Австралія також демонструє зростання в'язничного населення як у відносних, так і абсолютних показниках. Так, загальні показники в'язничного населення у динаміці були такими: 2000 рік – 22 тис., 2005 рік – 25 тис., 2010 рік – 30 тис., 2015 рік – 36 тис., 2021 рік – 43 тис. Відповідно, *incarceration rate* складав: 2000 рік – 114 ув'язнених, 2005 рік – 25 ув'язнених, 2010 рік – 135 ув'язнених, 2015 рік – 152 ув'язнених, 2021 рік – 167 ув'язнених.

У Новій Зеландії за останні роки мала місце тенденція до певного зниження в'язничного населення: 2000 рік – 5,7 тис., 2005 рік – 7,1 тис, 2010 рік – 8,6 тис., 2015 рік – 8,8 тис., 2021 рік – 8,4 тис. Відповідно, *incarceration rate* складав: 2000 рік – 148 ув'язнених, 2005 рік – 171 ув'язнений, 2010 рік – 198 ув'язнених, 2015 – 192 ув'язнених, 2021 – 164 ув'язнених.

Китай характеризується певною стабільністю за абсолютними та відносним показниками в'язничного населення, що не заважає Китаю об'єктивно тримати одне з лідерських місць за загальною кількістю ув'язнених у світі: 2000 рік – 1,427 млн. осіб, 2005 рік – 1,565 млн. осіб, 2010 рік – 1,656 млн. осіб, 2015 рік – 1,613 млн. осіб, 2021 рік – 1,690 млн. осіб. Відповідно, *incarceration rate* складав: 2000 рік – 111 ув'язнених, 2005 рік – 118 ув'язнених, 2010 рік – 121 ув'язнений, 2015 рік – 115 ув'язнених, 2021 рік – 119 ув'язнених на 100 тис. населення.

В Індонезії загальна кількість ув'язнених зросла з 53,4 тис. осіб у 2000 році до 97,6 тис. осіб у 2005 році, до 118 тис. осіб у 2010 році, до 177 тис. осіб у 2015 році та до 266 тис. осіб у 2021 році. Відповідно, *incarceration rate* складав: 2000 рік – 26 ув'язнених, 2005 рік – 44 ув'язнених, 2010 рік – 49 ув'язнений, 2015 рік – 68 ув'язнених, 2021 – 97 ув'язнених на 100 тис. населення.

Зростання *incarceration rate* спостерігалось і в таких країнах як Малайзія (2000 рік – 116, 2005 рік – 138, 2010 – 137, 2015 рік – 169, 2021 рік – 212), М'янма (2001 рік – 68, 2004 рік – 125, 2009 – 121, 2013 рік – 117, 2021 рік – 171), Філіппіни (2000 рік – 102, 2005 рік – 105, 2010 рік – 103, 2015 рік – 138).

Африка

Африканські країни являють собою приклад вельми суперечливих тенденцій при реалізації пенітенціарної політики, що має наслідком значні відмінності між показниками в'язничного населення навіть на регіональному рівні у межах континенту.

Так, наприклад, Ангола, демонструє певне зниження кількості відносних показників за останні роки (96 ув'язнених на 100 тис. населення у 2015 році, 89 ув'язнених на 100 тис. населення у 2021 році), хоча при цьому загальна кількості ув'язнених збільшилася з 24 тис. у 2015 році до 26 тис. у 2021 році. Більше того, на фоні того факту, що у 2001 році у країні нараховувалося всього 4 тис. ув'язнених (26 ув'язнених на 100 тис. населення), не можна повною мірою вважати зниження, продемонстроване за останні роки, успіхом в реалізації національної пенітенціарної політики.

Ефіопія за період останніх років продемонструвала суттєве зниження в'язничного населення: з 124 ув'язнених на 100 тис. населення у 2010 році до 99 ув'язнених на 100 тис. населення у 2020 році (хоча загальна кількість в'язничного населення зросла з 104 тис. до 110 тис.).

Мадагаскар продемонстрував зростання в'язничного населення за останні роки: з 85 ув'язнених на 100 тис. населення у 2015 році до 99 ув'язнених на 100 тис. населення у 2020 році. Відповідно, відбулося зростання і загальної кількості в'язничного населення з 20,6 тис. ув'язнених у 2015 році до 27,6 тис. ув'язнених у 2020 році.

Аналогічно, зростання відбулося в Уганді (з 115 ув'язнених до 142 ув'язнених на 100 тис. населення), у Замбії (з 115 ув'язнених до 123 ув'язнених на 100 тис. населення).

У Намібії загальна кількість ув'язнених лише за період з 2015 – 2016 рр. зросла більш ніж вдвічі: з 3,5 тис. ув'язнених у 2015 році до 7,4 тис. ув'язнених (дані за останні роки невідомі).

Навпаки, у Південній Африці відбулося значне зменшення в'язничного населення за останні роки, де кількість ув'язнених на 100 тис населення впала з 292 у 2015 році до 248 у 2020 році.

Країни Північної Африки демонструють більш-менш сталі тенденції динаміки в'язничного населення, хоча у більшості країн спостерігався приріст в'язничного населення.

Так, в Алжирі за останні роки загальна кількість в'язничного населення дещо зросла з 62 тис. осіб (2015 рік) до 65 тис. осіб (2021), хоча у відносних показниках *incarceration rate* знизився з 155 до 153 ув'язнених на 100 тис. населення.

В Єгипті загальна кількість в'язничного населення дещо зросла з 106 тис. (2015 рік) до 120 тис. (2021), що у відносних показниках означало зростання з 116 до 118. ув'язнених на 100 тис. населення.

В Лівії загальна кількість в'язничного населення зросла з 6,2 тис. (2015 рік) до 9,1 тис. (2021), що у відносних показниках означало зростання з 99 до 139 ув'язнених на 100 тис. населення.

В Марокко загальна кількість в'язничного населення зросла з 74 тис. (2015 рік) до 85 тис. (2021), що у відносних показниках означало зростання з 214 до 232. ув'язнених на 100 тис. населення.

В Судані загальна кількість в'язничного населення зросла з 19,1 тис. (2015 рік) до 21 тис. (2021), хоча у відносних показниках показник *incarceration rate* залишився на відмітці 52 ув'язнених на 100 тис. населення.

В Тунісі загальна кількість в'язничного населення зросла з 20,8 тис. (2015 рік) до 23,5 тис. (2021), що в абсолютних показниках означало зростання з 180 до 197 ув'язнених на 100 тис. населення.

Країни Західної Африки демонструють протилежні за своїм спрямуванням приклади.

Так, у Кот-д'Івуарі загальна кількість ув'язнених, залишаючись відносно стабільною упродовж багатьох років, «стригнула» з відмітки 12 тис. ув'язнених у 2015 році до показника 22 тис ув'язнених у 2021 році. Відповідно, *incarceration rate* зріс з 52 до 82 ув'язнених на 100 тис. населення.

Навпаки, у Гамбії та Гані загальна кількість в'язничного населення за той же період знизилася відповідно з 1,1 тис. ув'язнених до 0,5 тис. ув'язнених (зниження *incarceration rate* з 58 до 23) та з 14,3 тис. ув'язнених до 13,2 тис. ув'язнених (зниження *incarceration rate* з 53 до 42).

Насамкінець, мабуть, найяскравішим прикладом може служити Сейшельські острови, які тривалий час посідали найвищі місця у світовому рейтингу країн за кількістю ув'язнених на душу населення. Так, у 2000 році загальна кількість ув'язнених у цій країні становила 166 ув'язнених на 100 тис. населення, у 2005 році – 162, у 2010 році – 415 ув'язнених на 100 тис. населення. Наприкінці 2015 року Сейшельські острови посідали першу сходинку у світовому рейтингу держав з найвищими показниками *incarceration rate* з показником 805 ув'язнених на 100 тис. населення, за якими лише слідували США з показником у 698 ув'язнених на 100 тис. населення. Проте вже у 2021 році знову «спустилася» до рівня 285 ув'язнених. Відповідно, *incarceration rate* за вказані роки становив у 2000 році 205 ув'язнених, у 2005 році – 196 ув'язнених, у 2010 році – 462 ув'язнених, у 2015 році – 805 ув'язнених, у 2021 році – 287 ув'язнених на 100 тис. населення.

Загальноосвітні показники

За даними на жовтень 2021 року показники в'язничного населення у різних частинах світу мали наступний вигляд (табл. 8).

Таблиця 8

В'язничне населення світу за даними на 2021 рік

2021	В'язничне населення (тис.)	Загальне населення (млрд.)	<i>Incercation rate</i>
Африка	1,195	1,302	92
Америка	3,861	1,026	376
Азія	4,184	4,477	93
Європа	1,470	0,837	175
Океанія	0,062	0,42	146
СВІТ	10,771	7,687	140

Динаміка загальних показників в'язничного населення в світі в цілому та в окремих його частинах упродовж періоду 2000 – 2021 рр. відображена в табл.9.

Динаміка в'язничного населення світу (період 2000 – 2021 рр.)

	В'язничне населення (млн., 2000)	В'язничне населення (млн., 2015)	В'язничне населення (млн., 2018)	В'язничне населення (млн., 2021)
Африка	0,902	1,038	1,162	1,195
Америка	2,69	3,78	3,787	3,861
Азія	3,023	3,897	4,164	4,184
Європа	2,013	1,585	1,566	1,47
Океанія	0,034	0,055	0,064	0,063
СВІТ	8,664	10,357	10,744	10,771

Зауважимо, що країни Африки демонструють, як і раніше, зростання кількості в'язничного населення, хоча картина є більш ніж контраверсійною з огляду на те, що велика кількість африканських країн, навпаки, підтримують тенденцію до зниження загальної кількості ув'язнених (Рис. 1).

Рис. 1. Динаміка в'язничного населення країн Африки

Щодо країн Америки, то саме країни Південної Америки здебільшого забезпечують таке зростання з огляду на паралельне доволі суттєве зниження кількості ув'язнених саме у Сполучених Штатах Америки за останні роки (Рис. 2).

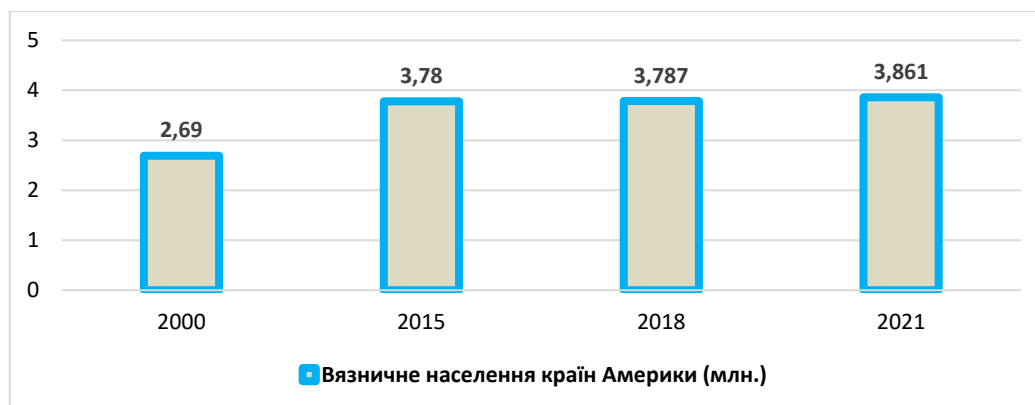

Рис. 2. Динаміка в'язничного населення країн Америки

Щодо країн Азії, в цілому ситуація є стабільною у більшості країн, хоча у залишку можна констатувати невелике зростання кількості ув'язнених (Рис. 3).

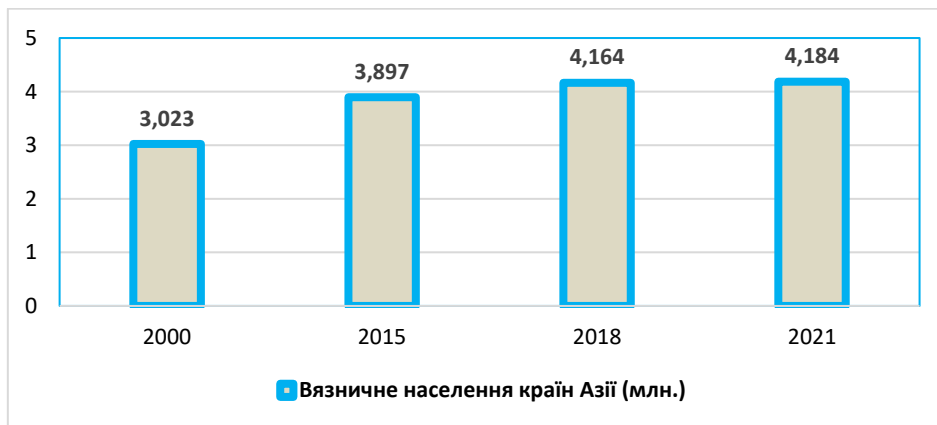

Рис. 3. Динаміка в'язничного населення країн Азії

Щодо країн Океанії, то, як це можна спостерігати, зниження загальної кількості в'язничного населення не відбулося взагалі (Рис. 4).

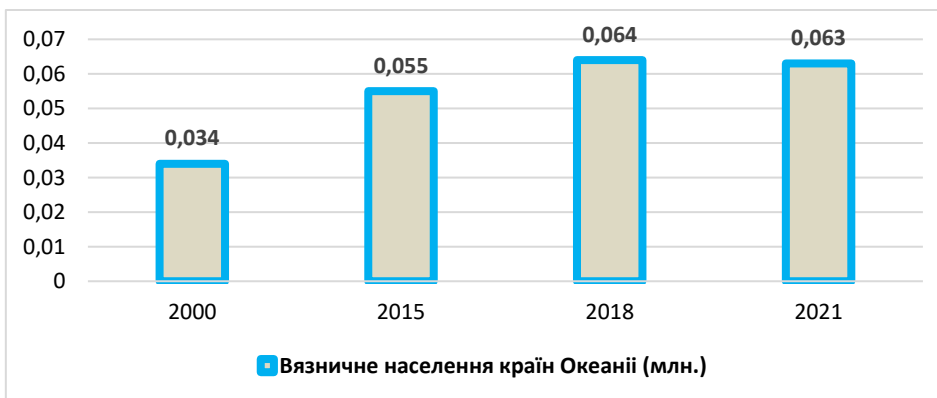

Рис. 4. Динаміка в'язничного населення країн Океанії

І, насамкінець, лише країни Європи завдяки тривалому впровадженню політики, спрямованої на зниження кількості ув'язнених, демонструють значний прогрес у декарцерації, замінюючи традиційні механізми іншими, більш гнучкими формами соціального контролю (Рис. 5).

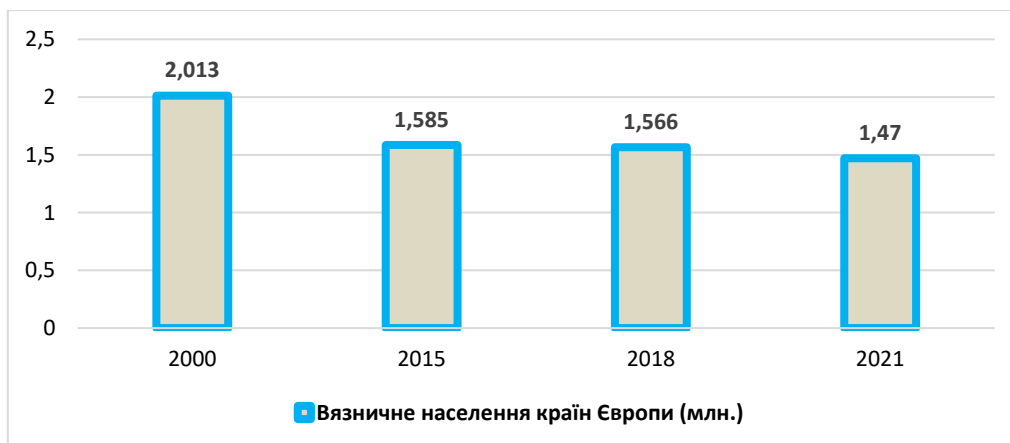

Рис. 5. Динаміка в'язничного населення країн Європи

Проте навіть говорячи про країни Європи не можна забувати, що більш ніж значне зниження кількості ув'язнених в Європі – це результат зниження в'язничного населення саме в Росії. Якщо виключити Росію, то з 2000 року кількості ув'язнених в Європі знизилася не дуже суттєво (хоча український приклад є більш ніж переконливим).

У цьому контексті окремо можна згадати і Туреччину, де в'язничне населення послідовно зростає (2000 рік – 49 тис., 2005 рік – 56 тис., 2010 рік – 121 тис., 2015 рік – 178 тис., 2021 рік – 291 тис.). Відповідно, зростає й *incarceration rate*: (2000 рік – 73 ув'язнених, 2005 рік – 77 ув'язнених, 2010 рік – 164 ув'язнених, 2015 рік – 226 ув'язнених, 2021 рік – 347 ув'язнених на 100 тис. населення).

Говорячи про динаміку в'язничного населення за період 2000 – 2021 рр., можна вказати на наступні тенденції (табл. 10).

Таблиця 10

Зміна показників в'язничного населення світу (період 2000 – 2021 рр.)

	В'язничне населення (млн., 2000)	В'язничне населення (млн., 2018)	В'язничне населення (млн., 2021)	Зміна в'язничного населення (2000 – 2018)	Зміна в'язничного населення (2000 – 2021)
Африка	0,902	1,162	1,195	+ 28,8 %	+ 32,4%
Америки	2,690	3,787	3,861	+ 40,8 %	+ 43,5% (без США)
Азія	3,023	4,164	4,184	+ 37,7 %	+ 38,4 % (без Індії та Китаю)
Європа	2,013	1,566	1,47	- 22 %	- 27% (без Росії)
Океанія	0,034	0,064	0,063	+ 86,5 %	+ 82,4 %
ВСЬОГО	8,5664	10,744	10,771	+ 24 %	+ 28,2 %

Повертаючись до загальносвітових показників *incarceration rate*, необхідно ще раз наголосити, що період останніх 20 років продемонстрував явне зростання загальної кількості ув'язнених на фоні – зробимо особливий акцент – хвилі рекламування альтернативних покарань, пробації, медіації та відновного правосуддя (Рис. 6).

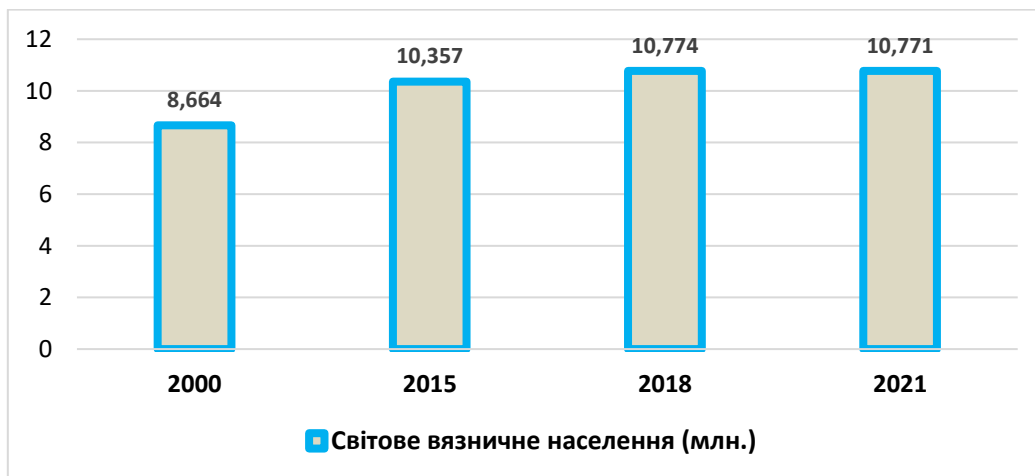

Рис 6. Динаміка в'язничного населення країн світу (2000 – 2021 рр.)

Загальносвітовий *incarceration rate* у 2015 році становив 144 ув'язнених на 100 тис. населення, у 2018 році – 145 ув'язнених на 100 тис. населення, у 2021 році – 140 ув'язнених на 100 тис. населення (табл. 11).

Таблиця 11

Динаміка *incarceration rate* (період 1998 – 2021 рр.)

<i>Рік</i>	<i>Населення світу</i>	<i>Кількість ув'язнених</i>	<i>Incarceration rate</i>
1998	5,9 млрд.	8 млн.	135,5
1999	6 млрд.	8,6 млн.	143,3
2000	6,143 млрд.	8,64 млн.	140,6
2001	6,222 млрд.	8,75 млн.	140,6
2003	6,381 млрд.	9 млн.	140,6
2006	6,623 млрд.	9,25 млн.	141
2008	6,89 млрд.	9,8 млн.	142,2
2011	7,041 млрд.	10,75 млн.	152,6
2015	7,379 млрд.	до 11 млн.	144,4
2018	7,631 млрд.	понад 11 млн.	145,5
2020	7,795 млрд.	понад 11 млн.	147
2021	7,975 млрд.	понад 11 млн.	140

Висновок

Світові тенденції в'язничного населення останніх двадцяти років доводять те, що ув'язнення продовжує бути надзвичайно поширеним явищем на усіх континентах всупереч задекларованим аболіціоністським гаслам.

Продовжуючи тезу Мішеля Фуко про «досконалі та суворі заклади», ми обґрунтуємо, що у XXI столітті ув'язнення продовжує бути надзвичайно корисним для цілей соціального контролю за громадянами з боку держав та квазідержавних акторів. Відповідно, вказана «корисність» частково обумовлює багато у чому декларативність, а частково – неефективність аболіціоністських рухів у політичній дуелі з намаганнями забезпечити існування традиційного балансу між «свободою» та «безпекою», де політичні еліти послідовно намагаються надати пріоритет «безпеці».

Те, що Європа нарешті досягла значного зниження в'язничного населення, не може не вітатися з багатьох причин і, на перший погляд, може свідчити про певну суперечність авторських висновків. Проте суперечність зникає після привертання уваги до декількох факторів.

Так, по-перше, значне зниження в'язничного населення країн Європи обумовлено російським фактором, а саме зниженням майже на 600 тис. представників однієї з найбільших у світі національних груп в'язничного населення (так, якщо у 2000 році на Росії у нараховувалося більше 1 млн. ув'язнених, то у 2021 році – 471 тис.). По-друге, самі європейські країни не продемонстрували достатньо переконливого успіху у справі зниження в'язничного населення, не зважаючи на зусилля, спрямовані на реалізації відповідних національних політик. По-третє, деякі країни Європи (Швеція, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Кіпр, Італія, Косово, Сербія, Польща, Словаччина), навпаки, за період останніх років продемонстрували протилежну тенденцію, що може свідчити про більшу інкарцерацію відповідних суспільств.

Приклад країн Південної та Північної Америки також є наочним для цілей демонстрації, наскільки політичні еліти дедалі більше намагаються використовувати ув'язнення для цілей соціального контролю, успішно долаючи обмеження у застосуванні ув'язнення, встановлені оонівськими та регіональними стандартами з прав людини. Маятник в'язничної приватизації у США, що донедавна перманентно «насичував» предметне поле соціального контролю новими «політичними тілами» девіантів, качнувся в інший бік, хоча, необхідно наголосити, несуттєво. Водночас, якщо умовно прибрати статистичні дані щодо в'язничного населення США, то країни обох американських континентів демонструють зростання кількості ув'язнених, що є вельми загрозливою тенденцією для цілей захисту свободи та прав людини у вказаних країнах.

Глобальні показники вказують на очевидне: загальна кількість ув'язнених незначно зросла, а глобальний *incarceration rate* незначно знизився. З вказаного вище випливає висновок: такий стан справ свідчить про вельми непереконливий успіх політичних рухів за зменшення застосування

ув'язнення, які б формальні цілі воно не переслідувало б – ізоляцію девіантів, реабілітацію, загальну або індивідуальну превенцію тощо. Ув'язнення продовжує бути *корисним* для політичних еліт у комплексному механізмі соціального контролю над задекларованими девіантами, до кола яких все більше потрапляють ті, хто донедавна вважав себе «*правослухняним громадянином*».

Більше того, вельми незначне зниження відносних показників в'язничного населення та, навпаки, збільшення абсолютних показників в'язничного населення підтверджує гіпотезу про «змішування» інституційних та неінституційних інструментів соціального контролю, де на фоні задекларованої політики декарцерації відбувається більш тонке та невидиме розкидування мереж соціального контролю на політичне тіло суспільства.

Бібліографічний список:

1. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца. 2-е изд. Москва: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. 224 с.
2. Ягунов Д.В. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Ягунов Дмитро Вікторович ; ДонНУ імені Василя Стуса. – Вінниця, 2021. 44 с.
3. Ягунов Д. В. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 674 с.
4. World Prison Brief. Source – www.prisonstudies.org/world-prison-brief-data

References:

1. Krysty N. Borba s prestupnostiu kak yndustryia. Vpered, k Hulahu zapadnoho obraztsa. 2-e yzd. Moskva: RОО «Tsentr sodeistvyia reforme uholovnoho pravosudyia», 2001. 224 s.
2. Yagunov D.V. Penitentsiarna polityka yak skladova sotsialnoho kontroliu : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.02 / Yanhunov Dmytro Viktorovych ; DoNNU imeni Vasylia Stusa. – Vinnytsia, 2021. 44 s.
3. Yagunov D. V. Penitentsiarna polityka yak skladova sotsialnoho kontroliu : monohrafiia. Odesa : Feniks, 2020. 674 s.
4. World Prison Brief. Source – www.prisonstudies.org/world-prison-brief-data

Yagunov D. V. *The Panoptic-Carceral State through the Prism of the Indicators of Prison Policy of the XXI Century*

The article is devoted to the study of quantitative indicators of the national prison policies in different states of the world for the period 2000 – 2021. The article focuses on the issue of prison population growth at the global and regional levels. This article is a continuation of the author's research on the implementation of the concept of a panoptic-carceral state in modern societies of the XXI century. That is why the study of the policy of social control in the XXI century urgently requires the use of statistical data for empirical testing of hypotheses regarding the greater incarceration of society in the XXI century. Fundamental for the purposes of this study is the author's thesis of the further incarceration of society both at the global and national levels and the failure of the classical goals of criminal punishment, which are considered traditional within the framework of the formal approach to punishment and the goals of punishment. The above is manifested in the continued growth of the number of prisoners in the world, despite external criticism of extremely convenient imprisonment as a form of social control. The author's thesis is related to the further legitimization of the failure of the prison in the prison policy of modern states and the transformation of probation services, parole services and other non-institutional 'attachments' into de-facto camouflaged branches of the prison. In addition, quantitative and qualitative statistical indicators of placement of deviants under the supervision of national probation services, parole services or similar public and private structures should be taken into account. Based on the results of the research, it is concluded that the number of prisoners in the global context has increased over the past 20 years. Countries in Africa continue to show an increase in the number of prisoners, although the African picture is very controversial given that a large number of African countries, on the contrary, maintain a trend of decreasing the total number of prisoners. As for the countries of America, it is precisely the countries of South America that provide such growth in view of the parallel rather significant decrease in the number of prisoners in the United States of America in recent years. As for Asian countries, in general, the situation is more or less stable in most countries, although a small increase in the number of prisoners can be also noted. As for the countries of Oceania, as can be seen, there has been no reduction in the total prison population at all. And finally, only European countries, thanks to the long-term implementation of policies aimed at reducing the number of prisoners, show significant progress in decarceration, replacing traditional mechanisms of social control with other, more flexible forms.

Keywords: *panopticism, social control, prison policy, prison population, incarceration rate, alternatives to imprisonment, probation, prison-industrial complex.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.10

УДК 77/7.013-7.017

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2988-620X>

Matsyshyna I. V., Vasyl' Stus Donetsk National University

APRIORITY OF TIME AND SPACE PERCEPTION AS A SPLIT OF REALITY

While studying the mechanisms of information perception and relying on a priori theory by Kant, questions related to visual communication are raised. If the subject, according to I. Kant, possesses a priori contemplation due to which he perceives time and space, then how he uses this mechanism during visual communication? When a transcendental subject uses the synthesis of judgments in visual texts, which is the experience of perception of the real world time and space, whether the opposite effect is possible? How the experience of perception of time and space in the real world influences the approximate practice of the subject's behavior in the virtual world? These questions allowed us to hypothesize the loss of boundaries between the real and the virtual dimensions on the example of the visual text's study.

In this study, we focused on the first stage of apriority – contemplation. The phenomena of space and time, represented through certain variables in the visual text, have become the main research objects. In the first phase of the study, we analyze these variables based on the concept of image analysis by G. Kress and T. van Leeuwen. In the second phase, we turn to M. Foucault's theory of heterotopia to define how badly the subject loses the boundary between the real and the virtual. Thus, among the methodological foundations of the study, we applied the theory of a priori by I. Kant, the heterotopia theory of M. Foucault, as well as the analysis of images by G. Kress and T. van Leeuwen.

When a subject finds himself between two realities, it is difficult to prove where objectivity and where subjectivity is, because the act of seeing is predictable. Apriority of contemplation used in the perception of objects in different spaces gives impressions and emotions. And it splits the subject even more, as the demarcation line between virtual and real spaces is lost. The predicted mechanical procedure of reading visual texts can be not only a technique to influence the behavior, but indicate the personal loss of the subject, which has already violated the boundaries between virtual and real worlds.

Keywords: *apriority, visual communication, heterotopia, image, symbol, topos and chronos, photographic media text.*

Introduction

I. Kant analyzes the ratio between subjectivity and objectivity on the example of the attitude towards the "object". The main stress here is made on the "subject". The philosopher introduces the concept of "phenomenon", which affects the knowledge regarding the object; and proves that the subject endows the object with properties received exactly as a result of contemplation of this object's phenomenon. That is, we are dealing only with things we imagine but not with things that actually exist. Hence, the object, as a thing, cannot be fully cognized as for the subject it remains unknown. His renowned theory of the "thing-in-itself" is associated with representation, which determines interrelationships in society. To accept this fact is to understand the imperfection of a subject, whose physiological mechanism is incapable of cognizing the universe. Insofar as the subject is constantly dealing with phenomena, the "thing" will remain beyond the subject's knowledge. That is why the researchers should focus mainly on the subject's mechanisms of perception due to which the thing (or object) obtains its meaning. Exactly these meanings of the object's phenomenon affect the knowledge, development, and level of morality in society.

According to I. Kant, there is knowledge existing regardless of experience. This is what he called apriority. The word comes from the Latin phrase "*a priori*", which can be translated as "from the earlier". A priori does not rely on experience, it is a human feature and affects the process of knowledge acquisition. As the evolution of past experience, a priori has its stages that affect the perception of personal and social things and phenomena. At the first stage, there is only *contemplation*, which allows the subject to percept space and time. At the second

stage, there is *mind*, which develops analytical abilities of the subject. At the third stage, the mind separates from contemplation and independently creates knowledge at the level of *reason*. If we consider three aforesaid stages of cognition with regard to the perception of objects and phenomena, then the subject is dealing with images, concepts, and comprehension but not with their very essence.

Among the three stages of knowledge acquisition related to the a priori characteristics of the subject, first of all, we'll focus on the first stage – contemplation. Due to this stage, the subject can sense space and time regardless of knowledge. Sensitivity to the topos allows distinguishing one subject from another, or from the things around him. This a priori property provides an opportunity to contemplate those objects in respect of which the subject contraposes themselves, which is impossible without a sense of space. Along with contemplating objects in the space where they change, the subject is able to feel the chronos. Objects' change in space provides a sense of time: close, far, near, which can establish some knowledge regarding the concepts of past, future, and present. Thus, contemplation, in which sensuality as an a priori property of the subject activates the knowledge of space and time, besides, depends on the objects as they affect the subject's reflection. Hence, not only the subject but the object as well has an impact on the very process of contemplation that generates knowledge. And for the subject, this knowledge is more real than the object itself because the subject relies on its own mechanism of knowledge processing. The physiological algorithm involved in communication provides a limited result. Therefore, the knowledge obtained by the subject cannot be true. A part of knowledge unable to be processed by the subject remains, since, according to I. Kant, the potential of the subject is quite narrow. Austrian zoologist Konrad Lorenz compares apriority with a camera that exists independently of photographs. "The property "to be composed of pixels" does not apply to the information reflected in the thing-in-itself, it comes from the features of the camera, stipulated by technically inevitable limitations," – K. Lorenz writes (Lorenz, 2020).

Photography as a visual text

The analysis of visual texts, where space and time have their dimensions and actualize apriority of the subject, is present in the works of A. Burger (Burger, 2005), H. Velflin (Velflin, 2018), G. Kress and T. van Leeuwen (Kress, Leeuwen, 2006), P. Shtompka (Shtompka, 2010) and others. With the help of their approaches, we could notice that visual communication and the information it produces are an array of data representing society. This data can open up new dimensions of the subject that can be related to its apriority. For example, photography, as a media, may not only be an intermediary between the author and the onlooker, between the photographer and society but can provide objective knowledge about the mediation itself. Without forgetting the apriority, which indicates the limited property of the subject to cognize, photography is the outer shell of the reality that can be understood and perceived by the subject. Moreover, comprehension of the photo will provide new information each time, however, it will remain incomprehensible until the end. Same as Kantian "thing-in-itself".

The work "Reading images: the grammar of visual design" by G. Kress and T. van Leeuwen allows the reader to see temporal and chronological dimensions that are translated from the real world to the virtual through visual means. When the a priori sensibility of the subject's time and space continues to dominate in the virtual world, a certain logic of reality perception is being formed. Due to certain markers, built on the contrasts between objects in the middle of the frame, that can be included in the visual text, the viewer can feel the pressure of meaning hidden by the author of the photograph. Through visual images, a photographic text allows not only to feel the past and future but to compare them with the present, to bring the subject back to reality. During the analysis of "Reading images: the grammar of visual design" by G. Kress and T. van Leeuwen, we have identified three markers that, in our opinion, will help to establish the sensuality of space and time in the virtual dimension through visual text.

Narrative. The vector that symbolizes the action directed from one character in the frame to another helps to visualize the story in the visual text. The fact that the viewer of the photo can become the other character is felt through the story around which the plot is built. The vector allows not only to feel the action but to understand the power of the characters in the frame. Through the vector, represented by a look or a hand gesture, one can distinguish a passive and active participant in the narrative. «The naturalistic image, whatever else it may be about, is always also about detail. It contains a multitude of embedded 'analytical' processes», – as G. Kress and T. van Leeuwen write (Kress, Leeuwen, 2006: 50). Due to the vector as an action, visual metaphor affects the visualization of space through the narrative in the frame. The distance between the participants of the dialogue, their emotions during the dialogue, as well as the symbols that surround them, deepen the photographic semiotic reality. A subject that contemplates this reality is immersed in a story. The construction of the narrative may occur similarly to tree-like structures, which can take different forms and be parallel, inclined, or straight in vertical and horizontal dimensions.

Owing to the participants in the narratives and tree-like structures of the story, the individual images and forms are combined into a whole one. Thus, the interpersonal form of communication in the photographic space can become a personal way of addressing the subject in the status of a viewer. Here, the vector, as an action, provides a spatio-temporal structure of the story through symbolic attributes. G. Kress and T. van Leeuwen provide their own features to the disposition of symbolic attributes in the frame, which affect the spatio-temporal structure of the narrative:

- 1) placed in the foreground, which gives the privilege of size in the frame, of lighting, of clear focus, of a noticeable color;
- 2) gestures in the frame, which through a vector demonstrate the primary meaning of the symbolic attribute in the frame, or which are directed towards the viewer;
- 3) details that seem inappropriate;
- 4) symbolic meaning of the attributes themselves (Kress, Leeuwen, 2006: 105).

A contact established with the viewer can have two communicative functions: visual direct address and visual indirect address. In this case, a smile, look, clothes and other details in the frame establish a social approximation to the reality of the viewer. «What in language is realized by words of the category 'action verbs' is visually realized by elements that can be formally defined as vectors» (Kress, Leeuwen, 2006: 46). Thus, through an action that takes place between the characters in the frame or with the viewer, the subject receives a story that becomes a trap for him\her. He or she is forced to plunge into it, to become a participant in events. At this stage, their a priori interaction with objects begins to work and establishes his\her own place in the narrative. The subject does not choose the script of the story but becomes a participant in the actions that take place in the frame.

b) Topos. Another dimension of the photography's impact on the viewer is related to the size of the frame, objects in the frame, and the distance between them. When there is a choice between close-up, medium, or long shots of objects that appeal to the viewer, the author of the photo decides which shot to use when taking photos and making their post-correction. As well as a sight that can be directed both to the viewer and in the middle of the frame, the decision on the size of the distance represents different relations between the presented participants of the photo itself or with its viewers. The heroes of the photographic narrative can be depicted as a full figure in the frame, or only part of their figure, which affects the size of the space. For example, the extreme close-up of the hero, who looks directly at the viewer, significantly reduces the distance between two spaces (real and photographic). A close-up photographic character creates collaboration with the viewer's personal space, resulting in excitement, fear, and unpleasant emotions from such contact. The boundary of personal space is violated, which is a hint of intimate intervention. The distance in the middle of the frame, the color, perspective, lines, and even the angle of the shot, create an emotional acceptance/rejection of the message broadcasted by the photo. «If the represented participant is seen from a low angle, then the relation between the interactive and represented participants is depicted as one in which the represented participant has power over the interactive participant. If, finally, the picture is at eye level, then the point of view is one of equality and there is no power difference involved. This is, again, a matter of degree. A represented participant can tower high above us or look down on us ever so slightly» (Kress, Leeuwen, 2006: 140). Consequently, throughout visual communication, we must not forget about the influence of such details that determine our attitude to some things and topical issues that arise in society with the help of photography. Visual composition can also represent space through its correlation with the center around which symbolic attributes are formed, which can be understood as marginality. And even when there is nothing in the center, what is around it will form the center. At this point, the concept of "zero sign" by U. Eco is applicable, as emptiness is also a sign (see, for example: Eco, 1998).

G. Kress and T. van Leeuwen write, that the empty center may be a hint of God's absence. Or, in the secular sense, to indicate the horizontal level of organization of social life, where each sector (or institution of power) is self-sufficient, i.e. has the democratic foundations of society. Thus, the use of different techniques during photography can both expand the photographic space and collaborate it into the space of reality.

c) Chronos. Another peculiarity of photographic space, which correlates with the space of the real world, is its division into parts. The upper part is related to the status, to the idea of a dream, that is always exploited by ad posters' creators, who offer a service or a product that brings you closer to your dream. Photography, through symbolic attributes such as the sun, the sky, birds, and the treetops, also refers to images associated with sensuality. In turn, the lower part is more rational, it is full of symbols that make you analyze the present, rather than dream about the future. «In such texts the upper section visualizes the 'promise of the product', the status of glamour it can bestow on its users, or the sensory fulfilment it can bring. The lower section

visualizes the product itself, providing more or less factual information about it, and telling the readers or users where it can be obtained, or how they can request more information about it, or order it», – G. Kress and T. van Leeuwen write (Kress, Leeuwen, 2006: 186). These two spaces may have a conflict at the level of contradistinction of symbolic attributes in each space separately, like opposition, and at the level of dividing lines. These lines can be represented by a skyline, color contrast, or playing with the light. Due to the opposition character of the upper and lower spaces in the visual text, the ideal and the real are represented, which appeals to the real world.

Western civilization reads information linearly, following the features of the verbal text – from left to right; visual texts, in their turn, allow the viewer to choose the sequence of contemplation. But, in fact, the habit of linear reading dominates in the perception of visual texts. Thus, linear texts impose syntagmatics on the reader, affect the sequence of perception, and form a connection between symbolic elements. Therefore, according to the horizontal spatial photographic dimension, time is divided into "today" and "tomorrow", or "yesterday" and "today". Interestingly, this approach is still used today when presenting a result after solving a specific problem. When two photos are compared, a photo on the left is provided with the caption "before", and a photo on the right is provided with the caption "after". This technique is used when it is necessary to present a new product or new service, which is usually located on the right as "new".

The division of photographic space into the top, bottom, right, left and center is inherent in any culture, but the significance of each part of space depends on religious, cultural, and historical traditions. In addition, we can't say that all relations that may be realized linguistically or culturally can as well be realized through visual reading. Accordingly, G. Kress and T. van Leeuwen repeatedly emphasize that their approach to image deciphering depends on historical and cultural features, and does not claim to be universal. But the very fact that the subject continues to apply the skills of information perception received in the context of certain cultural traditions in the real dimension, is unconditional.

As for the influence of cultural development on the perception of visual texts, Heinrich Wölfflin once noted that there are general patterns of perception of works. And, together with that, the same pattern exists for creation and change of style in art (for example: from classical art to baroque). According to H. Wölfflin, there are two styles of artistic vision: linear (relating to contour) and painterly (blurred mass). "Linear vision, in this case, means that the meaning and beauty of things lies primarily in the contours – whilst the internal forms have their own contours – the eyes move along the boundaries as if palpating the edges of objects, while the vision in the masses happens when attention is diverted from the edges, when contour as a visual path has become more or less indifferent to the eyes and objects as visible spots are the main elements of impression" (Wölfflin, 2018: 34). So, a linear vision distinctly separates one form from another, whereas a painterly vision brings to a set of objects. Understanding the demand for visual texts today and the technological conditions of their creation, modern human applies linear and painterly vision when getting acquainted with photographic text. But one's own experience also establishes own prejudices. Therefore, an important role in this process is played by intercultural communication, which should be taken into account by authors of visual texts, if a question of images' decoding arises. As Griselda Pollock writes, all the paintings need is a careful look (see, for example: Pollock, 1995: 38-66).

A priori form of contemplation

A priori form of contemplation, due to its sensory properties, is reflected in different forms of information transmission that is perceived as truth. At that moment, the natural ability of the subject to feel only the object of imagination is not taken into account. Thus, we perceive and trust the results of contemplation conditioned by the apriority mechanism. And we are dealing with interpretations and various forms of interpretations, while the very object of contemplation remains beyond our knowledge. All information related to knowledge is a field of individual and social ideas, which in general is an imitation of reality.

Certainly, long before Kant's a priori theory, ancient philosophers identified the concept of "image" and "picture" as a negative determinant of perception of outward things. It was Plato who pointed out that only thinkers can comprehend the truth through sensory images. In proof of his theory, the philosopher pointed to ordinary people who, being "prisoners of the cave," see only shadows. To get rid of such deception, it is necessary to develop the ability to see. Plato even gives instructions on how to do it: "You have to start with the easiest: firstly, look at the shadows, then – at the reflection of people and various objects in the water, and only after that – at things as they are; at the same time, for him, it was easier to see the sky and what is in it not in the day, but at night, i.e., to look at the starlight and the Moon, and not at the Sun and sunlight" (Plato, 1971: 516). This is the way to find the truth that is hidden behind the appearance of things in the world. "The ascent and contemplation of things in the heights is the raising of soul to the level of mind's comprehension" (Plato, 1971: 517). Since birth, a person has all the opportunities given from above. The most important thing

is to develop them in the right direction, including the ability to see. However, according to Plato, people look in a completely different direction and bring themselves in a world of emptiness. "Haven't you noticed that those called bad but intelligent people have a perceptive soul and an ability to see through what they need? So, their vision is good, but it is forced to serve their vices, and the sharper they see, the more evil they do (Plato, 1971: 518-519). Therefore, according to the philosopher, it is crucial to get cleansed of vices that interfere with everything. Only in this way, the world will have more sages able to combine the ability to see and not commit evil. Supporting Plato, T. Hobbes pointed to phantoms and illusions, which as "idols of consciousness", firmly fixed themselves inside human consciousness.

Based on research by G. Kress and T. van Leeuwen, who studied space and time in the visual text, the moment of reflection of a priori sensuality of the subject is very important. Photography expands this property, transfers it to another space. When the sensations of space and time of the real world are represented in the photographic text, the phenomenon of heterotopia appears. The term was introduced by M. Foucault; in post-structuralism the concept of "heterotopia" describes an alternative space that does not correspond to reality, but has a connection with it. In his work "Of Other Spaces" M. Foucault gives an example of a mirror: "...based on the data of the mirror, I find that I am not present where I am, as I see myself in the mirror" (Foucault, 2006: 196). However, due to the mirror, the subject can percept the reality in which he/she is present. Heterotopia, as an alternative space, communicates and influences reality through images. Unlike utopia, which has no place, heterotopia has a location. We can assume that photography is also related to another space that intersects with reality. It not just points to reality as its imitation, but also returns the subject to reality. And through the analysis of space and time in the photographic text you can see how the a priori sense of space and time in the real world of the subject is actualized. This characteristic is explained by the fact that depending on the level of space and time understanding in photographic space (a virtual one), in real life space and time can be understood even more deeply. "Reading" – as they prefer to say now – of these different spaces, is at the same time mythical and real contestation over the place where we live; such a description can be called heterotology," – M. Foucault wrote (Foucault, 2006: 197).

Today, the digital age and technologies for creating and transmitting information through digital means have influenced the communication system of society. At the same time, the algorithm of perception of reality has changed, where the power of images has seized all areas of activity. With that, returning to I. Kant, society forgets about the conditionality of information perception, where apriority is associated only with sensuality, mind, and reason, and not the objects around which information is built. That is why, M. Foucault did not have a clear answer to the question of why two forms of thinking in different planes can use each other, as it is difficult to determine the point of presence of heterotopia. But he determined certain principles of functioning of alternative space:

- 1) crisis heterotopias, where the subject due to superstitions and privileges experiences a crisis in relation to society. Today, these are prevalently deviation heterotopias, which indicate not so much an internal crisis of the subject, as their deviation behavior in relation to society (prisons, nursing homes);
- 2) society affects the functioning of heterotopias (cemeteries);
- 3) heterotopia combines several spaces that may be incompatible with each other in one place (theater, garden);
- 4) heterochrony, which influences heterotopia during the split of the traditional chronos (museums, libraries);
- 5) places that have openness and, simultaneously, certain insularity. They are open and isolated at the same time (mill, barracks, church);
- 6) illusiveness of one space that indicates the illusiveness of another space (brothels, prisons).

Ultimately, according to Foucault, the political institutions themselves perform functions of heterogeneity, because it is the ratio between elements of power that affects the level of political regime. The establishment of a discursive object is a form of power. Objects are always discursive. Even non-discursive ones become discursive when they get involved in interpretation. There is no standard that would point to a symbol's meaning but there is apriority of contemplation that affects the meaning. Hence, in different realities, the subject uses a natural mechanism to obtain information during contemplation. And photography is exactly that mirror through which the subject is able to make a "transition" from one reality to another, using his/her own mechanism of orientation in space and time. Thus, through the narrative, chronos, and topos in the visual text, symbols are able to involve the subject in a "journey" to other realities and to uncover the reality in which the subject is. Intersubjectivity acquires new features as a result of such "journeys".

Conclusion

Sociologist Michel Maffesoli writes about the modern loss of a subject who has become a person (Maffesoli, 2012). As even the ability to percept time and space disappears under the influence of digital areas of life. The multidimensionality of a person affects the multidimensionality of his\her thoughts, which are constantly changing. The scholar introduces the concept of "tribes", personifying sensuality (he writes about the territory, taste, and the return of the eternal child). The social, as a connection of time, is formed in a locality where a person obtains traditions and skills of solidarity, mutual assistance, and compassion. The sense of territory, influenced by tastes, obtains features of the world. "A world, where a commonality of taste is a legitimation, a full-fledged rationalization of the pleasure of coexistence, of living together" (Maffesoli, 2016: 285). Locality and taste also influence the behavior of a modern person, who in the conditions of the territory under the influence of modern tastes (like fashion), turns into an "eternal child". "Everyone tries to talk as a youngster, dress as a youngster, stay young, and such examples are countless. Meanwhile, it becomes absolutely obvious that the natural mechanism of such an "eternal child" is a mechanism of fusion [*une structure fusionnelle*] or even confusion [*confusionnelle*]" (Maffesoli, 2016: 286). If modernism is built on the principles of unity, where identity (and the state) must conform to the established canon, a modern man is disunited and can belong to different tribes territorially and in time. This gives rise to a form of communication that is mainly emotional than rational. Territoriality in the skills of the subject does not disappear, it remains but with properties of instability and non-equilibrium.

When a subject finds himself between two realities, it is difficult to prove where objectivity and where subjectivity is, because the act of seeing is predictable. Apriority of contemplation used in the perception of objects in different spaces gives impressions and emotions. And it splits the subject even more, as the demarcation line between virtual and real spaces is lost. The predicted mechanical procedure of reading visual texts can be not only a technique to influence the behavior, but indicate the personal loss of the subject, which has already violated the boundaries between virtual and real worlds.

Бібліографічний список:

- Berger A. (2005), *Seeing is Believing: An Introduction to Visual Communication*. McGraw-Hill Education / Asia.
- Эко У. (1998), *Отсутствующая структура. Введение в семиологию*. Изд-во: Петрополис.
- Фуко М. (2006), *Другие пространства. Утопии и гетеротопии*. Практис.
- Hall S. (1997), *The work of representation.* *Representation: Cultural representations and signifying practices*, 2, 13-74.
- Kress G., Leeuwen T. (2006), *Reading images : the grammar of visual design*. Psychology Press.
- Lorenz C.(2020), *Kantian doctrine a priori in the light of modern biology* y. [online]. [2020-03-21]. Available at: <http://www.bim-bad.ru/docs/lorenz_kant.pdf>.
- Maffesoli M. (2020), *The Man of Postmodernity* (translation of the article included in the collection "L'Homme postmoderne", Paris, Bourin éditeur, 2012). [online]. [2020-03-16]. Available at: <<https://syg.ma/@marisya-prorokova/mishielfmaffiesoli-chieloviek-postsovriemennosti-pierievod-stati-voshiedshiei-v-sbornik-lhomme-postmoderne-paris-bourin-editeur-2012>>.
- Maffesoli M. (2016), *Each has his own tribes: from the contract to the pact* (translation from French by Maria the Prophet). Mediator. Mass media, society and culture. М.: R. valent.
- Хабермас Ю. (2007), *Теория коммуникативного действия (фрагменты)*. Вопросы социальной теории. Т.1. С.229 – 245.
- Платон (2006), *Сочинения в четырех томах. Том 3. Часть 1*. Издательство Олега Абышко.
- Pollock G. (1995), *Beholding Art History: Vision, Place and Power*, in Melville, S. and Readings, B., eds. *Vision and Textuality*. Basingstoke: MacMillan.
- Штомпка П. (2010), *Визуальная социология. Фотография как метод исследования*. Логос.
- Вельфлин Г. (2018), *Основные понятия истории искусств*. Литрес.

References:

- Berger A. (2005), *Seeing is Believing: An Introduction to Visual Communication*. McGraw-Hill Education / Asia.
- Еко, У. (1998), *Otsutstvuyushchaya struktura. Vvedenie v semiologiyu* [Missing Structure. Introduction to Semiology]. Petropolis [in Russian].
- Foucault M. (2006), *Drugie prostranstva. Utopii i geterotopii* [Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias]. Praxis [in Russian].
- Hall S. (1997), *The work of representation.* *Representation: Cultural representations and signifying practices*, 2, 13-74.
- Kress G., Leeuwen T. (2006), *Reading images : the grammar of visual design*. Psychology Press.
- Lorenz C.(2020), *Kantian doctrine a priori in the light of modern biology* y. [online]. [2020-03-21]. Available at: <http://www.bim-bad.ru/docs/lorenz_kant.pdf>.

7. Maffesoli M. (2020), *The Man of Postmodernity* (translation of the article included in the collection “L’Homme postmoderne”, Paris, Bourin éditeur, 2012). [online]. [2020-03-16]. Available at: <<https://syg.ma/@marisya-prorokova/mishielfmaffiesoli-chieloviek-postsovriemiennosti-pierievod-stati-voshiedshiei-v-sbornik-lhomme-postmoderne-paris-bourin-editeur-2012>>.
8. Maffesoli M. (2016), *Each has his own tribes: from the contract to the pact* (translation from French by Maria the Prophet). Mediator. Mass media, society and culture. М.: R. valent.
9. Habermas J. (2007), Teoriya kommunikativnogo dejstviya (fragmenty). [Theory of communicative action (fragments)]. Voprosy socialnoj teorii. [Questions of social theory]. № 1. 229 – 245. [in Russian].
10. Plato. (2006), Sochineniya v chetyreh tomah. [Collected Works in 4 vols. Tom 3. Chast 1]. Izdatelstvo Olega Abyshko [in Russian].
11. Pollock G. (1995), *Beholding Art History: Vision, Place and Power*, in Melville, S. and Readings, B., eds. *Vision and Textuality*. Basingstoke: MacMillan.
12. Sztompka, P. (2015). *Vizualnaya sociologiya. Fotografiiya kak metod issledovaniya*. [Visual sociology. Photography as a research method]. Litres [in Russian].
13. Wölfflin H. (2018), *Osnovnye ponyatiya istorii iskusstv*. [Principles of art history]. Litres [in Russian].

Маццишина І. В. Априорність сприйняття часу і простору як розділення реальності

В процесі дослідження механізмів сприйняття інформації при опорі на априорну теорію І. Канта піднімаються питання, пов'язані з візуальною комунікацією. Зокрема досліджено наступні питання: Якщо суб'єкт, за І. Кантом, володіє априорним спогляданням, завдяки якому він сприймає час і простір, то як він використовує цей механізм під час візуальної комунікації? Коли трансцендентний суб'єкт використовує синтез суджень у візуальних текстах, який є досвідом сприйняття часу та простору реального світу, чи можливий протилежний ефект? Як досвід сприйняття часу і простору в реальному світі апроксимує практику поведінки суб'єкта у віртуальному світі? Аналіз цих питань на прикладі дослідження візуального тексту дозволив висунути гіпотезу про втрату межі між реальним і віртуальним вимірами.

У цьому дослідженні ми зосередили увагу на першому етапі априорності – спогляданні. Основними об'єктами дослідження стали феномени простору та часу, репрезентовані через певні змінні у візуальному тексті. На першому етапі дослідження ми аналізуємо ці змінні на основі концепції аналізу зображення Г. Кресса та Т. ван Левена. На другому етапі ми звертаємося до теорії гетеротопії М. Фуко, щоб визначити, наскільки сильно суб'єкт втрачає межу між реальним і віртуальним. Так, серед методологічних засад дослідження ми застосували теорію априорності І. Канта, теорію гетеротопії М. Фуко, а також аналіз образів Г. Кресс і Т. ван Левен.

Коли суб'єкт опиняється між двома реальностями, важко довести, де об'єктивність, а де суб'єктивність, оскільки акт бачення передбачуваний. Пріоритет споглядання, який використовується при сприйнятті об'єктів у різних просторах, дає враження та емоції. І це ще більше розколює тему, оскільки втрачається демаркаційна лінія між віртуальним і реальним просторами. Прогнозована механічна процедура читання візуальних текстів може бути не тільки прийомом впливу на поведінку, а й свідчити про особисту втрату суб'єкта, який уже порушив межу між віртуальним і реальним світами.

Ключові слова: априорність, візуальна комунікація, гетеротопія, образ, символ, топос і хронос, фотографічний медіатекст.

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ВІЙНИ: РЕАЛІЇ УКРАЇНИ

В статті актуалізується поняття цінностей та ціннісних орієнтацій суспільства та аналізується вплив війни на зміну ціннісної парадигми. Автором визначено, що протягом останніх сімдесяти років (після закінчення Другої світової війни) у західному суспільстві, включаючи українське суспільство після утворення незалежної України, пропагувалися та популяризувалися цінності миру, толерантності, полікультурності та ненасильницької взаємодії. цінності агресії, експансії та насилля у будь-яких його проявах подавалися як вкрай негативні та засуджувалися. З початком україно-російської війни, ціннісні орієнтації українського суспільства мали змінитися, адже країна опинилася перед викликом фізичного знищення. Метою статті було визначити особливості формування та функціонування цінностей та ціннісних орієнтацій у суспільстві в умовах збройного військового конфлікту на прикладі України. Було описано два найпоширеніших підходи до класифікації та структуризації цінностей, зокрема, теорію про базові людські цінності Шалом Шварца та модель термінальних та інструментальних цінностей Мілтона Рокіча. У ході дослідження автор дійшла висновку, що базові цінності, після того як були сформовані в індивіда чи групи, не зникають, але за зміни зовнішніх обставин та факторів, може змінюватися ієрархія цінностей, тим самим спричиняючи зміну у поведінкових паттернах та переконаннях індивіда чи групи, проте дані зміни не є перманентними. У статті проведено аналіз даних аналітичного звіту Світового опитування щодо цінностей (2020 р.), у якому зростає порівняно з 2011 роком кількість українців, готових підтримати авторитарне правління президента чи навіть військове правління, при цьому зростає показник важливості проживання у країні з демократичним управлінням, що може бути пояснене тим, що в ситуаціях, коли виживання ставало пріоритетом для людства, актуалізувалися такі цінності як групова солідарність, традиціоналізм, відмова від «інакшості» та готовність підкорятися сильним лідерам. Проте після того, як загроза проходить, відбувається реструктуризація цінностей та повернення до раніше усталених цінностей, що проявляється у поведінкових паттернах та переконаннях.

Ключові слова: цінності, збройний конфлікт, інструментальні цінності, термінальні цінності, теорія про базові людські цінності Шварца.

Функціонування будь-якого соціуму ґрунтується на цінностях, характерних для того чи іншого суспільства. Дані цінності були сформовані під впливом цілої низки зовнішніх та внутрішніх факторів у процесі соціалізації та становлення певного соціуму загалом та кожної особистості зокрема. Саме ця міріада важелів впливу визначає кінцеву систему цінностей, переконань та ставлень, які детермінують поведінку як індивіда так і суспільства в цілому. Саме цінності лежать в основі політичної культури держави та значною мірою визначають її зовнішню та внутрішню політику, формують національну ідентичність. Аналізуючи довгий хід історії бачимо, що цінності змінювалися з часом, намагаючись відповідати запитам та тенденціям конкретних реалій життя. Починаючи з другої половини двадцятого сторіччя, західне суспільство загалом пропагує наративи миру, толерантності, полікультурності та ненасильницької взаємодії. Жорстокість засуджується, людське життя вважається найвищою цінністю, війна – найбільшим злом. Саме така риторика присутня у політичному та культурному дискурсі Заходу протягом останніх сімдесяти років. Саме ці цінності закладаються людям в процесі дошкільної та шкільної освіти, лунають зі ЗМІ та трибун політиків. Саме на цих цінностях виховувалося та формувалося українське суспільство, починаючи з 1991 року. Але починаючи з 2014 року, а з 2022 року у ще більшій мірі, українське суспільство зіштовхнулося з тими викликами, котрі, окрім всього іншого, поставили під сумнів існуючі суспільні цінності, тим самим створивши внутрішній дисонанс та створивши потребу у радикальному переосмисленні

існуючої риторики. Адже, якщо життя є найвищою цінністю, то як вбивати ворога? А якщо не вбивати ворога, як зберегти своє життя та здоров'я та життя своїх рідних? Як корелювати толерантність до всіх та нетерпимість до росіян? Як говорити про культурне різноманіття при цьому засуджуючи та виключаючи усю культурну спадщину Росії так, щоб не викликати внутрішній когнітивний дисонанс в суспільстві? Саме військова агресія Росії проти України змушує нас переосмислити систему існуючих цінностей. Виникає питання, як саме та які саме цінності формувати у суспільстві задля забезпечення його ефективного функціонування в умовах військової агресії з одного боку, та євроінтеграційних прагнень з іншого.

Метою даної статті є на прикладі України визначити особливості формування та функціонування цінностей та ціннісних орієнтацій у суспільстві в умовах збройного військового конфлікту.

Такі концепти як «цінності» та «ціннісні орієнтації» вже досить тривалий час є предметом наукового міждисциплінарного інтересу соціологів, психологів та політологів. Соціологи в основному трактували цінності як соціальну настанову, так звану детермінанту поведінки індивіда. Психологи здебільшого фокусувалися на механізмах формування та маніфестації цінностей. Політологи більше аналізували наслідки прояву тих чи інших цінностей та ціннісних орієнтацій на суспільно-політичну ситуацію в країні, а також на основі даного аналізу здійснювали прогнозування політичних процесів. Окрім того, в прикладній площині, цінності та ціннісні орієнтації суспільства враховуються фахівцями-практиками при застосуванні політичних технологій у різних сферах життя суспільства.

Класифікацією цінностей, їх групуванням та структуризацією займалися такі вчені як Мілтон Рокіч, Шалом Шварц. Вплив ціннісних орієнтацій на становлення індивіда та суспільні процеси вивчали Ральф Дарендорф, Рональд Інглхарт, Іван Зазюн, Юрій Шайгородський тощо. При цьому, незважаючи на досить широке висвітлення питання цінностей в науковій літературі, автор не знайшла досліджень щодо зміни риторики ціннісного дискурсу в умовах збройного конфлікту.

Багато хто досі вважає, що суспільство схильне до збройних конфліктів та вони мають місце повсюди, адже війни були у всіх культурах, у всі часи [3]. Дослідження серед студентської молоді показали, що близько половини респондентів вважає, що війна є невід'ємною частиною людської природи, а також що у людей є інстинкт воювати [1]. Колишній Генсек ООН Кофі Аннан, також припускає, що війна глибоко вкорінена в історію людства, а, можливо, і в природу людини, а Президент Барак Обама у своїй промові під час отримання Нобелівської премії миру казав, що «Війна, у тій чи іншій формі, з'явилася із першою людиною. На початку історії, моральна сторона війни не осмислювалася – це було просто реалією життя, як то посуха чи хвороба, тим способом, у який племена, а пізніше цивілізації здобували владу та вирішували непорозуміння» [6].

В свою чергу, певна невоювничість чи миролюбність нації, країни чи суспільства є наслідком цілого ряду змінних, включаючи економічні, екологічні, соціальні та історичні фактори [5]. Як біологічні істоти, люди мають певні загальні запити на добробут, скоординовану діяльність суспільства (адже люди істоти біологічно-соціальні) та забезпечення виживання [5; 8; 9]. Відповідно запити на досягнення добробуту, забезпечення виживання транслюються у мову переконань та цінностей, які, по суті, відповідають на питання «що є добре, а що зле?», «чого ми маємо прагнути, а чого уникати?». При цьому, цінності – це не лише абстрактні концепти, які описують бажане; вони також є вираженням потреб людини та слугують мотиватором до дій. Цінності лягають в основу життєвих цілей, які ставить собі індивід чи група (суспільство), та дають «рецепти» відносно «правильних» поведінкових паттернів та реакцій у кожній окремо взятій ситуації, зокрема у питаннях вирішення конфліктів та насилля. Як вже згадувалося, протягом останніх десятиліть західне суспільство, до якого тяжіє Україна, зосереджене на пропагуванні ненасильницького стилю життя та взаємодії, а також активно звертається до концептів цінностей та ціннісних орієнтацій як факторів, що впливають на поведінку індивідів та груп, а отже можуть слугувати чинником формування культури ненасильницького існування.

У своїй теорії про базові людські цінності Ш. Шварц визначає цінності як транс-ситуативні цілі, які виконують роль спрямовуючих принципів, якими керується особа або соціальна група. У ході проведеного крос-культурного аналізу у понад сорока суспільствах, Шварцом було виділено десять різних типів цінностей, кожна з яких характеризувалася своєю мотиваційною метою. Це були такі цінності як гедонізм (hedonism), стимуляція (stimulation), самостійність (self-direction), універсалізм (universalism), доброта (benevolence), традиція (tradition), конформізм (conformity), безпека (security), влада (power) та досягнення (achievement). [10]

Згідно теорії Шварца, цінності можна структурувати у вигляді кола, базуючись на теоретичному аналізі спорідненості та суперечливості відповідних мотиваційних цілей, що лежать в їх основі.

Перша діагональ описує відкритість до змін (openness to change) з одного боку (самостійність та стимуляція) та консервативність (conservation) з іншого (безпека, конформізм та традиція). Інша діагональ стосується самоствердження (self-enhancement) з одного боку (влада та досягнення), та самотрансцендентність (self-transcendence) з іншого (універсалізм та доброта). Самотрансцендентні цінності фокусуються на добробуті та інтересах людства в цілому, а також тих, з ким даний індивід чи соціальна група взаємодіють на постійній основі та проявляються через турботу про природу, толерантність до різноманіття, егалітаризм, турботу про інших тощо [9]

У визначенні цінностей як цілей, до яких прагне індивід чи соціальна група, закладене припущення, що саме ці цінності можуть мотивувати до певних дій, направляючи та емоційно наповнюючи ці дії, адже саме цінності можуть виступати тим критерієм того, що є бажаним, чи принаймні виправданим у тій чи іншій ситуації. Таким чином, ціннісні пріоритети можна вважати детермінантами ставлень та поведінкових реакцій [7].

Окрім Ш. Шварца, класифікацією та структуризацією цінностей та ціннісних орієнтацій займався американський психолог з польським корінням Мілтон Рокич. У 1973 році, він опублікував результати своїх наукових пошуків, результатом яких стає побудова моделі термінальних та інструментальних цінностей. Він визначає цінності як переконання, що певні дії чи кінцеві блага, є більш привабливими з точки зору особистості чи то соціуму у порівнянні із іншими діями чи благами. Рокич визначив список з вісімнадцяти термінальних цінностей, які визначають бажані блага, ті цілі, які люди бажають досягнути в житті, і саме ці цінності можуть сильно відрізнитися в різних соціумах та різних культурах, а також змінюватися впродовж життя; та вісімнадцяти інструментальних цінностей, які визначають бажані поведінкові алгоритми, засоби досягнення термінальних цінностей. І саме інструментальні цінності є більш сталими та важче змінюються впродовж життя. До термінальних цінностей Мілтон Рокич відносив такі як справжня дружба; зріле кохання; самоповага; щастя; внутрішня гармонія; рівність; свобода; задоволення; суспільне визнання; мудрість; спасіння душі; міцна сім'я; національна безпека; відчуття досягнення; світ краси, можливість ним насолоджуватися; мир в світі; комфортне життя; цікаве, захоплююче життя. До інструментальних цінностей відносяться життєрадісність; амбіції; кохання; чистоплотність; самоконтроль, продуктивність; мужність; вихованість; чесність; розвинена уява; незалежність; розум; відкритість та здатність приймати думку інших; логіка, раціоналізм; слухняність; готовність прийти на допомогу; відповідальність; вміння прощати.

У цих списках далі людина мала проранжувати цінності з точки зору їх важливості в її житті. Згідно теорії Рокича, коли цінність набувається, вона стає частиною організованої системи цінностей; ця система цінностей формує загальну модель поведінки при прийнятті рішень та вирішенні конфліктів. Два типи цінностей представляють дві окремі, але при цьому функціонально взаємопов'язані системи, адже інструментальні цінності демонструють те, у який спосіб особа готова досягати тих чи інших термінальних цінностей [8]. У подальших дослідженнях даної теми, Бол-Рокич та співавтори дійшли висновку, що суспільства та індивіди можуть порівнюватися не лише за набором наявних у них цінностей, але й за пріоритетністю (ієрархією) цих цінностей [2]

Будь-яка особа, група чи суспільство має не одну цінність, а цілий набір цінностей, і важливо не лише мати «правильні» цінності у своєму арсеналі, але і те, наскільки високо та чи інша цінність розташована у ціннісній ієрархії. З точки зору державотворення та формування національних цінностей у суспільстві, важливо усвідомлювати, що кожен індивід окрім групових, колективних цінностей, котрі він набув у процесі формальної соціалізації, також матиме власні індивідуальні цінності, котрі були закладені під впливом інших факторів та за допомогою інших агентів соціалізації. Це і сім'я, і економічне становище конкретного індивіда, і друзі та найближче оточення, і приналежність до певної релігійної групи, і особливості характеру, і, можливо, прочитана книга, яка справила сильне враження, тощо. Увесь цей досвід та усі ці змінні призводять до того, що усі цінності, якимось чином ранжуються, виділяються ключові та другорядні цінності. Це процес відбувається на різних рівнях, як індивідуальному, так і на рівні мікро- та макрогруп.

Незалежно від того, чий підхід (Шварца чи Рокича) застосувати до класифікації цінностей, можемо бачити, що превалювання одних цінностей (альтруїзму, добробуту, готовності до самопожертви, бажання миру у світі) в суспільстві призводить до формування більш миролюбних та ненасильницьких суспільств з домінуючими демократичними та альтруїстичними цінностями, а превалювання інших (влада, конформізм, амбіції тощо) – до формування войовничих, агресивних суспільств з приматом авторитарного правління, експансивною політикою та прагнення до домінування в глобальному суспільстві. Дивлячись на кейс України та Російської Федерації бачимо

зіткнення різних ціннісних парадигм та систем, які формувалися в політичному та культурному дискурсі цих двох держав. Миролюбне та неагресивне українське суспільство, в якому особливо протягом років незалежності, пропагувалися пацифістські цінності західного світу, в якому превалювала загальна направленість на демократичний розвиток та європейську інтеграцію, змушене реагувати на відкриту агресію сусіда, який починаючи з 2014 року вирішив «самостверджуватися» на території України та демонструє пріоритетність усіх тих «войовничих» цінностей, які були описані вище. І тут на державному рівні перед українським суспільством постав черговий виклик: яким чином забезпечити збереження територіальної цілісності держави (по суті, вести відкриту оборонну війну), при цьому максимально зберегти ту «прозахідну», пацифістську систему цінностей, яка так плекалася в суспільстві та яка так необхідна Україні у довгостроковій перспективі (маємо на увазі, євроінтеграційні прагнення України, необхідність та бажання жити у класичній Західній Європі, де агресивне, мілітаристське суспільство не позиціонується як успішне). Це питання постало особливо гостро після 24 лютого 2022 року, коли для стримування та відсічі повномасштабної збройної агресії, необхідно залучати майже усе населення, коли неможливо забезпечити захист лише кадровими військовими та добровольцями.

Аналізуючи зміну ціннісних орієнтацій українського суспільства, звернулися до результатів світового дослідження цінностей (World Value Survey) за 2020 рік [11]. В аналітичному звіті по Україні, секція «політична культура та політичні режими», подаються наступні цифри: «Порівнюючи результати опитування 2011 та 2020 років, оцінка різних політичних систем змінилася. Лідирує демократична політична система, з оцінками «дуже хороша/хороша форма правління», але показники знизилися з 85,3% у 2011 р. до 81,9% у 2020 р. ... Ідея сильного лідера, якому не треба перейматися парламентом та виборами, друга за популярністю, таку систему підтримує дві третини респондентів (67,9%), але це менше ніж у 2011 році (71,3%). Відзначається значне зниження підтримки (з 64,6% до 46,2%) політичної системи, у якій приймають рішення фахівці, а не уряд, при цьому відзначається зростання підтримки військового правління (з 12,7% до 21,1%) [11, с.73] (переклад Неприцької Т.І.). З одного боку, ці цифри можуть викликати певне занепокоєння, адже бачимо загальну тенденцію до готовності відмовитися від демократичних, пацифістських цінностей та все зростаючій готовності до військового правління. Та при цьому бачимо у тому ж таки аналітичному звіті, що показник (за 10-бальною шкалою) важливості проживання у країні з демократичним управлінням зріс з 7,83 балів у 2011 році до 8,20 балів у 2020. На нашу думку, це свідчить про те, що українське суспільство не змінило свою ціннісну парадигму та не відмовилося від ідей демократії, альтруїзму, добробуту та загального пацифістського дискурсу. Радше тут має місце явище, описане Рональдом Інглхартом (до речі, власне засновником World Value Survey), що впродовж усієї історії виживання було пріоритетом для людства, і, коли людство стикалося з подібними викликами, актуалізувалися такі цінності як групова солідарність, традиціоналізм, відмова від «інакшості» та готовність підкорятися сильним лідерам [11, с.77].

Отже, зіткнувшись із неспровокованою агресією з боку Російської Федерації та відчувши безпосередню загрозу власному виживанню, українська нація дещо реструктурувала ієрархію власних цінностей, при цьому не відмовившись від попередньо сформованих пацифістських цінностей. Дана реструктуризація є реактивним явищем, яке не матиме довготривалого вкорінення в систему цінностей українського суспільства. Починаючи з 2014 року, а особливо з лютого 2022 року, спостерігаємо наступне явище в українському суспільстві. Згуртовані спільною загрозою фізичному виживанню, кожен окремо взятий індивід реагує на дану загрозу індивідуально (знову ж таки, у той спосіб, який найбільше відповідає його чи її індивідуальній ієрархії цінностей), а отже і відіграє свою окрему роль у спільній роботі, направлений на збереження держави та нації. Частина населення готова взяти зброю до рук та фізично взаємодіяти з агресором; можемо припустити, що для цієї групи населення вищими у ієрархії є цінності влади, самоствердження. Інша – зосередилася на тилловій допомозі, гуманітарній підтримці, забезпеченні добробуту як вимушених ВПО, так і армії та місцевого населення; для цих людей превалюючою є самотрансцендентність. Так само можемо провести аналіз відповідно до індивідуальної ієрархії термінальних та інструментальних цінностей. Саме інструментальні цінності, будучи більш сталими, визначають форму участі та індивідуальні способи реагування на виклик. Сам же виклик (у випадку України, збройна агресія Російської Федерації) спричинив тимчасову зміну у ієрархії термінальних цінностей, зокрема виходом на передній план такої цінності як національна безпека. Саме на питанні національної безпеки, на нашу думку, слід фокусувати увагу під час формування цінностей та ціннісних орієнтацій суспільства. При цьому, потрібно постійно акцентувати увагу на тимчасовості даного пріоритету

та на тому, що саме демократичні, пацифістські та альтруїстичні цінності є життєздатними у довгостроковій перспективі, а також такими, що є характерними для українського суспільства. Це ті висновки та рекомендації, до яких можна прийти на даному етапі російсько-української війни, базуючись на наявних емпіричних дослідженнях. Для отримання більш ґрунтовних та значущих висновків, необхідно вивчення даного питання в динаміці, що і плануємо робити у наших подальших наукових розвідках.

Бібліографічний список / References:

1. Adams, D., & Bosch, S. (1987). The myth that war is intrinsic to human nature discourages action for peace by young people. In J. M. Ramirez, R. A. Hinde, & J. Groeble (Eds.), *Essays on violence*. Seville: University of Seville Press, 1987. pp. 121–137.
2. Ball-Rokeach, S. J., & Loges, W. E. Making choices: Media roles in the construction of value choices. In C. Seligman, J. M. Olson, & M. P. Zanna (Eds.), *The psychology of values: The Ontario symposium* (Vol. 8), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1996. pp. 277–298.
3. Fry, D. P. *The human potential for peace: An anthropological challenge to assumptions about war and violence*. New York: Oxford University Press, 2006. 384 p.
4. Hofstede, G. *Cultures and organizations: Software of the mind*. Maidenhead: McGraw-Hill, 1991. 576 p.
5. Huesmann, L. R. An information processing model for the development of aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 14, 1988. pp. 13–24.
6. Obama, B. Remarks by the President at the Acceptance of the Nobel Peace Prize. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-acceptance-nobel-peace-prize> (Дата звернення: 10.08.2022)
7. Rohan, M. J. A rose by any name? The values construct. *Personality and Social Psychology Review*, 4 (3), 2000. pp. 255–277.
8. Rokeach, M. *The nature of human values*. New York: Free Press, 1973. 438 p.
9. Schwartz, S. H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25). New York: Academic Press, 1992. pp. 1–65.
10. Schwartz, S. H., & Sagiv, L. Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of Cross – Cultural Psychology*, No. 26, 1995. pp. 92–116.
11. Ukraine in World Values Survey 2020. Resume of an Analytical Report. URL: http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf (Дата звернення: 10.08.2022)

Neprytska T. I. Shaping Value Orientations in a Society in Conditions of War: Reality of Ukraine

The article actualizes the concept of values and value orientations of a society and analyses the influence of war on the shift of the value paradigm. The author has determined that during the last seventy years (after the end of World War II) the values of peace, tolerance, multiculturalism and non-violent interaction were propagated and promoted in Western societies, including the Ukrainian society after an independent Ukraine was established. The values of aggression, expansion and violence in all its manifestations were presented in an extremely negative light and were condemned. With the start of the Russian-Ukrainian war, value orientations of the Ukrainian society had to change as the country faced the threat of physical destruction. The purpose of the article was to determine on the example of Ukraine the peculiarities of shaping and functioning of values and value orientations in a society in conditions of an armed conflict. The article describes the two most popular approaches to classification and structuring of values, namely, the Schwartz's theory of basic human values and the Milton Rokeach's Model of terminal and instrumental values. In the course of the study, the author concluded that basic values, once formed in an individual or a group, do not disappear, however the changes of external circumstances and factors may cause the change of value hierarchy, thus causing a change of behavioural patterns and beliefs of an individual or a group, but these changes are not permanent. The article analyses the data of the Ukraine in World Values Survey 2020 Analytical Report, which shows an increase (compared to the figures of 2011) in the number of Ukrainians who are ready to accept authoritarian presidential rule or even army rule, however, at the same time the average score indicating the importance of living in a country that is governed democratically has increased. This may be explained by the fact that in situations when survival became a priority for mankind, such values as group solidarity, traditionalism, rejection of otherness and submission to strong leaders are being actualized. However, when the threat passes, the value system restructures and returns to the previously formed value hierarchy, which manifests itself in behavioural patterns and beliefs.

Keywords: values, armed conflict. Instrumental values, terminal values, Schwartz's basic human values theory.

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.12

УДК 004.032.6:001

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5502-8367>**Павлюх М. В., Національний університет «Львівська політехніка»**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9786-9102>**Телефус С. О., Національний університет «Львівська політехніка»**

АЛГОРИТМ НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ НА ПРИКЛАДІ МОДЕЛІ МІЛТОНА

У науковій статті досліджено техніки та моделі нейролінгвістичного програмування. Особливу увагу зосереджено на популярній метамоделі Мілтона, яку часто застосовують у політичній сфері. Маніпулятивний характер сучасних технік НЛП-експертів під час передвиборних кампаній дедалі частіше свідчить про застосування метамоделей у політиці. Актуальність теми дослідження зумовлена великою потребою вивчення маніпулятивних технологій, які застосовуються під час виборних гонок, зокрема лінгвістичної системи маніпуляції. Мета дослідження – вивчити основні техніки нейролінгвістичного програмування, які застосовуються у політиці. Завдання: проаналізувати лінгвістичні елементи метамоделі Мілтона на конкретних прикладах; з'ясувати теоретичний базис та основу метамоделі; вивчити стратегії та етапи моделі Мілтона. Методи дослідження: у роботі використаний комплекс методів, а саме: синтез та аналіз у з'ясуванні базової термінології, які застосовуються у сфері нейролінгвістичного програмування; компаративний аналіз у вивченні моделей НЛП; дискурс-аналіз у застосуванні моделі Мілтона на конкретних прикладах. Для досягнення поставлених цілей у роботі обрано дискурс-аналіз як основний метод дослідження. Додатково використовувалися загальнонаукові та спеціально-наукові методи, класифікація і групування, системно-структурний, герменевтичний, прогностичний. У наукових дослідженнях зроблена спроба дослідити, проаналізувати і структурувати техніки нейролінгвістичного програмування, а саме моделі Мілтона. У цій праці обґрунтовано теоретичну та практичну основи НЛП-технологій на прикладі використання у політиці. Практичне значення отриманих результатів праці полягає у тому, що вони будуть використані у науково-дослідницькій сфері для подальшого дослідження цієї тематики, а також застосовуватися для НЛП-аналізу інших політичних кампаній. У дослідженні подано основні стратегії навіювання, які застосовуються у моделі Мілтона, а також проаналізовані лінгвістичні техніки. Розглянуто на конкретних прикладах (промовах, гаслах політиків та політичних кампаній) прийоми і техніки лінгвістичних маніпуляцій. Вказано психологічні особливості моделі Мілтона та оберненої метамоделі. Вивчено основні етапи інверсії та шаблони непрямого виявлення. Стаття присвячена алгоритму лінгвістичної маніпуляції у політиці на прикладі моделі Мілтона. Розкрито поняття оберненої метамоделі Мілтона, її переваги та місце у політичній сфері, подано матеріал про основні підмножини інформації моделі Мілтона та їхні підкатегорії.

Ключові слова: нейролінгвістичне програмування, політичне прогнозування, модель Мілтона, політична реклама, дискурс-аналіз, лінгвістична маніпуляція.

Вступ. У шаленому потоці інформаційного шуму заволодіти увагою аудиторії і вплинути на неї стає дедалі важче. Це стосується політичної сфери, де класичні форми політичної реклами застаріли, а виборці швидко визначають наявність маніпуляції і дискредитації.

Постановка проблеми. Важливою проблемою є масова аполітичність громадян, яких не цікавлять політичні процеси і вони обирають залишатися з нейтральною позицією. Для того, щоб уникнути таких ситуацій, політики, відпрацьовані раніше методи та форми агітації почали застосовувати у поєднанні з елементами нейролінгвістичного програмування. Тема є мало дослідженою, неописаною та неструктурованою, що призводить до відсутності механізмів протидії маніпуляції, як фактичної, так і юридичної. Це новітній прихований політичний механізм, який за допомогою психолінгвістичних технологій здатний змінювати думки аудиторії у такий спосіб, щоб вона не помітила цього. Сьогодні у більшості політичних реклам присутні ці техніки. І якщо колись це були несвідомі випадковості, то зараз окремі політичні сили наймають НЛП-експертів, щоб ті прописували їм «дієві» тексти для інтерв'ю, промов, політичних програм тощо. Саме тому важливо

детальніше приділити увагу дослідженню теми застосування технологій нейролінгвістичного програмування у політичній рекламі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні використані наукові праці: Norman Fairclough «Critical Discourse Analysis», Milton H. Erickson and Ernest L. Rossi «Autohypnotic Experiences of Milton H. Erickson», Mind Tools Co., Ltd; Ковалевської Т. «Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування», «Базові ідеї нейролінгвістичного програмування: шляхи інтерпретацій»; Кутузи Н. «Гіпноіндуктори впливової формули позитивації у комерційному рекламному дискурсі», Бойко О. «Використання нейролінгвістичного програмування у політичній сфері», Мойсеєнко С. «Основні підходи та методи дослідження дискурсу», Мухіної В. «Сучасні лінгвістичні маніпулятивні засоби у політичному дискурсі», Петрик М. «Сутність нейролінгвістичного програмування й особливості його використання» тощо.

Мета дослідження. Мета наукової статті полягає у вивченні основних технік нейролінгвістичної маніпуляції у політиці.

Завдання дослідження. Відповідно до поставленої мети передбачається вирішення таких завдань: проаналізувати та виділити основні компоненти нейролінгвістичного програмування; прописати алгоритм нейролінгвістичної маніпуляції з переліком технік метамоделі Мілтона; провести порівняльний аналіз щодо особливостей застосування Мілтон-моделі у політиці.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Модель Мілтона – це лінгвістично обернена метамоделі [4, с. 10]. Вона полягає у тому, щоб комунікувати з людьми максимально загально, «розпливчато» для того, щоб людина сама наповнювала той простір, який ви створюєте, тобто необхідно створити пастки для свідомості людей, словесну павутину, яка непомітно сковує свідомість людей і прокладе шлях до несвідомого.

Якщо емпатична комунікація у мета-моделях скерована на розуміння між співрозмовниками, то у гіпнотичній комунікації Мілтона важливі тільки реакції, а зміст відходить на другий план. Щоб отримати прогнозовані реакції, створюються мовні пастки, щоб увести комунікатив у певний трансний стан – коли люди будуть «переживувати» сказане і отримувати доступ до несвідомих ресурсів, де не потрібно буде боротися із системою переконань людини.

Головною перевагою Мілтон-моделі як основи еріксонівського гіпнозу є відсутність безпосередніх директив і можливість навіювання у бадьорому стані, що ґрунтується на людській здатності до одночасного здійснення когнітивних процесів на свідомому та несвідомому рівнях (Р. Бендлер, Д. Гріндер, М. Еріксон, Дж. Міллер, Д. Співак, Т. Чернігівська) [5, с. 234]. І загалом успішність такого впливу визначається використанням серії гіпнотичних індукцій, які переважують домінуючу півкулю й активують субдомінантне сприйняття за допомогою системних маркерів Мілтон-моделі. До мовних стандартів Мілтон-моделі, крім актуальних обернених репрезентантів метамоделі, (у межах процесів опущення, узагальнення та викривлення), належать прості, розвинені й опосередковані індукції [3, с. 8].

У політиці активно використовують засоби моделі Мілтона. Важливе завдання політики – популізм і бажання сподобатися усім. Тому часто використовується гра невизначених слів, щоб заплутати виборців. У її межах, беручи до уваги лексико-семантичні особливості, аксіологічні орієнтації тексту, наявність маркерів загальних моделей побудови гасел та Мілтон-моделі НЛП, А. Ковалевська виокремила два взаємопов'язаних базових параметри [3, с. 8]: «позиціонування адресата» (ставлення до отримувача рекламного повідомлення) та «позиціонування адресанта» (оцінювання відправником рекламного повідомлення самого себе). За першим параметром пропонуємо розрізнити дві групи гасел [3, с. 9]: «наївні» (п._) – у яких не подано аргументів для обґрунтування представленої інформації – лише суб'єктивні судження і твердження; «фактичні» (f._) – які апелюють до фактичного матеріалу для доведення представленої інформації.

За другим параметром виокремлюємо такі гасла: «егоцентричні» (_e) – ті, у яких адресант повідомлення «описує» лише свої надбання й переваги, створюючи свій позитивний імідж; «критичні» (_c) – ті, в яких адресант «розповідає» виключно про помилки й вади інших кандидатів, маючи на меті створити їхній негативний імідж.

Отже, при наборі параметрів «п.e» модель тексту подано так: «*я хороший, тому що я хороший*»; при наборі параметрів «f.e» – як: «*я хороший, тому що зробив/роблю/зроблю.....*»; при наборі параметрів «п.c» – як: «*вони погані, тому що вони погані*»; а при наборі параметрів «f.c» – як: «*вони погані, тому, що (не) зробили/(не) роблять/(не) зроблять.....*».

Для виявлення значення першого параметра набору (наївне або фактичне гасло, «п._» або «f._») до аналізованого гасла необхідно поставити питання «емоції чи факти?». За варіанту «емоції»

класифікації відповідає параметр «n.»», за варіанту «факти» – «f.»». Для виявлення значення другого параметра набору (егоїстичне або критичне гасло, «.e» або «.c») до проаналізованого гасла необхідно поставити питання: «про себе чи про інших?». За варіанта «про себе» класифікації відповідає параметр «.e», за варіанта «про інших» – «.c».

Так, при наборі параметрів «n.e» найбільш вживаними процесами Мілтон-моделі є опущення, представлене неспецифічною лексикою, й узагальнення, репрезентоване універсальними квантифікаторами. Загальна модель побудови гасла – комбінована. Особливістю є невикористання фактичної моделі. При наборі параметрів «f.e» найбільш вживаними процесами Мілтон-моделі є опущення, репрезентоване неспецифічною лексикою. Загальна модель побудови гасла – комбінована. Цікава відсутність використання мовних маркерів процесу узагальнення (на відміну від попереднього набору параметрів). При наборі параметрів «n.c» найбільш поширеним процесом є викривлення, представлене «читанням думок», а загальною моделлю – гештальт-модель. Необхідно відзначити відсутність маркерів процесу узагальнення і невикористання фактичної моделі побудови гасла. При наборі параметрів «f.c» здебільшого фіксують маркери процесу викривлення, реалізовані у комбінованій загальній моделі побудови гасла у політичній рекламі.

Основні закономірності лінгвістичної маніпуляції є частиною нашої щоденної мови. Та ефект буде діяти тільки з глибинним розумінням та поступовим застосуванням окремих мовних зразків. До прикладу, модель Мілтона можна розділити на такі підмножини інформації [1]: Інверсія в метамоделі, Припущення, Непрямі шаблони виявлення. Усі ці закономірності є частиною політичного піару. НЛП подає інструменти мовних зразків, які дозволяють нам їх ідентифікувати, і тому ми можемо розпізнавати та використовувати їх, щоб досягти бажаних результатів у політичних перегонах.

Першою особливістю моделі Мілтона є обернена метамодель. Метамодель – це НЛП-техніка, за допомогою якої можна краще зрозуміти подану інформацію, задаючи уточнюючі запитання [6]. Мілтон-модель є протилежністю, адже спрямована на узагальнення. Подана інформація завжди є «хитро розмитою», тобто нібито звучить дуже конкретно, але водночас ці пропозиції є загальними для аудиторії, щоб кожен міг знайти у своєму житті такий досвід. Для створення такого виду повідомлень необхідно пройти три етапи [1]:

Збір інформації (видалення). Збір інформації здійснюється за допомогою чотирьох частин [1]: номіналізації, використання інфінітивів, невизначеного довідкового індексу та видалення. *Номіналізація* – ефективний спосіб маніпулятивного спрямування, який дозволяє оратору використовувати розмиті висловлювання, тобто не ризикувати, сказавши, щось таке, що матиме протиріччя із внутрішніми переживаннями аудиторії. Прикладами таких понять є щастя, любов, успіх, контроль – кожен з них для окремих контекстів і людей може трактуватись по-своєму. Це створює ще більшу невизначеність і розмитість, що є плюсом для політиків.

Використання інфінітивів – ще один спосіб розмитості інформації. Застосовуючи неозначені форми дієслів, ми не описуємо їхнього відношення до особи, числа, часу й способу. Такі слова, як ***рухатись, змінювати, виправляти, робити, переживати*** є типовими прикладами, які часто використовують політичні діячі у своїх промовах. *Невизначений довідковий індекс*, або не *уточнені іменники* – це такі іменники/займенники, коли аудиторія не може визначити, про кого або про що конкретно говорять. «***Усім людям набридло***» – ***яким людям?*** «***Ці корупціонери набридли***» – ***які, кому набридли?*** «***Чому ми повинні терпіти це?***» – хто ми, що терпіти? І ще багато тисяч прикладів застосування технології не уточнених іменників.

Семантична неправильність (спотворення). Це другий етап застосування інверсії у метамоделі, коли надано інструкції, як потрібно заповнювати інформаційні пробіли у свідомості, що допоможе спрямувати думки аудиторії у вигідний напрям. Етап має три частини: причинне моделювання, читання думок та брак перфомативності. *Моделювання причинного зв'язку* – проста техніка, яка допомагає аудиторії вимальовувати причинно-наслідкові зв'язки між тим, що відбувається і тим, що спікер хоче [1]. «***Якщо ми не оберемо справжнього лідера, який візьме корупціонерів у свої руки, то ви знаєте, чим це може закінчитися***», – нам необхідний цей лідер, щоб він узяв під контроль усіх корупціонерів, інакше ситуація буде тільки погіршуватися.

Для маніпулятора важливо викликати довіру в аудиторії як людини, яка буквально *читає думки* своїх слухачів. «***Я знаю, що ви втомилися від безладу в цій країні***», – а і справді втомилися, ось цей політик розуміє мене і мої думки. Найважливіше для політтехнологів – потрапити у ціль неочевидними висловлюваннями, щоб дати розуму слухачів довго «пожувати», зрозуміти, як вони так точно прочитали мої думки. *Брак перфомативності* – висловлення оціночних суджень від третьої

особи [6]. У цьому випадку відсутня людина, яка проводить оцінку, все узагальнено і неперсоніфіковано. **«Буде реалізована ця реформа» замість «Я реалізую цю реформу»** – це знімає особисту відповідальність з людини, яка так висловилася.

Межі моделі спікера (узагальнення). Останній етап оберненої метамоделі, який є найменш значущим. Для узагальнення спікер використовує універсальні квантори та модальні оператори. *Універсальні квантори* – це такі слова, як: **«усі, кожен, завжди, ніхто»**, які вказують на надмірну генералізацію понять [6]. *Модальність* – властивість висловлювання, що визначає характер об'єктивних відношень між предметами та явищами, про які йдеться у висловлюванні; тип зв'язку між суб'єктом і предикатом у структурі висловлювання й уточнення його логічного статусу [6]. До таких слів належать: «необхідно», «можливо», «насправді», «випадково» та інші.

Залежно від того, яка модальність надає висловлюванню нового сенсу, розрізняють типи модальностей [2]: алетичні («необхідно», «можливо», «насправді», «випадково»); деонтичні («обов'язково», «дозволено», «заборонено»); епістемічні («знає», «вірує», «сумнівається», «відомо», «невідомо», «переконаний»); часові («було», «є», «буде»). Отже, використовуючи етапи збору інформації та семантичної неправильності, за допомогою застосування модальності та універсальних кванторів спікера було видалено та спотворено достатньо інформації, щоб заплутати і надавати власні пропозиції для заповнення думок. Це і є основною відмінністю Мілтон-моделі від інших метамоделей НЛП.

Для Мілтон-моделі одним із патернів спотворення є інструмент пресупозиції. *Пресупозиція* – це припущення чи розрахунок на те, що частина пропонованої інформації очевидна і/чи добре відома адресатові [6]. Пресупозиція протистоїть комунікативно релевантному змісту висловлювання і входить у семантику речення як «фонд спільних знань» співрозмовників, як попередня умова. Політики у конкурентних баталіях часто використовують цей інструмент, щоб знешкодити суперника. Задавши відкрите запитання **«Чому ви не можете подбати про громадян належно»**, комунікатор уже однією фразою впливає на формування думки аудиторії так, що інший кандидат не дбає про громадян.

У пресупозиції, окрім відкритих запитань, використовують заклики, такі як: «зрозумійте», «усвідомте», «оберіть». А також до мовних засобів пресупозиції належать фактивні предикативи, дієслова на позначення стану, повторення дії, суджень, умовні речення, темпоральні й означальні підрядні речення, запитання, чіткі описи, конструкції з наголошеними елементами. Комунікатор звертається до аудиторії так, нібито вона у курсі цієї інформації і володіє базою знань для обговорення. А насправді, це ще більше розмиває поняття і допомагає впливати на індивідів.

Підкатегорією пресупозиції є *припущення*. Це висловлювання, які містять певні прогнози щодо того, що буде відбуватися з комунікантами у майбутньому. Технологія побудови інструменту доволі проста: одна із частин фрази містить опис процесу, який справді відповідає дійсності, а друга частина описує бажані для маніпулятора психологічні зміни, які будуть відбуватися із слухачами. Для побудови припущень використовують такі звороти, як: «в той час, як», «поки», «коли», «водночас» тощо. **«Читаючи мою передвиборну програму, ви можете переконатися, що мої наміри серйозні і я допоможу змінити країну на краще»** – як приклад, вступу виборної програми кандидата – перша частина є фактом, бо ви справді зараз будете читати, а друга – припущенням, яке підсвідомо може вплинути на подальший вибір.

Для стилістичного та смислового доповнення припущень використовують наступні мовні засоби [1]: 1. *Підпорядковані засоби часу* – залежні речення, що використовуються для вказівки на певне припущення за допомогою зв'язок: «раніше», «після», «під час», «поки», «як тільки» тощо. Приклад: **«Ви готові жити у бідності, поки інші політики крадуть?»** 2. *Порядкові числівники* – допомагають розставити правильні акценти, показати послідовність, важливість та хронологію за допомогою зв'язок: «по-перше», «по-друге», «перший» тощо. 3. *Використання зв'язки «або»* – створює ілюзію вибору для адресатів, надаючи вибір А або Б. 5. *Принципи обізнаності* – роблять акцент аудиторії на тому, що важливо для усвідомлення з використанням таких слів, як: «проінформований», «усвідомлені», «зауважте», «ви помітили, як». Приклад: **«Ви помітили, як покращилась інфраструктура міста під час каденції цього мера»**. 6. *Прислівники та прикметники* – для підсилення ефекту припущення. 7. *Зміна дієслів та прислівників часу* – щоб передбачити подальшу поведінку аудиторії. Приклад: **«Ви можете продовжувати довіряти мені»**, – тобто це речення передбачає, що ви вже довіряєте.

У Мілтон-моделі непрямі шаблони допомагають пом'якшити спілкування. Їхнє використання призводить до бажаної реакції опосередковано. Ці гіпнотичні мовні зразки покладаються

на вербальну та невербальну мову, до прикладу на тембр голосу комуніканта. Шаблони непрямого виявлення поділяються на такі схеми [1]:

Негативні команди. Негативні команди є корисним способом приховати те, чого хоче комунікант. Аудиторія несвідомо буде ігнорувати негативну частину команди, тому, попросивши, наприклад, громадськість не думати про недоліки інших кандидатів. *Вбудовані запитання.* Це потужний спосіб приховано поставити запитання, отримати відповідь, і слухач не зрозуміє, що питання не задавали безпосередньо. В основі, цей прийом зводиться до того, що слухач або одержувач цього повідомлення не відмовляється від запитання, оскільки вони закладені у твердження про цікавість промовця. *Розмовні постулати.* Розмовний постулат – це питання, яке має дати відповідь або «так», або «ні», але, як правило, викликати іншу відповідь [6]. Перш ніж ви потрапите в область застосування цієї техніки, слід спочатку подумати про відповідь, яку комунікант хоче отримати.

Вбудовані команди. Існує припущення, що комунікант, використовуючи Мілтон-модель, насправді хоче, щоб клієнт підкорявся. Якщо використовувати вбудовані команди, важливо виділити команду (але неочевидно). Зазвичай, це робиться шляхом зниження голосу у правильній точці висловлювання, як це було б, якби ми давали пряму команду, або за допомогою аналогового маркування. *Аналогове маркування.* Аналогове маркування – це процес виділення команд у невербальності [1]. Це може бути трохи інший тон голосу, або певний жест чи погляд. Контроль голосу допомагає доносити повідомлення до аудиторії легше та плавно. Аналогове маркування означає, що виділяється директива певною невербальною аналоговою поведінкою.

Шаблони непрямого виявлення включають у себе НЛП-неоднозначності. Сюди входить фонологічна двозначність, синтаксична двозначність, двозначність сфери та пунктуаційна двозначність. Неоднозначності змушують мозок замислитись на мить, що відкриває шлях до підсвідомого. Розглянемо детальніше [2]: **Фонологічна неоднозначність** – це коли два слова звучать однаково, але мають різні значення. **Синтаксична двозначність** – використання неповних речень або незрозумілих словосполучень, що заважає одразу визначити синтаксичну функцію висловлювання із поданого контексту. **Неоднозначність сфери діяльності** – розмитий обсяг посилань. Наприклад, «У списку кандидатів високоосвічені чоловіки та жінки?», – питання полягає у тому, чи «високоосвічені» належить одразу до чоловіків та жінок, чи тільки до чоловіків. **Пунктуаційна неоднозначність** – це стосується неоднозначності розстановки пунктуаційних знаків та створення складнопідрядних конструкцій речень для заплутування слухачів. Неоднозначність або нечітке використання мови означає відсутність конкретності.

У кожній технології Мілтон-моделі можна пояснити її основу. У таблиці 1 подані види психотехнологій та їхнє пояснення як оберненої метамоделі.

Перевага використання неоднозначних слів НЛП полягає у тому, що мозок обчислює все, що можливо. Отже, обернена метамодель Мілтона є найбільш популярною серед технологій нейролінгвістичного програмування. Її основними підмножинами інформації є інверсія у метамоделі, що включає у собі видалення інформації, семантичне спотворення та межі моделі спікера; стратегії навіювання, а саме інструмент пресупозиції/припущення; непрямі шаблони виявлення разом з вбудованими запитаннями, розмовними постулатами, негативними командами та всім тим, що включає в себе неоднозначність.

Висновки та перспективи подальших пошуків. Базуючись на теоретичній, історичній та практичній складовій, виокремлено особливості НЛП – циклічне використання (індивід – група – маси), основний акцент на маси, деструктивно-маніпулятивний вплив на поведінку, низький моральний поріг, відсутність «екологічності» застосування, постійна зміна важелю гуманності та відсутність методів оцінки впливу на суспільні процеси. Надважливими ознаками НЛП є генералізація, розмитість інформації та спрощення.

Для розуміння структури застосування нейролінгвістичного програмування здійснена спроба прописати алгоритм лінгвістичної маніпуляції з переліком технік оберненої метамоделі Мілтона як найбільш поширеної технології НЛП. Враховуючи усі напрацювання, було виокремлено такі категорії як: інверсія у метамоделі, стратегії навіювання та непрямі шаблони виявлення. Для Мілтон-моделі необхідно враховувати стратегії навіювання, основною з яких є інструмент пресупозиції. Непрямі шаблони виявлення використовують для створення бажаної реакції опосередковано за допомогою вербальних та невербальних технік – вбудованих запитань, розмовних постулатів, негативних команд, аналогії маркування.

Психотехнології Мілтон-моделі [7, с. 13]

<i>Семантичні психотехнології</i>	
<i>Референція (позначення учасників комунікації)</i>	Впровадження невизначеності, яке призводить до переоцінки об'єктів впливу небезпеки та авторитетності об'єкта
<i>Позначення наявних об'єктів</i>	Введення неоднозначності і багатозадачності в об'єкти, пред'являючи їм невластиві функції для передбачення наряду умовиводів в об'єктів впливу
<i>Позначення характеристик прагматичного контексту</i>	Невизначена подача контексту і штучне формування специфічної авторитарності
<i>Використання модальних семантичних операторів можливостей</i>	Використання операторів «можеш» і «повинен» без розшифрування причин і наслідків
<i>Знання фреймів, моделювання трюїзмів</i>	Використання трюїзмів у розмитій інформації, забезпечуючи можливість суб'єктивного створення образів.
<i>Рефреймінг (Переформування по контексту)</i>	Свідоме висловлювання подвійного змісту для створення в аналоговій формі програми бажаної дії у випадку
<i>Моделювання на рівні лексики</i>	Використання слів і виразів, які мають декілька значень
<i>Синтаксичні психотехнології</i>	
<i>Причинно-наслідкове моделювання</i>	Створення причинно-наслідкових зв'язків, не пов'язаних між собою понять
<i>Використання попередніх припущень</i>	Приписування у прихованій формі іншого внутрішнього стану чи дії, при позбавленні можливості обговорювати чи помічати невідповідність представленої інформації та реальї об'єктивного світу
<i>Зняття важливості значимого запитання</i>	Зміна смислового акценту з внутрішнього на зовнішній, незначне запитання
<i>Метафоризація</i>	Використання чужих слів для вираження своїх думок, щоб одночасно захиститись цитуванням, зняти відповідальність. Успіх належить тому, хто говорить, а можливі докори адресуються авторам
<i>Приховані команди</i>	В об'ємну комунікаційну конструкцію заховується програмна інструкція для підсвідомого впливу на поведінку людини. За допомогою цього можна викликати бажану відповідь на запитання, яке задано у непрямій формі
<i>Технології трансю</i>	
<i>Потрійна спіраль</i>	Розказують історію №1, посередині розповідь переривають і починають розказувати історію № 2, теж переривають посередині. Після цього повністю розказують історію № 3, а вже пізніше розказують повністю історії №1 та № 2. В результаті історії 1 і 2 повністю запам'ятовуються комунікатам, а історія № 3 забувається – в неї і закладена необхідна текстова маніпуляція.
<i>Історії, метафори, притчі</i>	Розповідаючи історію, політик не робить висновків сам, не пояснює сенс історії. Дає можливість зробити висновки аудиторії – тоді вони будуть вважати цей вибір самостійним. Основна ціль – закласти необхідний ефект в розповідь історії.
<i>Техніка розсіювання</i>	Постійне повторення, вставлення маніпулятивного тексту в нейтральні історії.
<i>«Якірна» техніка</i>	В термінах НЛП «якорями» є візуальні, аудіовізуальні та кінестетичні рефлексії.
<i>Рефреймінг наповнення</i>	Зміна емоційного ставлення до проблеми через зміну словесного пояснення цієї проблеми.

Бібліографічний список:

1. Neuro Linguistic Programming: Mind Tools Co., Ltd. [online]. Available at: <https://www.mindtools.co.th/>.
2. Карамишева, Н. В. Модальна логіка. [online]. Available at: <https://textbook.com.ua/logika/1473448800/s-21>.
3. Ковалевська, А. В. Метамоделі лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «українська мова». Одеса. 2011. С. 8.
4. Ковалевська, Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: монографія. Одеса. 2011. С. 10.
5. Кутуза, Н. В. Гіпноіндуктори впливової формули позитивації у комерційному рекламному дискурсі: *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 26 (2). С. 234.
6. Модель языка или метамодель НЛП. 4BRAIN. [online]. Available at: <https://4brain.ru/nlp/model-jazyka.php>.
7. Шульц, В. Л. *Информационные войны. Научно-практический междисциплинарный журнал*. Москва. 2013. С. 13.

References:

1. Karamysheva, N. V. Modalna lohika. [Modal logic]. [online]. Available at: <https://textbook.com.ua/logika/1473448800/s-21>. (in Ukrainian)
2. Kovalevska, A. V. Metamodel linhvistychnoi suhestyvnosti politychnykh reklamnykh slohaniv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. fil. nauk : spets. 10.02.01 «ukrainska mova». [Metamodel of linguistic suggestiveness of political advertising slogans: author's ref. dis. for science. degree of Cand. phil. Science: special. February 10, 2001 «Ukrainian language»]. Odessa. S. 8. (in Ukrainian)
3. Kovalevska, T. Yu. Komunikatyvni aspekty neirolinhvistychnoho prohrumuvannia: monohrafiia. [Communicative aspects of neurolinguistic programming: a monograph]. Odessa. 2011. S. 10. (in Ukrainian)
4. Kutuzha, N. V. Hipnoinduktory vplyvovoi formuly pozytyvatsii u komertsiiinomu reklamnomu dyskursi [Hypnoinducers of Influential Positivity Formula in Commercial Advertising Discourse: *Notes on Ukrainian Linguistics*]: *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. 2019. Vyp. 26 (2). S. 234.
5. Model jazyka ili metamodel NLP. 4BRAIN. [Language Model or NLP Metamodel]. [online]. Available at: <https://4brain.ru/nlp/model-jazyka.php>.
6. Neuro Linguistic Programming: Mind Tools Co., Ltd. [online]. Available at: <https://www.mindtools.co.th/>.
7. Shults, V. L. Informatsionnye voyny. [information wars. *Scientific and practical interdisciplinary journal*]. *Nauchno-prakticheskiy mezhdistsiplinarnyy zhurnal*. Moskva. 2013. S. 13.

Pavliukh M. V., Telefus S. O. Algorithm of neurolinguistic manipulation in political forecasting on the example of the Milton's model

The scientific article investigates techniques and models of neurolinguistic programming. Particular attention is paid to the Milton's popular metamodel, which is often used in politics. The manipulative nature of modern NLP expert techniques during election campaigns increasingly indicates the use of metamodels in politics. The relevance of the research topic is due to the great need to study the manipulative technologies used during election races, in particular the linguistic system of manipulation. The aim of the research is to study the basic techniques of neurolinguistic programming used in politics. Objectives: to analyze the linguistic elements of Milton's metamodel on specific examples; to find out the theoretical basis and the basis of the metamodel; explore the strategies and stages of Milton's model. Research methods: a set of methods is used in the work, namely: synthesis and analysis in clarifying the basic terminology used in the field of neurolinguistic programming; comparative analysis in the study of NLP models; discourse analysis in the application of Milton's model on specific examples. To achieve the goals in the work, discourse analysis is chosen as the main research method. Additionally, general scientific and special scientific methods, classification and grouping, system-structural, hermeneutic, prognostic were used. Research has attempted to investigate, analyze, and structure neurolinguistic programming techniques, namely Milton's models. This paper substantiates the theoretical and practical foundations of NLP technologies on the example of use in politics. The practical significance of the obtained results of the work is that they can be used in research for further research on this topic, as well as used for NLP analysis for other political campaigns. The study presents the main suggestion strategies used in Milton's model, as well as analyzed linguistic techniques. Techniques and techniques of linguistic manipulations are considered on concrete examples (speeches, slogans of politicians and political campaigns). The psychological features of Milton's model and inverse metamodel are indicated. The main stages of inversion and patterns of indirect detection are studied. The article is devoted to the algorithm of linguistic manipulation in politics on the example of Milton's model. The concept of Milton's inverse metamodel, its advantages and place in the political sphere are revealed, the material on the main subsets of information of Milton's model and their subcategories is presented.

Keywords: *neurolinguistic programming, Milton model, political advertising, discourse analysis, linguistic manipulation.*

КОНСТРУЮВАННЯ КРИЗОВОГО НАРАТИВУ В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГЕННЯ РФ

Повномасштабне вторгнення рф поставило перед українськими політичними акторами проблему конструювання кризового наративу. Ключовими питаннями тут є не стільки причини вторгнення, скільки готовність України до нього, а також, звісно, здатність протистояти російській окупації. Також цілком очевидними є постійні атаки кремлівської пропаганди на українську громадську думку, намагання підірвати пропонований військово-політичним керівництвом наратив. У цьому контексті актуальним є моніторинг кризового наративу у тому вигляді, в якому він постає у ЗМІ. Мета цього дослідження – простежити конструювання кризового наративу через аналіз функцій провідних політичних акторів (нараторів) у ньому. Матеріал дослідження: новинні публікації «Української правди». Період: січень – червень 2022 року. Методи: контент-аналіз, а також модифікований наративний аналіз, що спирається на NLP – natural language processing. Збір матеріалу, а також його вивчення відбувалося із допомогою комп'ютерних програм (мова Python). В результаті було виявлено, що у ЗМІ наративи перед вторгненням, під час першої та другої фази змінювалися. Значна присутність українських політичних акторів у медіа свідчить про те, що саме вони формували ці наративи. Виявлено, що у січні-лютому увага була зосереджена на внутрішніх подіях, а загроза вторгнення вважалася малоімовірною. Натомість у березні-квітні найбільше сподівань покладали на допомогу Заходу та західних лідерів, які б мали зупинити росію. Проте вже у травні-червні наперед вийшли внутрішні політичні українські актори, що говорять про бажання діяти самостійно, а сама ідея «замирення» із росією здебільшого відкидалася. Кулеба, Зеленський та Байден були найбільш популярними спікерами. Натомість увага до цитат Макрона спадала із часом, а слова путіна майже взагалі не були цікаві медіа. Щодо більш конкретних ролей політичних акторів, то Зеленський та Кулеба є провідними оповідачами, що формують кризовий наратив щодо України.

Ключові слова: повномасштабне вторгнення рф, кризовий наратив, українські ЗМІ, контент-аналіз, natural language processing

За кризових часів політичні актори мають запропонувати громадськості чіткий кризовий наратив – або ж пояснення того, чому криза виникла, яким чином вона вирішується і яким буде майбутнє після кризи. На думку Дж. Торнеро кризові ситуації «кидають виклики політичному лідерству та політичній комунікації, що її провадять політичні актори, тож політикам важливо напрацювати комунікативні стратегії, які дадуть змогу наново визначити та підсилити їхнє лідерство, їхній імідж перед громадськістю» [16].

Повномасштабне вторгнення рф також поставило перед українськими політичними акторами проблему конструювання кризового наративу. Ключовими питаннями тут є не стільки причини вторгнення, скільки готовність України до нього, а також, звісно, здатність протистояти російській окупації. Також цілком очевидними є постійні атаки кремлівської пропаганди на українську громадську думку, намагання підірвати пропонований військово-політичним керівництвом наратив, налаштувати українців проти «київської хунти», ЗСУ тощо.

У цьому контексті актуальним є моніторинг кризового наративу у тому вигляді, в якому він постає у ЗМІ. Адже з одного боку під час воєнного стану є певні обмеження для журналістики, але з іншого боку в Україні ЗМІ все ж мають традиції існування в умовах відносної свободи слова. Тож політичні актори не стільки диктують масмедіа власну версію подій, скільки пропонують свої тлумачення – і ці тлумачення мають виграти конкуренцію на відкритому «форумі ідей». Або ж, на думку Б. Пфетш політичні еліти мають здійснювати управління новинами (або ж новинний менеджмент): «Підхід урядів до масової інформації змінився від політики поширення пресрелізів,

що мала за основу міжособистісний взаємовигідний обмін між політиками та журналістами – до професійного та спеціалізованого процесу стратегічних комунікацій, мета яких – контролювати новинний потік» [14, с. 2]. Тож, здійснивши моніторинг ЗМІ, ми зможемо реконструювати кризовий наратив і в результаті побачити, чи піддається він певним змінам із часом.

Важливою проблемою тут є й те, яким саме чином можна виявляти кризовий наратив: як правило, це здійснюється завдяки якісному аналізу, який може часом містити значний компонент суб'єктивності. Ми ж пропонуємо реконструювати наратив саме за допомогою кількісного аналізу і на основі отриманих даних інтерпретувати його.

Тож **метою** цього дослідження буде простежити конструювання кризового наративу через аналіз функцій провідних політичних акторів (нараторів) у ньому. Зазначимо, правда, що це тільки початковий етап вивчення означеної проблеми, де ми запропонуємо ті механізми, що у подальшому можуть видатися корисними для більш глибокого аналізу.

Матеріалом для дослідження будуть новинні публікації одного із провідних і найстаріших якісних онлайн-видань України – сайту «Українська правда». **Період:** січень – червень 2022 року (цей період дозволить нам охопити час до повномасштабного вторгнення РФ, а також дві фази цієї війни (першу – від 24 лютого до відходу російських військ із Півночі України і другу – власне битву за Донбас). Для аналізу текстів використаємо два **методи:** контент-аналіз для виявлення провідних політичних акторів у заголовках новин, а також модифікований нами наративний аналіз, що спирається на NLP – natural language processing або ж обробку природньої мови та аналіз структури повідомлень. Збір матеріалу, а також його вивчення відбувалося із допомогою комп'ютерних програм (мова Python, модулі: requests для завантаження публікацій із сайту «Українська правда», bs4 – для виявлення структурних елементів публікацій, re – для укладання рейтингу згадуваності політичних акторів, а також для NLP та виявлення функцій нараторів та аналізу структури заголовків).

Конструювання кризового наративу (аналіз останніх досліджень і публікацій)

Сплеск інтересу до дослідження кризової комунікації дослідники пов'язують із доволі турбулентним 21 століттям: теракт 11 вересня 2001 року, Ірак, Афганістан, глобальні фінансові кризи, Брекзит, пандемія. Звісно, не обійшлося і без кризових подій, які постійно спричиняла росія, намагаючись підірвати світовий порядок терором, брехнею, кібератаками, втручанням у вибори і, звісно, військовою та інформаційною агресіями. Тому корпус наукових текстів, де б вивчалася реакція різних політичних акторів на кризові ситуації, доволі обширний. Однак повномасштабне російське вторгнення спричинило кризу небачених раніше масштабів. Адже одна із тактик кремля – це ядерний шантаж. А ще одна – це намагання повністю знищити сусідню країну – Україну. Тож від того, як Україна та інші цивілізовані держави реагуватимуть на ці загрози, в тому числі, комунікативно, залежить здатність чинити опір агресору.

Однак, незважаючи на те, що виклик, із яким зіткнулися Україна та світова спільнота, є надзвичайним, усе ж можна скористатися деякими концепціями, що їх пропонували науковці, вивчаючи інші кризові ситуації.

Так, важливою враховувати, що засадничою ознакою кризи і, відповідно, кризової комунікації є невизначеність. Л. Андерсон зазначає: «Криза представляє значну невизначеність, але при цьому вимагає від лідерів ухвалювати рішення, що можуть викликати серйозні наслідки» [1]. Невизначеність стосується і комунікації, адже про кризу потрібно говорити, натомість мовчання може поглибити її масштаб і призвести до непоправних наслідків. Якщо держава не реагує, це може закінчитися катастрофою, адже за часів кризи громадськість очікує від можновладців дії, оскільки це основне завдання держави – захищати своїх громадян [4]. М. Сігер та Т. Селлноу сприймають кризу як комунікативний простір, наповнений вакуумом. У цьому просторі бракує чіткості, а також прослідковується «дефіцит значень». До того ж, там породжуються численні наративи, які ще й суперечать одне одному. «Історії втрат, героїв, жертв, зарозумілості, вини, відповідальності, відновлення та ризиків формують основу для більшої структури породження смислів та значень» [15].

За своїм визначенням криза не може бути нейтральною. Іншими словами – вона вимагає пояснень, тож потрібно подавати через медіа, при цьому представляти її мають конкретні актори [13] або ж наратори. Бо ж суспільство очікує побачити саме їх і почути саме їхні пояснення. Вони й формують наше уявлення про те, що сталося: інтерпретують та організують наратив [15]. Деякі кризи можуть вимагати від політичних акторів «екстраординарного лідерства» [9], а стиль лідерства разом із комунікативними здібностями політичних еліт є визначальними для того, щоб підтримувати громадян, а також управляти їхньою поведінкою та емоціями [3]. Якщо ж влада втрачає контроль, навіть тимчасово, то вона не може впливати на «драматургію політичної комунікації». Тобто кризу,

її причини і наслідки пояснюватимуть інші. Так, представники влади, звісно, зацікавлені в тому, щоб запропонувати єдине визначення ситуації (єдиний наратив), який «надає надію, показує емпатію щодо жертв і запевняє, що влада робить усе, що є в її силах, аби мінімізувати наслідки загрози», але все ж навкруги завжди буде достатньо акторів, які будуть пропонувати свої інтерпретації або ж підривати наявний наратив «потужними образами, розробленими для масового споживання»[5]. Логіку появи цих нараторів у ЗМІ дослідники порівнюють із логікою «кастингу», що здійснюється медіа, адже вони «переглядають списки ролей, наявних у суспільстві... медіа дозволяють нам уявляти суспільство як таке, що існує в потоці драм, що постійно виникають» [8].

Так, прийняття запропонованого кризового наративу громадськістю, є надзвичайно важливим [9], хоча добитися саме однозначного прийняття важко. Наприклад, медіа можуть піддавати цей наратив постійній критиці: не тільки надаючи різні інтерпретації подій та дій політичних акторів, але й розробляючи різноманітні «сценарії» того, як потрібно було б вирішувати кризову ситуацію, як правильно реагувати [11]. Важливо врахувати й особливості сучасного інформаційного середовища, де «декілька логік працюють одночасно», а політична комунікація здійснюється у контекстах розпорошеної уваги громадян, гібридних медіасистем, зростання популярності недемократичних рухів та партій, а також мережевого, поляризованого потоку політичної інформації» [2].

Однак, незважаючи на всю складність кризових ситуацій, криза – передбачає не тільки турбулентність, але й створює середовище для інновацій [17]. Вихід із кризової ситуації можливий, якщо комунікація буде ефективною. У дослідженнях кризової комунікації, які вже стали класикою, наголошується на вмінні розповісти «правдиву історію» [10, с. 175]. «Посеред усього, що відбувається – криза це чи щось інше, хтось має вийти наперед і розповісти історію, яка з точки зору ключової аудиторії виправдовує те, що сталося» [12]. При цьому важливо, щоб аудиторія могла ідентифікувати себе із наратором – тим, хто цю історію розповідає [6].

Так, звісно, кризовий наратив не може контролюватися тільки одним актором, установою чи організацією, а швидше породжується усіма стейкхолдерами. Саме зважаючи на них, вибудовується «історія».

Згідно із ситуаційною теорією кризової комунікації, автором якої є Т. Кумбс [7], важливе не тільки бажання наратора представляти певний наратив, але ще й обставини кризи, а також репутація організації, установи, держави. Якщо нав'язувати наратив без врахування обставин, він може й не бути сприйнятий стейкхолдерами. І погіршити саму кризу.

Тож, враховуючи особливості конструювання кризового наративу (невизначеність, конкуренція політичних акторів, очікування стейкхолдерів тощо), подивимося на те, яким чином цей кризовий наратив вибудовується в українських медіа. Тут важливими будуть дві складові: провідні актори, що фігурують в інформаційному потоці, а також їхні функції, через визначення яких можна буде реконструювати і сам кризовий наратив, а також подивитися на те, чи змінюється він із часом.

Конструювання кризового наративу у новинах видання «Українська правда» – результати

Спочатку визначимо ключових нараторів або ж ньюзмейкерів видання «Українська правда» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Провідні ньюзмейкери видання «Українська правда» (% згадок у новинах)

<i>січень</i>		<i>лютий</i>		<i>березень</i>	
Зеленський	4,6	Зеленський	5,7	Зеленський	5,8
Порошенко	3,5	Путін	5,5	Путін	4,8
Путін	2,4	Байден	1,8	Байден	1,3
Байден	1,4	Кулеба	1,3	Кулеба	0,9
Кулеба	1,1	Трухін	1,2	Абрамович	0,6
<i>квітень</i>		<i>травень</i>		<i>червень</i>	
Зеленський	5,4	Зеленський	5,1	Зеленський	5,1
Путін	3,2	Путін	3,6	Путін	2,8
Байден	1,1	Кулеба	0,8	Макрон	1,4
Медведчук	1,0	Байден	0,8	Гайдай	1,2
Макрон	0,7	Гайдай	0,7	Шольц	1,1

За складом провідних ньюзмейкерів бачимо зміни упродовж усього періоду спостереження. Так, на першому плані ЗМІ у січні-лютому внутрішні політичні баталії: Зеленський-Порошенко, на початку лютого – справа Трухіна. Але пізніше наперед виходять саме міжнародні актори. В лідерах трійка: Зеленський, путін, Байден. З одного боку, наявне покладання на лідера США, що зможе допомогти вирішити ситуацію. З іншого боку – увага до заяв та дій путіна. Однак із часом спостерігаємо зміну пріоритетів. Починаючи із другої фази війни увага як до Байдена, так і до путіна спадає. І на перший план виходять інші актори: міністр МЗС Кулеба, голова Луганської обласної військової адміністрації, а також лідери Франції та Німеччини Макрон і Шольц.

Як ми можемо інтерпретувати ці дані? На початку вторгнення та під час першої фази повномасштабної війни кризовий наратив вибудовувався із покладанням на країни заходу, зокрема США, а також були наявні сподівання на перемовини із рф – із російським олігархом Абрамовичем як потенційним тіншовим перемовником. Згадувався також Медведчук, якого пропонували обміняти в інтересах України. Друга фаза – це зміна наративу, де Україна позбавляється ілюзій щодо участі країн Заходу у прямому протистоянні з росією, хоча б у «закритті неба». А також щодо самої росії: адже на той час стає цілком зрозумілим, як саме воює російське військо, мета якого – геноцид українців. Тож українські політичні актори натомість починають розраховувати на власні сили, розуміючи, що метою має бути не перемир'я, а саме перемога. Тому Кулеба «посуває» Байдена в рейтингу згадуваності у травні, а Гайдай набирає популярності. Згадки ж про Макрона і Шольца у червні – це вже не сподівання на «замирення» із росією, а навпаки відкидання умов, які вони пропонують Україні.

Перейдемо тепер до визначення функцій означених акторів, аби підтвердити наведені вище наративи. Спочатку поглянемо, як часто вони виступають спікерами – цитуються у новинах (рис. 1).

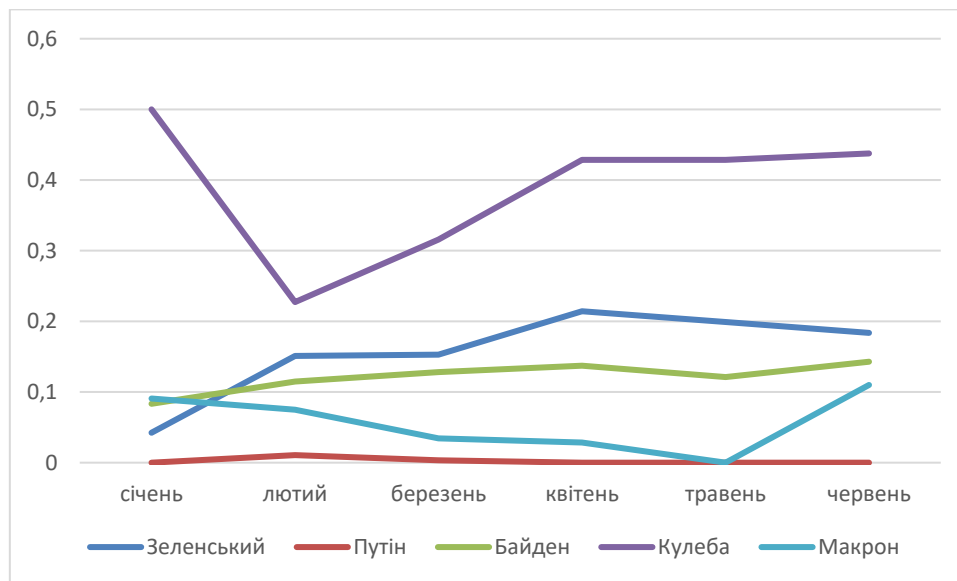

Рис. 1. Наявність цитат провідних політичних акторів у новинах «Української правди»

Провідним спікером упродовж усього періоду спостереження виступав міністр закордонних справ Кулеба: майже половина новин про нього містять прямі цитати. Хіба що у лютому-березні спостерігаємо зниження активності за цим напрямом. Це підтверджує висунуту раніше тезу про те, що під час першої фази війни сподівання більше покладалися на представників західних країн, а от під час другої стало важливим «розраховувати на власні сили». А це, в тому числі, означає і постійне продукування меседжів, які будуть популярними у різних аудиторій. Як бачимо, Кулебі це вдалося.

Так само популярними в плані прямих заяв були Зеленський та Байден. Щодо Зеленого спостерігаємо за поступовим зростанням: якщо в січні, коли обговорювалися переважно внутрішні справи, він не був ключовим спікером, то от під час першої та другої фази він другий після Кулеби. І так само ця його роль стала більш помітною під час другої фази. У випадку ж Байдена спостерігаємо більш-менш стабільну картину. Він є цікавим як спікер постійно, незважаючи на зміну ситуації (перед початком вторгнення, під час першої та другої фаз).

Відмінна ситуація із путіним, якого не цитують взагалі (дві цитати в лютому, одна – в березні). І хід повномасштабного вторгнення на це ніяк не впливає. Тобто його заяви не сприймаються як цікаві чи варті довіри, що й не дивно.

Показова і поступова втрата інтересу до Макрона як спікера: із січня, коли на нього все ж поклалися певні надії, як на «миротворця», до травня, коли його не цитували взагалі. Щодо червня, то тут увага до політика пояснюється його доволі суперечливими заявами. Наприклад: «Макрон: Зеленському і його чиновникам доведеться говорити з Росією»; «Макрон: Рішення ЄС надати статус кандидата Україні та Молдові є сильним сигналом Росії» та «Абсолютний жах – Макрон про удар по Кременчуку». Тобто наявні й намагання підштовхнути Україну «говорити з росією», і привітання України із набуття статусу кандидата, і висловлення жаху через дії росії.

Тепер поглянемо на функції означених нараторів через більш детальний аналіз їхньої репрезентації (висвітлення дій) у медіа. Перед цим важливо також врахувати середній показник активності нараторів (рис. 2)

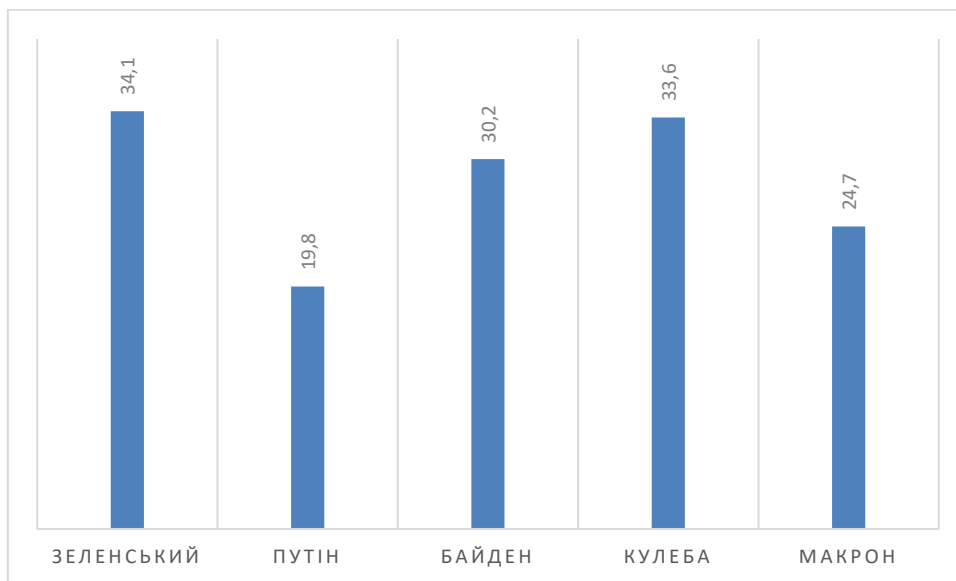

Рис. 2. Середні показники (%) активності нараторів

Так, аналізуючи структуру заголовків та побудову речень, можливо виявити як часто політичний актор фігурує як суб'єкт, що діє:

Наприклад, «Кулеба ухилився від відповіді, чи Україна бомбила Белгород».

Інші варіанти – це відображення політичного актора, як об'єкта:

«Ердоган сказав путіну, що переговори вселили надію на мир»

Тут Ердоган є суб'єктом, а путін – об'єктом.

Тож виходячи з нашого аналізу найактивнішими є Зеленський та Кулеба, найменш активним – путін.

Тепер розберемо конкретні функції політичних акторів (рис. 3). Для цього ми дії нараторів, які найчастіше відображались у ЗМІ.

Так, функції Зеленського та Кулеби багато в чому співпадають. Провідні дії: розповів (у значенні розповів світу), закликав (у значенні закликав світ, світову спільноту).

Наприклад, березневі заголовки:

- Зеленський закликав Microsoft, Oracle і SAP не підтримувати свої продукти в РФ
- Зеленський закликав Швейцарію діяти "як українці" щодо роботи Nestle в РФ
- Зеленський закликав Італію до повного ембарго проти РФ та блокування активів олігархів
- Кулеба розповів, від кого Україна хоче гарантій безпеки
- Кулеба розповів про вимоги України до Заходу щодо нових санкцій
- Кулеба розповів про очікування від нового раунду переговорів з РФ у Туреччині

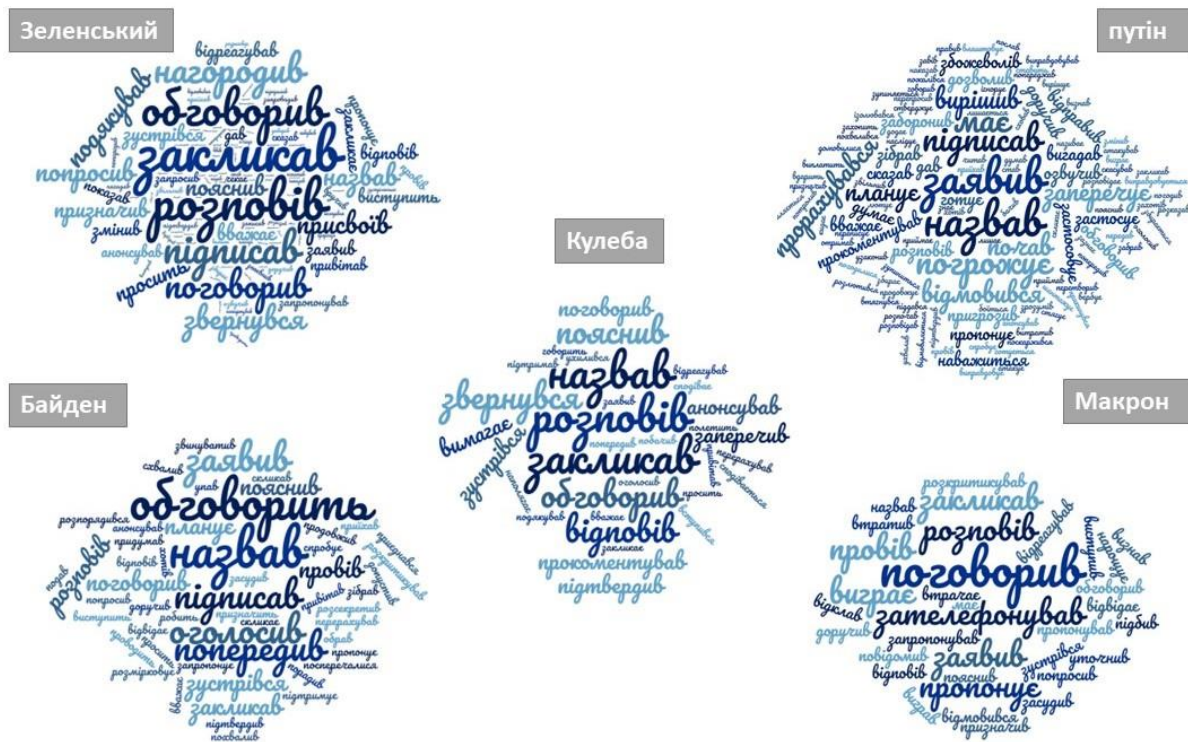

Рис. 3. Функції політичних акторів

Як Зеленський, так і Кулеба є найактивнішими нараторами, які формують кризовий наратив, розповідаючи про те, що справді відбувається в Україні і якими є сподівання України від світу. Причому вони здатні зробити це так, щоб зацікавити медіа. Більшість дій Кулеби стосуються якраз цієї діяльності, якщо поглянути на решту дієслів; вони виражають комунікативну інтенцію: прокоментував, анонсував, підтвердив тощо. Частина із них стосуються зустрічей. Щодо Зеленського, то його функції є ширшими: він вручає нагороди, відзначає найкращих (нагородив, присвоїв, подякував, дав (у значенні орден). А також діє в межах своїх повноважень (підписав – у значенні указ/закон). Тож важливою частиною кризового наративу тут є ще й наголос на стабільності (президент працює, незважаючи на війну), а також у постійній трансляції віри в українську перемогу (адже президент відзначає героїв, які протистоять ворогу на фронті).

Президент США у медіа виступає у ролі світового судді. Він дає характеристики світовим подіям та учасникам цих подій (назвав), обговорює ці події з лідерами інших країн, оголошує важливі рішення, так само діє в межах своїх повноважень (підписує закон, лендліз, пакет допомоги для України), а також попереджає росію та Китай щодо наслідків, які матимуть їхні дії.

Якщо порівнювати Байдена і Макрона, то бачимо, що їхні функції різні. Основна функція Макрона – комунікативна (поговорив, розповів, зателефонував тощо). Або ж іншими словами, на відміну від президента США, лідер Франції «нічого не вирішує», а тільки спілкується із іншими.

У випадку путіна маємо звернути увагу на те, що дієслів, які б зустрічалися постійно, в його випадку не так багато, як у інших. Щодо нього медіа використовують найбільше унікальних дієслів, а також таких, які не вживаються щодо інших політиків: «прорахувався», «збожеволів», «вигадав» тощо. Це робить його нестабільною фігурою, порівняно із іншими. Так, найбільш популярним у випадку путіна є дієслово «назвав», як і у Байдена, але частота вживання його менша. Також, на відміну від президента США, який характеризує події, що сталися, або ж дії певних людей, то путін часто виправдовує свої дії, щодо яких суспільна думка вже склалася. Наприклад:

- Путін назвав звірства РФ у Бучі таким самим «фейком», як хімзброя в Сирії
- Путін назвав війну проти України «шляхетною» та неминучою
- Путін назвав війну проти України «вимушеною мірою»
- Путін назвав свою війну в Україні «успішною»: все за планом

Таким самим є й характер його заяв: це або намагання залякати світ ядерною зброєю, або заперечення усім відомих фактів («Путін заявив Макрону, що ніяких ракетних обстрілів Києва та інших міст немає»; «Путін заявив, що його армія в Україні воює на «своїй землі»», «Путін заявив Ердогану, що у Маріуполі бойових дій уже немає» – заява від 26 квітня, коли по Азовсталі було завдано щонайменше 35 авіаударів). Тож на відміну від інших політичних акторів путін не є проактивним. І його основна роль – намагання виправдати свої дії або ж злочини своєї армії в Україні.

Висновки

Отже, використовуючи NLP, а також комп'ютерний контент-аналіз можливо прослідкувати конструювання кризового нарративу в українських медіа (на прикладі «Української правди»). Так, увага до провідних політичних акторів свідчить про те, що у ЗМІ нарративи перед вторгненням, під час першої та другої фази змінювалися. Значна присутність українських політичних акторів у медіа свідчить про те, що саме вони формували ці нарративи.

Так, якщо у січні-лютому увага була зосереджена на внутрішніх подіях, а загроза вторгнення вважалася малоймовірною, то у березні-квітні найбільше сподівань покладали на допомогу Заходу та західних лідерів, які б мали зупинити росію. Проте вже у травні-червні наперед вийшли внутрішні політичні українські актори, що свідчило про бажання діяти самостійно, а сама ідея «замирення» із росією здебільшого відкидалася.

Також вдалося побачити, що Кулеба, Зеленський та Байден є найбільш популярними спікерами, чії заяви цікаві ЗМІ. Натомість увага до цитат Макрона спадала із часом, а в кінці періоду спостереження наголошувалося на суперечливості його заяв. Слова путіна майже взагалі не були цікаві медіа.

Щодо більш конкретних ролей політичних акторів, то Зеленський та Кулеба є провідними оповідачами, що формують кризовий нарратив щодо України. Байден виступав у ролі світового судді, який надавав характеристику подіям та персонажам, а потім ухвалював щодо них певні рішення. Провідне завдання Макрона – проводити комунікацію, але вона часто виявлялася безрезультатною (спілкування заради спілкування). Щодо путіна, то він був найбільш нестабільною фігурою, найменш активним з усіх і в основному виправдовував злочини рф в Україні. Тож не впливав на кризовий нарратив, а реагував на наявні тлумачення подій після того, як вони були складені.

Таким чином, виходячи із отриманих даних, ми бачимо, що із непередбачуваністю кризового нарративу та «комунікативним вакуумом» вдалося впоратися (про це свідчить значна увага ЗМІ до вітчизняних нараторів). Спостерігаємо й за тим, що намагання росіян сформувати свій нарратив і транслювати його для української аудиторії не мали успіху: адже російські наратори, за винятком путіна, не є популярними, а самому путіну «не дають слова».

Бібліографічний список / References:

1. Anderson L. (2018). Leadership during Crisis Navigating Complexity and Uncertainty. *Leader to leader*. DOI:10.1002/ltl.20389
2. Bennett W. L., Pfetsch B. (2018). Rethinking Political Communication in a Time of Disrupted Public Spheres, *Journal of Communication*. 68 (2). 243–253. DOI:10.1093/joc/jqx017
3. Bernard N. R. et al. (2021). Analysis of crisis communication by the Prime Minister of Australia during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 62. DOI: 10.1016/j.ijdrr.2021.102375.
4. Boin A. (2019). The transboundary crisis: Why we are unprepared and the road ahead. *Journal of Contingencies and Crisis Management*. 27(1). 94–99
5. Boin A., 't Hart P., Stern E., Sundelius B. (2016). Meaning Making: Constructing a Crisis Narrative. In *The Politics of Crisis Management: Public Leadership under Pressure* (pp. 78-101). Cambridge: Cambridge University Press. DOI:10.1017/9781316339756.005
6. Clementson D. Xie, T. (2020). Narrative storytelling and anger in crisis communication. *Communication Research Reports*. 37. 1-10. DOI: 10.1080/08824096.2020.1811660.
7. Coombs W.T. (2007). Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory. *Corporate Reputation Review*. 10(3), 163-177.
8. Dayan D., Grant P. (2005). The Pope at reunion: hagiography, casting, and imagination. In E. W. Rothenbuhler, M. Coman (Eds.), *Media anthropology* (pp. 165-175). Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc. DOI:10.4135/9781452233819.n16
9. de Clercy C., Ferguson P. (2016). Leadership in Precarious Contexts: Studying Political Leaders after the Global Financial Crisis. *Politics and Governance*. 4 (2). URL: <https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/article/view/582>
10. Heath R. L., Millar D. P. (2004). A Rhetorical Approach to Crisis Communication: Management, Communication Processes, and Strategic Responses. In D. P. Millar, R. L. Heath – eds. *Responding to Crisis A Rhetorical Approach to Crisis Communication*. Abingdon-on-Thames: Routledge.

11. Krzyżanowski, M. (2019). Brexit and the imaginary of ‘crisis’: a discourse-conceptual analysis of European news media. *Critical Discourse Studies*. 16(4). 465-490, DOI: 10.1080/17405904.2019.1592001
12. Millar D.P., Heath R.L. (2003). *Telling a Story: A Narrative Approach to Communication During Crisis*. Abingdon: Routledge.
13. Moffitt, B. (2015). How to Perform Crisis: A Model for Understanding the Key Role of Crisis in Contemporary Populism. *Government and Opposition*. 50(2). 189-217. DOI:10.1017/gov.2014.13
14. Pfetsch, B. (1999). Government news management-strategic communication in comparative perspective. *WZB Discussion Paper*. No. FS III 99-101.1-42. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/49821/1/30895761X.pdf>
15. Seeger M., Sellnow T. L. (2016). *Narratives of Crisis: Telling Stories of Ruin and Renewal*. Stanford: Stanford University Press.
16. Tornero, J.M., Lladó C. M., Cervi L. (2021). Pandemic and war: crisis narrative and leadership. Analysis of the presidential speeches at the beginning of the COVID-19 pandemic. *Revista Latina de Comunicación Social*. 79. P. 1-21. DOI:10.4185/RLCS-2021-1500
17. Valdivia P. (2019). Narrating crises and populism in Southern Europe: Regimes of metaphor. *Journal of European Studies*. 49(3-4). 282-301. DOI:10.1177/0047244119865083

Steblyna N. O. A Crisis Narrative Construction in Ukrainian Media During the Full-Scaled Invasion of the Russian Federation

The full-scale invasion of the Russian Federation was a reason to construct a crisis narrative by Ukrainian political actors. The key issues for the narrative were not only the reasons for the invasion, but Ukraine’s readiness for it, as well as the ability to resist the Russian occupation. It’s additionally important to consider the constant attacks of Kremlin propaganda on Ukrainian public opinion and attempts to undermine the narrative proposed by the military-political leadership. In this context, it is relevant to monitor the crisis narrative as it appears in the mass media. The purpose of this study is to observe the construction of the crisis narrative through the analysis of the functions of the leading political actors (narrators) in it. Research material: news publications of «Ukrayins`ka pravda». Period: January – June 2022. Methods: content analysis, as well as modified narrative analysis based on NLP – natural language processing. The collection of material, as well as its processing was possible with the help of computer programs (Python language). It was found that attention to the leading political actors indicates that the media narratives before the invasion, during the first and second phases were changing. The significant presence of Ukrainian political actors in the media indicates that it was they who shaped these narratives. It was revealed that in January-February, attention was focused on internal events, and the threat of invasion was considered unlikely. Instead, in March-April, most hopes were placed on the help of the West and Western leaders, who were supposed to stop Russia. However, already in May-June, internal Ukrainian political actors came forward, which indicated a desire to act independently, and the very idea of «appeasement» with Russia was mostly rejected. Kuleba, Zelensky and Biden were the most popular speakers. Instead, attention to Macron’s quotes decreased over time, and Putin’s words were almost not of interest to the media at all. As for the more specific roles of political actors, Zelenskyi and Kuleba were the leading storytellers shaping Ukrainian crisis narrative.

Keywords: *full-scale invasion of the Russian Federation, crisis narrative, Ukrainian mass media, content analysis, natural language processing*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.14

УДК 327.8

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9286-2593>

Бакланова Н. М., Національний університет «Одеська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8473-1510>

Букач В. М., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ СТРАТЕГІЯ КНР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ

Актуальність дослідження визначається тим, що незважаючи на відносну розробленість тематики «м'якої сили» та «м'якої сили культури» у зовнішній (та внутрішній) політиці Китаю, фокус попередніх досліджень безпосередньо не наведений на культурно-освітню стратегію КНР у зовнішній політиці.

Метою нашої статті є дослідження культурно-освітньої стратегії КНР у зовнішній політиці. В основі дослідження лежать системний і міждисциплінарний підходи. Застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також такі спеціально-наукові методи як дескриптивний і прогностичний, соціологічний і контент-аналіз, історико-генетичний і проблемно-хронологічний. Зрештою, це дозволило розкрити характер і перспективи освітньо-культурної стратегії КНР у зовнішній політиці.

Було наочно продемонстровано, що на думку китайських дослідників та китайського керівництва, ядром «м'якої сили культури» КНР мають стати елементи соціалістичної та традиційної культури Китаю, адаптовані до сучасних реалій. Вони вважають, що у процесі побудови «м'якої сили культури» Китаю слід додержуватись необхідного балансу між соціалістичними та традиційними національними ідеями, сучасними елементами масової культури та універсальними загальнолюдськими цінностями, які всі разом найефективніше забезпечать привабливість національної культури Китаю всередині країни та за її межами.

Було встановлено, що зовнішня культурна політика КНР спирається на різноманітні ресурси і розгортається у різних сферах, серед яких суспільні, гуманітарні та природничі науки, література, мистецтво, телебачення, радіо, кіно, спорт, туризм тощо. Значною різноманітністю характеризуються і форми такої співпраці: китайські мовні курси, культурні фестивалі, наукові школи та конференції, свята, виставки, обміни делегаціями та творчими колективами. Особливе значення надається гуманітарним обмінам: культурним (зокрема просуванню національних «культурних марок», серед яких пекінська опера, китайське циркове та бойове мистецтва) та освітнім (запрошенню до КНР іноземних студентів і викладачів, і створенню для них найбільш сприятливих умов тощо).

Ключові слова: «м'яка сила», «м'яка сила культури», зовнішня культурна політика.

Вступ. У сучасному світі, коли рівень взаємозалежності країн одна від одної є надзвичайно великим, зовнішньополітичний потенціал держави вимірюється не тільки і не стільки її військовою могутністю, скільки привабливістю її іміджу та моделі розвитку для інших країн. Отже ті держави, які прагнуть, не на словах, а на ділі, бути успішними в сучасному світі, намагаються активно розробляти та підтримувати свій позитивний образ на міжнародній арені. І Китайська Народна Республіка, у цьому сенсі, не є винятком. Більше того, в останні десятиліття Китай досягає великих успіхів у створенні та підтриманні власного привабливого іміджу, незважаючи на ті об'єктивні та суб'єктивні обмеження та перешкоди, які стоять перед ним на цьому шляху.

Звісно, зростання економічної та промислово-технічної ваги Китаю у світі сприяють зміцненню його впливу та його зовнішньополітичних позицій на міжнародній арені. Водночас Китай намагається «звабити» світ своєю національною культурою та цінностями, а точніше їх образом, на що направлені не тільки зусилля офіційної китайської дипломатії, але й культурно-освітня стратегія КНР у зовнішній політиці.

Історія та зміст так званої м'якої сили у зовнішній та внутрішній політиці Китаю описані та проаналізовані в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких Абрамов В.О., Актамов І.Г., Бояркіна Г.В., Гарбарт М.І., Журавльова Є.В., Кривохиж С.В., Кучінська Т.М., Ломова Т.Є., Соловійова Є.В., Тарабарко К.А., Янь Шуфан, Цзи Юешен тощо. Однак фокус цих досліджень безпосередньо не наведений на культурно-освітню стратегію КНР у зовнішній політиці.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження культурно-освітньої стратегії КНР у зовнішній політиці.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний і міждисциплінарний підходи. Застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також такі спеціально-наукові методи як дескриптивний і прогностичний, соціологічний і контент-аналіз, історико-генетичний і проблемно-хронологічний. Зрештою, це дозволило розкрити характер і перспективи освітньо-культурної стратегії КНР у зовнішній політиці.

Результати. Питання розробки єдиної термінології в області дослідження зовнішньої культурно-освітньої політики держави досі залишається відкритим.

В цьому контексті, як зазначає Ломова Т. Є., в Японії та Китаї широке поширення отримала концепція «soft power» американського політолога Дж. Ная. Однак, на відміну від японців, які, підкреслюючи запозичений характер цього терміну, пишуть це слово катаканною, китайці адаптували даний термін, що призвело до появи безлічі варіантів його перекладу китайською, зокрема: «м'яка сила» (软实力 – жуань шили, 软力量 – жуань лілян); «м'яка міць» (软权力 – жуань цюаньлі); «м'яка влада» (软国力 – жуань голі) тощо [7, с. 53].

Як стверджує Тарабарко К. О., варіант перекладу «м'яка міць» (软权力 – жуань цюаньлі) є найбільш підходящим для перекладу «soft power» в інтерпретації Дж. Ная. Однак такими, що найбільше відповідають сучасному змісту китайської «м'якої сили» є переклади «м'яка влада» (软国力 – жуань голі) та «м'яка сила» (软实力 – жуань шили). Причому термін «м'яка влада» (软国力 – жуань голі) може використовуватися виключно для позначення зовнішньополітичних аспектів діяльності КНР у вузькому сенсі, в той час як базовим ресурсом китайської «м'якої сили» (软实力 – жуань шили) виступає культура. Саме культура є ключовим напрямком китайської моделі «м'якої сили», визначаючи її, так би мовити, культуроцентричність.

Врешті-решт, китайські вчені сходяться на думці, що варіант перекладу «м'яка сила» (软实力 – жуань шили) є найбільш підходящим для відображення китайського феномену «soft power», оскільки саме культура є одним з найважливіших джерел внутрішньої та зовнішньої політики Китаю, а також основою його національної єдності та творчих сил нації [8, с. 181-182].

Разом з тим, китайський науковий дискурс породив гібридизоване поняття – «м'яка сила культури» (中国文化软实力), розробка якого започаткувала окремий науково-практичний напрям, який отримав у Китаї ґрунтовне інституційне оформлення, зокрема у вигляді так званих «мозкових центрів» м'якої сили та спеціалізованих академічних журналів [6, с. 104]. Їх мета – розробка культурних стратегій нарощування «м'якої сили» КНР у світі.

У 2012 р. у Гуанчжоу був створений Гуандунський Південний інститут досліджень м'якої сили (广东南方软实力研究院). У 2013 р. на базі Уханського університету створено Державний інноваційний центр спільних досліджень м'якої сили культури Китаю (国家文化软实力协同创新中心).

У 2014 р. при Пекінському університеті, в Інституті міжнародних відносин почав функціонувати Державний центр досліджень м'якої сили культури Китаю («国家文化软实力研究中心»). У березні 2016 р., за підтримки Міністерства освіти КНР, ініційовано видання наукового журналу «М'яка сила культури» («文化软实力»), який виступає важливим засобом популяризації науково-теоретичних розробок у цій галузі [8, с. 184].

В офіційних заявах китайського керівництва також найчастіше вживається термін «м'яка сила» (软实力 – жуань шили), причому у зв'язці з поняттям «культура»/«культурна» (文化 – веньхуа), що наглядно демонструє спрямованість «м'якої сили» Китайської Народної Республіки [5, с. 18].

Концепція «м'якої сили культури» здобула у Китаї широке визнання, виступивши частиною партійної та державної ідеології, що закріплена в офіційних партійних та державних документах. Сам термін, як вважається, увійшов у китайський політичний вжиток у 2007 р., коли 15 жовтня 2007 р. на XVII з'їзді китайської Компартії Генеральний секретар ЦК КПК Ху Цзіньтао закликав підвищувати «м'яку силу культури» держави у створенні «гармонічного суспільства» всередині Китаю та «гармонічного світу» за його межами [8, с. 182]. Він сформулював чотири основні напрямки «м'якої сили культури» Китаю 1) створення ціннісної системи соціалізму та підвищення привабливості соціалістичної ідеології; 2) створення гармонійної культури та культивування цивілізованих норм та звичаїв; 3) захист китайської культури, створення спільного духовного осередку китайської нації; 4) стимулювання культурних інновацій, нарощування цілющої сили культурного розвитку [9].

15-18 жовтня 2011 р. в Пекіні пройшов VI пленум ЦК КПК XVII скликання, який вперше в історії партії та держави розглянув питання «м'якої сили культури» Китаю на такому високому рівні. У рішенні пленуму наголошувалося, що «могутня культурна держава» потребує ціннісних орієнтирів, які будуть сприяти не тільки її внутрішній консолідації, але й у необхідний спосіб впливати на іноземців. Була зазначена необхідність «здійснювати стратегію виходу культури назовні, безперервно підвищувати міжнародний вплив китайської культури, демонструвати світові новий образ реформ і відкритості Китаю та високий духовний рівень китайського народу». Поставлено мету «нарощувати розуміння і усвідомлення світовим співтовариством базової національної специфіки, ціннісних поглядів, шляхів розвитку, внутрішньої та зовнішньої політики Китаю», посилювати вплив китайської культури за межами країни; і з опорою на ЗМІ та інноваційні методи зовнішньої пропаганди «підсилювати голос Китаю» на міжнародній арені, тим самим ефективно впливаючи на світову громадську думку [3, с. 31-32].

8 листопада 2012 р. на XVIII з'їзді КПК Ху Цзіньтао окремо виділив завдання «значно покращити м'яку силу культури країни» [12]. Як зазначалося в документі: «Серед людей мають укорінитися основні соціалістичні цінності, суттєво підвищитися як рівень цивілізованості громадян, так і морально-етичні стандарти всього суспільства. ... Необхідно досягти ще більшого прогресу у виведенні китайської культури на світову арену. Зробивши ці кроки, будуть закладені міцніші основи для розвитку сильної соціалістичної культури в Китаї» [12]. Отже, як ми бачимо, керівництво Китаю надає зростаючого значення популяризації, підвищенню привабливості національної культури як всередині держави, так і за її межами.

В той час як на Заході «м'яка сила» розуміється переважно як феномен міжнародних відносин та зовнішньої політики, для китайського керівництва «м'яка сила» – не тільки інструмент зовнішньополітичного впливу, але і спосіб вирішення внутрішньополітичних задач, важливий інструмент внутрішньої геополітики. «М'яка сила» – важливий засіб об'єднання населення Китаю, розвитку його національної культури, посилення національної самосвідомості громадян Китаю та китайців по всьому світу тощо [4, с. 50].

Як зазначив на XVIII з'їзді КПК Ху Цзіньтао, «щоб завершити побудову помірно процвітаючого суспільства в усіх відношеннях і досягти великого оновлення китайської нації, ми повинні посилити роботу у просуванні соціалістичної культури та забезпечити її розвиток і збагачення, збільшити м'яку силу культури Китаю та створити культуру, яка б відображала соціальні тенденції, навчала людей, служила б суспільству та сприяла його розвитку» [12].

Як зазначає Абрамов В.О., «“Оновлені” соціокультурні цінності, які пропагує китайська влада в існуючих умовах, згуртовують ханьців, які проживають у Китаї та за кордоном, у глобальний китайський соціум. Цінності – імперативи “м'якої сили” підвищують здатність країни долати несприятливі міжнародні та природні умови, мобілізуючи ресурси національної свідомості, конструктивно представляючи наочний приклад та імідж китайської держави для інших народів» [1, с. 10-11].

Намагаючись усунути існуючу недовіру та упередження щодо набираючого силу Китаю, керівництво КНР неодноразово заявляло про прагнення створити «гармонійний світ спільного процвітання» в регіоні і в усьому світі [10, с. 149]. Згідно з цим гаслом, «зовнішня культурна політика країн не може обертатися в гегемонію, егоїзм та експансію, світоустрій має відображати гармонійну єдність цивілізацій у їх різноманітності» [10, с. 149].

На відміну від американського істеблішменту, який наголошує на універсальному характері американської культури та способу життя, китайське керівництво та наукове співтовариство ніколи не наполягало на універсальності китайської (чи будь-якої іншої) культури. Водночас на сучасному історичному етапі китайський істеблішмент в цілому дуже добре усвідомлює важливість популяризації китайської культури у світі, особливо в тих регіонах, що становлять найбільший інтерес для Китаю [3, с. 33].

Китай пропонує світовому співтовариству, насамперед сусіднім країнам, «країнам конфуціанського культурного ареалу» та «країнам, що розвиваються», культурне споживання та культурні зразки альтернативні західним, чийм ядром є американські ідеологія і спосіб життя. Останні, незважаючи на властиве їм упадництво, агресивно нав'язуються світу як єдине можливе майбутнє людства. Китай же, як він себе позиціонує, пропонує життєствердну та гуманну модель світового розвитку, що не заперечує відмінностей та різноманіття партнерів та є найбільш привабливою для країн, що чинять опір (західному) тиску ззовні. Китай, як стверджують його очільники, намагається посилити свій вплив у світі без конфліктів, з опорою на розвиток гуманітарних зв'язків, через неформальні зв'язки в рамках інститутів громадянського суспільства, ЗМІ, наукову та творчу спільноти [10, с. 149-150]. Концептуально це передбачає:

1) розширення форм та методів культурного обміну із зарубіжними країнами, заохочення взаємного культурного обміну, посилення авторитету та впливу китайської культури у світі, спільне забезпечення культурного різноманіття.

2) поширення у світі зразків китайської цивілізації, демократії, відкритості та прогресу.

3) вдосконалення політичних заходів щодо підтримки виходу назовні китайської культурної продукції та їх культурне обслуговування, підготовка конкурентоспроможних, орієнтованих на зовнішній вплив установ культури та посередницьких структур, підтримка перекладацьких, посередницьких та консультативних механізмів, освоєння світового культурного ринку.

4) посилення зарубіжних центрів китайської культури та інститутів Конфуція, організація культурного обміну на державному та інших рівнях [3, с. 33].

Зовнішня культурна політика КНР спирається на різноманітні ресурси і розгортається у різних сферах, серед яких суспільні, гуманітарні та природничі науки, література, мистецтво, телебачення, радіо, кіно, спорт, туризм тощо. Значною різноманітністю характеризуються і форми такої співпраці: китайські мовні курси, культурні фестивалі, наукові школи та конференції, свята, виставки, обміни делегаціями та творчими колективами. Особливе значення надається гуманітарним обмінам: культурним (зокрема просуванню національних «культурних марок», серед яких пекінська опера, китайське циркове та бойове мистецтва) та освітнім (запрошенню до КНР іноземних студентів і викладачів, і створенню для них найбільш сприятливих умов тощо).

Важлива роль у проведенні зовнішньої культурної політики КНР приділяється китайській діаспорі, статус якої закріплений у Конституції КНР [10, с. 150]. Стаття 50 говорить, що: «Китайська Народна Республіка охороняє належні права та інтереси китайців, які проживають за кордоном, законні права та інтереси китайців-репатріантів та членів сімей китайців у Китаї та за кордоном» [11]. Керівництво КНР визнає глобальну роль китайської діаспори як носія традиційної китайської культури та спирається на неї при плануванні та проведенні зовнішньої культурної та освітньої політики. Причому взаємодія із Діаспорою відбувається в тому числі через державні установи та асоціації, створені спеціально для інтеракції з нею [10, с. 150].

Важливими інструментами поширення впливу Китаю, китайської мови та культури в світі є освітні проекти, які реалізуються при підтримці спеціально створеного у 1987 р. при уряді КНР «Національного офісу Китаю з викладання китайської мови як іноземної», «Офісу міжнародної ради китайської мови» або «Ханьбань» (який у липні 2020 р. провів ребрендинг та змінив назву на «Центр мовної освіти та співпраці»).

Головним механізмом просування «м'якої сили культури» Китаю та найбільш відомим й успішним проектом Ханьбань (і з липня 2020 р. також Китайського міжнародного освітнього фонду) стали так звані Інститути Конфуція та Класи Конфуція. Їх місія – сприяння дружнім стосункам Китаю з іншими країнами та покращення розуміння китайської мови та культури в світі. Класи Конфуція функціонують в різних країнах світу на базі загальноосвітніх шкіл, водночас Офіси Інституту Конфуція створюються на базі вищих навчальних закладів. Необхідною умовою створення такого офісу є наявність вуза-партнера з китайської сторони. Китайська сторона надає методичну, організаційну, кадрову та посильну фінансову допомогу цим закладам. В результаті, станом на 31.12.2018 у 154 країнах світу було створено 548 Офісів Інституту Конфуція та 1193 Класи Конфуція, які функціонують у 83 країнах світу [2, с. 233-234; 13].

Іншим напрямком реалізації «м'якої сили культури» Китаю є підготовка іноземних студентів у китайських вузах за програмами бакалаврату, магістратури та докторантури. Щорічно абітурієнти з різних країн світу подають заявки на отримання грантів для навчання у Китаї. Тим, хто виграв грант, як правило, не тільки оплачується навчання та проживання у гуртожитку, але й надаються щомісячні стипендії, розмір яких залежить від рівня стипендіальної програми. Здобувши освіту у КНР, колишні іноземні студенти (особливо з «країн, що розвиваються») після повернення на Батьківщину нерідко займають статусні позиції в соціальній структурі свого суспільства. Причому вони, як очікується, за роки навчання у Китаї переймаються духом китайської культури і, як наслідок, стають провідниками «м'якої сили культури» Китаю у світі.

Ще один напрямок реалізації «м'якої сили культури» Китаю є залучення іноземних освітян і науковців до спільних освітніх та наукових ініціатив. Керівництво КНР розуміє, що у питанні підготовки висококваліфікованих фахівців слід задіяти іноземний досвід та ресурси. Цей підхід знаходить своє відображення у державній стратегії «залучення закордонного». Мова йде не тільки про запрошення іноземних фахівців до викладання у китайських вузах чи їх участі у спільних наукових дослідженнях з колегами із КНР. Однією з найперспективніших форм кооперації між ними стають спільні проекти із підготовки кадрів, реалізація яких є однією з найхарактерніших рис інтернаціоналізації та глобалізації вищої освіти. До відповідних проектів можна віднести відкриття спільних навчальних закладів і наукових установ, міждержавних асоціацій вузів та аспірантур, програм академічних обмінів тощо [2, с. 233-235].

Висновки. Культурно-освітня стратегія КНР у зовнішній політиці тісно пов'язана з концепцією «soft power», яка вперше буда запропонована американським політологом Дж. Наєм. На відміну від класичного розуміння «м'якої сили» та її рамок, базовим ресурсом китайської «м'якої сили» (软实力 – жуань шили) виступає культура. Саме культура є ключовим напрямком китайської моделі «м'якої сили», визначаючи її, так би мовити, культуроцентричність.

Китайський науковий дискурс породив гібридизоване поняття – «м'яка сила культури» (中国文化软实力), розробка якого започаткувала окремий науково-практичний напрямок, який отримав у Китаї ґрунтовне інституційне оформлення, зокрема у вигляді так званих «мозкових центрів» м'якої сили та спеціалізованих академічних журналів. Їх мета – розробка культурних стратегій нарощування «м'якої сили» КНР у світі.

Концепція «м'якої сили культури» здобула у Китаї широке визнання, виступивши частиною партійної та державної ідеології, що закріплена в офіційних партійних та державних документах.

На думку китайських дослідників та китайського керівництва, ядром «м'якої сили культури» КНР мають стати елементи соціалістичної та традиційної культури Китаю, адаптовані до сучасних реалій. У процесі побудови «м'якої сили культури» Китаю слід додержуватись необхідного балансу між соціалістичними та традиційними національними ідеями, сучасними елементами масової культури та універсальними загальнолюдськими цінностями, які всі разом найефективніше забезпечать привабливість національної культури Китаю всередині країни та за її межами.

На відміну від американського істеблішменту, який наголошує на універсальному характері американської культури та способу життя, китайське керівництво та наукове співтовариство ніколи не наполягало на універсальності китайської (чи будь-якої іншої) культури. Водночас Китай пропонує світовому співтовариству, насамперед сусіднім країнам, «країнам конфуціанського культурного ареалу» та «країнам, що розвиваються», культурне споживання та культурні зразки альтернативні західним, чийм ядром є американські ідеологія і спосіб життя. Китай, як він себе позиціонує, пропонує життєствердну та гуманну модель світового розвитку, що не заперечує відмінностей та різноманіття партнерів та є найбільш привабливою для країн, що чинять опір (західному) тиску ззовні. Китай, як він себе позиціонує, намагається посилити свій вплив у світі без конфліктів, з опорою на розвиток гуманітарних зв'язків, через неформальні зв'язки в рамках інститутів громадянського суспільства, ЗМІ, наукову та творчу спільноти.

Зовнішня культурна політика КНР спирається на різноманітні ресурси і розгортається у різних сферах, серед яких суспільні, гуманітарні та природничі науки, література, мистецтво, телебачення, радіо, кіно, спорт, туризм тощо. Значною різноманітністю характеризуються і форми такої співпраці: китайські мовні курси, культурні фестивалі, наукові школи та конференції, свята, виставки, обміни делегаціями та творчими колективами. Особливе значення надається гуманітарним обмінам: культурним (зокрема просуванню національних «культурних марок»), серед яких пекінська опера, китайське циркове та бойове мистецтва) та освітнім (запрошенню до КНР іноземних студентів і викладачів, і створенню для них найбільш сприятливих умов тощо).

Бібліографічний список:

1. Абрамов В.А. Императивный потенциал «мягкой силы» в стратегиях внутреннего и внешнего развития КНР. *Вестн. ЧимГУ*. 2010. № 3 (60). С. 8–15.
2. Актамов И.Г., Бадмацыренов Т.Б. «Мягкая сила» Китая: образовательные стратегии внешнеполитического влияния. *Власть*. 2019. Том 27. С. 231–236.
3. В нежных объятиях дракона? Мягкая сила Китая в Казахстане. Алматы: ОФ «Синописис: Центр изучения Китая и Центральной Азии». 2018. 84 с.
4. Гарбарт М.И. «Мягкая сила с китайской спецификой»: основные особенности китайского подхода к концепции на современном этапе. *Вестн. Забайкал. гос. ун-та*. 2019. Т.25. №1. С. 46–53.
5. Журавлёва Е.В. Стратегия красоты: теории «Мягкой силы» с китайской спецификой. *Вестник Росийского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*. 2016. №1. С. 17–31.
6. Кучинская Т.Н. Китайская модель мягкой силы: современные трансформации. *Дискурс Пи*. 2017. №2 (27). С. 103–109.
7. Ломова Т.Е. Внешняя культурная политика Японии и Китая в современном мире. *Россия и АТР*. 2019. №3. С. 52–70.
8. Тарабарко К.А. «Мягкая сила» культуры: эволюция концепции в трудах китайских учёных. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2016. № 7(69). Ч. 2. С. 181–184.
9. Ху Цзиньтао. Доклад на XVII Съезде КПК. *Жэньминь жибао: web-site*. 25.10.2007. URL: <http://russian.people.com.cn/31521/6290184.html>
10. Ци Юешэн. Приоритеты внешней культурной политики Китая в условиях глобализации. *Власть*. 2017. Том 25. № 10. С. 148–154.
11. Constitution of the People's Republic of China. *The National People's Congress of the People's Republic of China* : web-site. 11-20-2019. URL: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/constitution2019/201911/1f65146fb6104dd3a2793875d19b5b29.shtml>
12. Full text of Hu Jintao's report at 18th Party Congress. *Embassy of the People's Republik of China in the United States of America* : web-site. 2012/11/27. URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/ceus/eng/zt/18th_CPC_National_Congress_Eng/t992917.htm
13. Sharma Yojana. Confucius Institutes reappear under new names – Report. *University World News* : web-site. 30 June 2022. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20220630152610783>

References:

1. Abramov, V.A. (2010) Imperativnyy potentsial «myagkoy sily» v strategiyakh vnutrennego i vneshnego razvitiya KNR. [Imperative Potencial of «Soft Force» in Strategies of PRC Inner and Foreign Development] *Vestn. ChitGU*. 3(60): 8–15. [in Russian].
2. Aktamov I.G., Badmatsyrenov T.B. (2019) «Myagkaya sila» Kitaya: obrazovatelnyye strategii vneshnepoliticheskogo vliyaniya. [China's soft power : educational strategies of foreign policy influence] *Vlast*. 27: 231–236. [in Russian].
3. V nezhnykh obyatiyakh drakona? Myagkaya sila Kitaya v Kazakhstane. [In the gentle arms of a dragon? China's Soft power in Kazakhstan.] Almaty: OF «Sinopsis: Tsentr izucheniya Kitaya i Tsentralnoy Azii». 2018. 84 p. [in Russian].
4. Garbart, M.I. (2019) «Myagkaya sila s kitayskoy spetsifikoy»: osnovnyy osobennosti kitayskogo podkhoda k kontseptsii na sovremennom etape. [“Soft Power with Chinese Characteristics”: The Main Features of the Chinese Approach to the Concept at the Present Stage] *Vestn. Zabaykal. gos. un-ta*. 25(1): 46–53. [in Russian].
5. Zhuravleva, E.V. (2016) Stratagema krasotki: teorii «Myagkoy sily» s kitayskoy spetsifikoy. [The Beauty Trap: Chinese Theories of “Soft Power”] *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Mezhdunarodnyye otnosheniya*. 1: 17–31. [in Russian].
6. Kuchinskaya, T.N. (2017) Kitayskaya model myagkoy sily: sovremennyye transformatsii. [Chinese Model of Soft Power: Modern Transformations] *Diskurs Pi*. 2(27): 103–109. [in Russian].
7. Lomova, T.E. (2019) Vneshnyaya kulturnaya politika Yaponii i Kitaya v sovremennom mire. [Foreign Cultural Policy of Japan and China in the Modern World] *Rossiya i ATR*. 3: 52–70.
8. Tarabarko, K.A. (2016) «Myagkaya sila» kultury: evolyutsiya kontseptsii v trudakh kitayskikh uchenykh. [“Soft Power” of Culture: Evolution of the Conception in the Works of Chinese Scientists] *Istoricheskiye. filosofskiyе. politicheskoye i yuridicheskoye nauki. kulturologiya i iskusstvovedeniye. Voprosy teorii i praktiki*. Tambov : Gramota. 7(69)/2: 181–184. [in Russian].
9. Khu, Tszintao. Doklad na XVII Syezde KPK. [Report at the 17th CPC Congress] *Zhenmin zhibao: web-site*. 25.10.2007. URL: <http://russian.people.com.cn/31521/6290184.html> [in Russian].
10. Tshi, Yueshen. (2017) Prioritety vneshney kulturnoy politiki Kitaya v usloviyakh globalizatsii. [Priorities of Foreign Cultural Policy of China in Conditions of Globalization] *Vlast*. 25(10): 148–154. [in Russian].
11. Constitution of the People's Republic of China. *The National People's Congress of the People's Republic of China* : web-site. 11-20-2019. URL: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/constitution2019/201911/1f65146fb6104dd3a2793875d19b5b29.shtml> [in English].

12. Full text of Hu Jintao's report at 18th Party Congress. *Embassy of the People's Republik of China in the United States of America* : web-site. 2012/11/27. URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/ceus/eng/zt/18th_CPC_National_Congress_Eng/t992917.htm [in English].

13. Sharma, Yojana. Confucius Institutes reappear under new names – Report. *University World News* : web-site. 30 June 2022. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20220630152610783> [in English].

Baklanova N. M., Bukach V. M. Cultural and educational strategy of the PRC's foreign policy

The relevance of the study is determined by the fact that, despite the relative elaboration of such topics as “soft power” and “cultural soft power” in China's foreign (and internal) policy, the focus of previous studies was not directly focused on cultural and educational strategy of the PRC's foreign policy.

The goal of the study is to analyze the cultural and educational strategy of the PRC's foreign policy. The study is based on systemic and interdisciplinary approaches. There were also used general scientific methods such as induction and deduction, analysis and synthesis, comparison and analogy, generalization and abstraction, as well as such special scientific methods as descriptive and prognostic, sociological and content-analysis, historical-genetic and problem-chronological. Their use allowed us to reveal the nature and the prospects of educational and cultural strategy of the PRC's foreign policy.

It was clearly demonstrated that according to Chinese researchers and Chinese leadership, the core of PRC's «cultural soft power» should be the elements of China's socialist and traditional culture, adapted to modern times. They believe that, while China's «cultural soft power» is being built, it should be maintained the necessary balance between socialist and traditional national values, modern elements of mass culture and universal human values, which all together will most effectively ensure inside and outside the country the attractiveness of China's national culture.

It was established that PRC's cultural foreign policy relies on various resources and is deployed in various fields, including social, humanitarian and natural sciences, literature, art, television, radio, cinema, sports, tourism, etc. The forms of such cooperation are also characterized by considerable diversity: Chinese language courses, cultural festivals, scientific schools and conferences, holidays, exhibitions, exchanges of delegations and creative teams. Great importance is attached to humanitarian exchanges: cultural (in particular, the promotion of national “cultural brands”, including Beijing opera, Chinese circus and martial arts) and educational (including creation of most favorable conditions for foreign students and professors in PRC).

Keywords: “soft power”, “cultural soft power”, cultural foreign policy.

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.15

УДК 327.5:327.2:327:355.48(470+571:477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>

Іваницька О. П., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПРОБЛЕМИ Й ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ООН У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті робиться екскурс в історію міжнародних відносин і акцентується увага на пошуках світовою спільнотою єдиних правил міжнародного життя та відповідних механізмів його регулювання. Наголошується, що цей епохальний пошук реалізувався у період формування першої системи міжнародних відносин у XVII столітті. Після кожної із 5-и сформованих систем міжнародних відносин народи домовлялися про правила міжнародного співжиття та створювали відповідні міжнародні безпекові інституції. Найвідоміші – це Ліга Націй і Організація Об'єднаних Націй. У статті стверджується, що саме ООН, створена після Другої світової війни, була універсальним, легітимним та офіційним механізмом регулювання стосунків між державами. Авторка наголошує, що після руйнації СРСР Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин перестала функціонувати. Проте стара ООН продовжує діяти, але у нових геополітичних умовах. Наводяться приклади неефективності ООН у виконанні своїх повноважень у сучасних обставинах., найголовніше, йдеться про безпорадність у попередженні міжнародних конфліктів. Особливо простежується неефективність оонівських структур та їхніх очільників у контексті віроломного нападу РФ на Україну та розгортання повномасштабної російсько-української війни. Описується візит Генсека ООН А.Гуттереша в Україну і його результати. Пропонуються провідні підходи та моделі реформування ООН, які пропонуються державами, регіонами, групами дипломатів. Виокремлюється і конкретизується внесок вітчизняних дипломатів у справу оновлення та реформування ООН. Обгрунтовано висновок про те, що після закінчення російсько-української війни та післявоєнного відновлення Україна відіграватиме провідну роль у творенні післявоєнної системи міжнародної безпеки.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, А. Гуттереш, російсько-українська війна, Рада Безпеки, Генеральна Асамблея, вето .

З моменту створення Організації Об'єднаних Націй – глобальної наднаціональної безпекової інституції – минає 77 років. Держави-переможці у Другій світовій війні та фундатори ООН плекали надії про реалізацію нового повоєнного світового порядку, центром якого будуть універсальні, загальноприйняті, оонівські механізми регулювання міжнародного життя та розв'язання проблем всередині її країн-членів. За час свого існування ООН пережила різні період [1; 2].

У 1990-х роках сформувалася унікальна геополітична ситуація, пов'язана з руйнацією СРСР та біполярної системи міжнародних відносин, характерними особливостями якої є новітні процеси, а саме: глобалізація, інформатизація та комп'ютеризація всіх сфер життя, збільшення кількості міжнародних конфліктів та глобальних проблем сучасності, гонка озброєнь тощо. Загалом ХХІ сторіччя висуває нові виклики та загрози, на які ООН не спроможна ефективно реагувати. Діяльність оонівських структур та її очільників виглядає особливо безпорадно у зв'язку з віроломним нападом Росії на Україну та розгортання широкомасштабної російсько-української війни. Лише 26 – 28 квітня, через 64 дні після початку великомасштабної та кривавої агресії РФ проти України, Генсек ООН Антоніу Гуттереш здійснив візити до воюючих країн. Щоправда, відвідав насамперед Московію. Хоча логічно було би, за словами президента України В.Зеленського, спершу відвідати і оцінити масштаби зруйнованих і замордованих рашистами українських поселень та людей (низка країн називає це геноцидом), «якщо йдеться про надання Україні реальної допомоги, а не про політичний туризм». Президент України назвав «рішення (Гуттереша) їхати спочатку в Росію, а потім в Україну, є неправильним» [3].

Огортає сум і непорозуміння, якщо оцінювати результати візиту лідера ООН до ерефії та перемовини з її очільниками. А. Гуттереш, замість чіткого й конкретного визначення дій рашистів

в Україні як війни та недотримання ними всіх норм і правил ведення війни, говорив про «вторгнення Росії на українську територію» і висловив розуміння того, що у «Росії були протиріччя з приводу деяких питань щодо України, які мали розв'язуватися у рамках Статуту ООН». В іншому місці війна в Україні кваліфікувалася генсеком як «складна ситуація». Також переговорники, за словами генсека, дійшли згоди про створення контактної групи Україна – Росія – ООН з приводу гуманітарних питань. Гуттереш порушив також питання про евакуацію людей із «Азовсталі» і наголосив на готовності через 2-3 дні виробити оцінку ситуації в Маріуполі. Так, співчуваємо лідеру ООН у тому сенсі, що у нього не було часу за більше, ніж два місяці, оцінити трагічні події в Маріуполі. Гуттереш заявив, що домовилися з Путіним про створення гуманітарних коридорів для евакуації людей з «Азовсталі». Проте наступного дня Песков, прес-секретар президента Росії, заявив, що на зустрічі з генсеком ООН «конкретних домовленостей щодо допомоги в евакуації людей з Маріуполя не було». Віцепрем'єрка Верещук також підтвердила, що «про створення гуманітарних коридорів з «Азовсталі» з допомогою ООН домовленостей нема». Вона ж упевнена, що евакуювати близько 100 тис. людей, які залишилися в Маріуполі, можливо лишень з допомогою ООН, оскільки це єдина організація, яка має потенціал і силу запобігти смертям. Але ця міжнародна організація, за її ж словами, лише спостерігає за подіями». Отже, надії на порятунок наших людей за допомогою ООН примарні [4, 5].

28 квітня А. Гуттереш у Києві. Український президент заявив, що сподівається на 100-відсоткову підтримку генсека ООН, анонсуючи одночасно відвідини Гуттерешем місць катувань українців рашистами. Генеральний секретар ООН відвідав Бородянку. Після побаченого він сказав: «Коли я побачив ці зруйновані будівлі, я уявив, що моя сім'я була в одному із цих будинків. Я уявив, як моя внучка тікає із зруйнованого будинку у паніці. Це неприпустимо у XXI сторіччі. Наше серце разом з усіма постраждалими, їхніми сім'ями». Це емоційні й зворушливі слова А.Гуттереша як людини. Але він очолює міжнародну організацію, яка покликана попереджувати війни. І що ним зроблене для припинення війни в Україні. Так, ухвалено низку резолюцій Генеральної асамблеї ООН, які переважно засуджують дії РФ, і які не є документами, обов'язковими для виконання. ГА ООН призупинила 7 квітня 2022 року участь РФ в Раді з прав людини. І тільки 7 травня 2022 року Рада Безпеки ООН ухвалила першу заяву щодо України після початку повномасштабного вторгнення Росії, в якій висловила «глибоку стурбованість щодо підтримання миру і безпеки в Україні». Тоді ж А.Гуттереш визнав, що Рада Безпеки ООН не може зупинити військові дії проти України [3].

Нагадаємо, що це сталося на тлі повідомлень про звірства рашистів на українській землі. Вважає безпорадність та безвідповідальність оонівських структур. Міжнародні безпекові інституції, такі, як ООН та ОБСЄ, виявилися нездатними попередити війну Росії проти України, тобто виконати свій безпосередній обов'язок.

Проте історія пропонує нам дієві заходи, здійснені попередницею ООН, а саме, Лігою Націй. Так, 14 грудня 1939 року 20-а сесія Асамблеї Ліги Націй виключила СРСР зі свого складу за напад на Фінляндію та за бомбардування радянською авіацією фінських цивільних об'єктів [4]. Можливо, нині ООН не вистачає матеріалів про російські крилаті ракети, які падають на житлові будинки, дитячі садочки, лікарні, школи, і які рівняють наші міста і села із землею.

Так само складається парадоксальна ситуація, коли країна-агресор обіймає статус постійного члена у Раді Безпеки ООН із правом вето. Знаємо, що коли розвалився СРСР і втратив місце постійного члена Ради Безпеки, РФ зайняла його місце. Але документів, які б підтверджували законність спадкоємності членства Росією у Раді Безпеки, нема, або, що це членство було передане їй організацією. РФ не є засновником ООН. У той час, коли Україна входить до числа фундаторів цієї міжнародної організації. ООН могла би створити механізми, щоб Генеральна асамблея, в якій Росія не має права вето, двома третинами голосів приймала обов'язкові до виконання рішення. І таким чином вигнати РФ з ООН та з Ради Безпеки.

Нагадаю, що спроби запровадити єдині правила міжнародного життя та створити механізми регулювання міжнародного порядку відносяться до XVII століття, тобто по завершенні Тридцятилітньої війни. Саме тоді тогочасні міжнародні відносини набули системного характеру і була проголошена Вестфальська система міжнародних відносин. Загалом за всю історію змінилося п'ять систем міжнародних відносин. Останньою була Ялтинсько-Потсдамська система світопорядку, яка мирно зруйнувалася у 1991 році у зв'язку з розпадом СРСР. Саме за цієї системи було створено універсальний, легітимний та офіційний механізм регулювання міжнародного порядку – оонівський. Хоча повоєнна Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин перестала функціонувати, проте ООН продовжує діяти. Але постає закономірне питання: чи є діяльність ООН ефективною, чи змогла вона і чи зможе попередити чи полегодити локальні й регіональні конфлікти, характерно

рисуо яких є їхня множинність (етнічні, конфесійні тощо). До того ж миротворчі місії ООН у Сомалі, на території колишньої Югославії, у Судані виявилися неефективними.

До того ж, нині традиційні поняття та категорії військової, політичної і економічної потуги країн виявилися застарілими, архаїчними. Наприклад, чи допомогли високі технології НАТО, треновані і професійні вояки врятувати США, Великобританію та Іспанію від руйнівних терористичних актів екстремістів. Ці ж високотехнологічні країни продовжують з великими труднощами поборювати і більш традиційні види агресії – протистояння талібів в Афганістані і Пакистані.

Інший приклад. Важливим інструментом забезпечення міжнародної стабільності став Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), підписаний у 1968 році і спрямований на закріплення статусу-кво у ядерній сфері. Його проект запропонував Радянський Союз ще у 1965 році на XX сесії Генеральної Асамблеї ООН. Після доопрацювання його остаточний варіант був схвалений XXII сесією ГА ООН в червні 1968 року і відкритий для підписання з 1 липня цього ж року. В цей же день Договір підписали одночасно у Москві, Вашингтоні і Лондоні керівники трьох провідних ядерних держав. Термін дії Договору передбачався на 25 років з можливою пролонгацією (у 1993 році – він був продовжений безстроково). З числа ядерних держав Договір не підписали тоді КНР і Франція, а з числа інших – Індія, Пакистан, Куба, Бразилія, Ізраїль, низка арабських країн, ПАР та інші країни.

Умови Договору передбачали: заборону передачі ядерної зброї та ядерних компонентів іншим державам та надання допомоги державам у придбанні ядерної зброї; неядерні держави зобов'язувалися не набувати ядерну зброю і довіритися «гарантіям» з боку МАГАТЕ.

На початку 1990-х років ще близько 40 країн приєдналися до ДНЯЗ, а 6 країн: ПАР, Бразилія, Аргентина, Україна, Білорусь і Казахстан – відмовилися від ядерних програм і навіть від раніше отриманої ядерної зброї. Але ці правила ігнорують Північна Корея та Іран.

Або ж ще один приклад. Світовий банк, МВФ і СОТ були створені для врегулювання відносин між розвиненими країнами та тими, які розвиваються. Але чи змогли вони попередити кризу 2008 року, яка розпочалася у центрі світового лібералізму – США, і поширилась на весь світ. Доходить до комічного. Світова спільнота разом з ООН не може справитись з таким лихом як піратство в Сомалі, Нігерії і Екваторіальній Гвінеї.

Старі принципи міжнародних відносин, на яких тримався світ упродовж 300–350 років: суверенітет, невтручання у внутрішні та зовнішні справи держав, повага до кордонів – ігноруються провідними країнами світу. У цьому зв'язку маємо низку новітніх концепцій про обмежений суверенітет, превентивне гуманітарне втручання, гуманітарні інтервенції, теорія превентивного удару. Постає питання, чи вироблені критерії реалізації цих концепцій, і хто буде суддею і визначатиме, яка країна та чого вона не дотримується?

Очевидно, що сьогоднішня міжнародна ситуація позначається найгірше на безпекових питаннях як глобального, так і регіонального чи національного плану.

Висловимо декілька узагальнених тез. Суть першої полягає в тому, що світ перебуває у перехідній стадії встановлення нового світового порядку, яка характеризується такою провідною рисою, як нестабільність. І це надовго. Більш стабільний і прогнозований світопорядок встановиться лише тоді, коли група провідних світових акторів дійде до консенсусу щодо того, яка модель буде покладена в основу нового світового порядку. Щоправда, такого порозуміння між великими державами не проглядається.

Зміст другої тези полягає у тому, що тільки дві держави визначилися зі своєю роллю у новій міжнародній ситуації. Це США, які прагнуть облаштувати світ відповідно до свого бачення. Чи стане їм снаги і сили зробити це? Якщо Штатам вдасться вивести НАТО за межі визначеного регіону, то світова гегемонія їм забезпечена. Єдиним стримуючим фактором для США є ядерний потенціал Росії (щоправда, постає питання, що буде з цим ресурсом через 20 років?). Хоча і сьогодні важко сумніватися у наддержавності Росії і КНР. Остання, тобто КНР, позиціонує себе як сторонній спостерігач і яка зайнята, за висловами китайських очільників, власними внутрішніми проблемами. Але за деякими показниками, такими як вартість експорту Пекін випередив США. За ВВП КНР наближається до США. Але що буде через чверть століття?

Третя теза зводиться до визначення ролі ЄС, який має статус регіонального лідера. Проте видається, що відбувається «фінляндизація» Європейського Союзу. Він сам не може вирішити своїх європейських справ (прикладом може слугувати громадянська війна в Югославії).

Звідси одна з найактуальніших і найневідкладніших проблем сучасної світової політики полягає у реформуванні Організації Об'єднаних Націй. З часу утворення цієї всесвітньої організації

у нинішньому 2022 році минає 77 років. Впродовж такого тривалого часу ООН, її концепція, структура, методика фінансування, застарілі положення Статуту не переглядалися, хоча питання про зміни піднімалося одразу після її створення.

Припинення холодної війни та біполярної системи міжнародних відносин, формування нових центрів впливу, зміцнення позицій і посилення ролі у світі низки держав, особливо ФРН, Японії та КНР, зростання значення країн, що розвиваються, у міждержавних відносинах (група країн БРІКС) – усе це зумовлює потребу перебудови цієї головної міжнародної організації з метою її адаптації до сучасних реалій та викликів.

Щоб діяти адекватно до нової розстановки сил, ООН потребує комплексного реформування, що включає головні її органи, особливо Раду Безпеки і Секретаріат, перегляду низки принципово важливих положень теорії та практичної діяльності, зокрема питань щодо врегулювання внутрідержавних конфліктів, міжнародного втручання, застосування сили для врегулювання конфліктів, а також проблеми гуманітарних інтервенцій тощо.

Нагадаємо, що коли після Другої світової війни велися пошуки моделі нової всесвітньої організації безпеки, передбачалось врахувати недоліки діяльності Ліги Націй, як її попередниці: 1. Ліга Націй могла вживати санкції проти порушника Статуту (економічні, торговельні, військові), але її Статут дозволяв кожній країні-члену Ліги Націй самостійно вирішувати питання про участь у спільних діях організації (фактично проголошені санкції мали рекомендаційний, а не обов'язковий характер); 2. Рішення і Асамблеї, і Ради Ліги Націй приймалися за принципом одноголосності, тобто будь-яка мала країна могла заблокувати розв'язання важливого для світового співтовариства питання. Лише голосування з процедурних питань і прийняття у члени Ліги Націй вимагало 2/3 голосів, тобто кваліфікованої більшості; 3. У Статуті Ліги Націй було відсутнє визначення, яке б дозволяло кваліфікувати за певних обставин ту чи іншу країну агресором; 4. Недоліком було те, що за Статутом Ліги обов'язкову силу мали лише рішення Асамблеї та Ради Ліги Націй з адміністративних питань, тобто з тих питань, що стосувалися функціонування Ліги Націй як організації; 5. Ліга Націй не була універсальною організацією, хоча перед Другою світовою війною її членами було 60 держав (наприклад, США ніколи не були членом Ліги Націй; СРСР вступив до неї у вересні 1934 року і був виключений 1939 року за напад на Фінляндію; у 1933 році з Ліги Націй вийшли Японія та Німеччина, згодом Лігу залишила Італія) [5; 6, с.7-10].

Отже, фундатори ООН прагнули максимально врахувати гіркий досвід функціонування Ліги Націй, який не дозволив їй виконати свою місію, і створити таку нову організацію, постанови якої, вироблені наднаціональними органами, будуть обов'язковими для її членів і стали б віссю повоєнної системи міжнародних відносин.

Проте вже на першій сесії Генеральної Асамблеї 1946 року Куба запропонувала змінити §3 ст.27 Статуту, щоб виключити тезу про право «вето», на другій сесії ГА 1947 року Аргентина і Австралія виступили також з пропозицією переглянути Статут ООН.

Лише 17 грудня 1963 року ГА ООН прийняла поправки до ряду статей Статуту, за якими Рада Безпеки збільшувалась з 11 членів до 15 (за рахунок збільшення непостійних членів) і також було внесено корективи у порядок голосування: для прийняття рішень Ради Безпеки з процедурних питань тепер вимагалось 9 голосів (раніше 7), а для скликання Генеральної Асамблеї з метою перегляду Статуту ООН – 2/3 голосів членів ГА і 9 членів РБ (раніше 7), в тому числі всіх постійних членів. Це рішення було спричинене, по-перше, збільшенням кількості країн-членів ООН з 51 у 1945 році до 112 у 1963 році, а по-друге, необхідністю забезпечити країнам третього світу можливість участі у роботі Ради Безпеки. Річ у тім, що до цього часу непостійні члени РБ вибиралися не від регіонів: Азії, Африки, Латинської Америки, Східної і Західної Європи та інших країн, як це робиться зараз, а відповідно до «джентельменської угоди» п'яти постійних членів РБ. 1946 року – від Західної і Східної Європи, Латинської Америки, арабських країн і Британської співдружності націй. При цьому ці групи мали неформальний характер і держави могли за необхідності «перетікати» із однієї в іншу групу.

Це, власне, єдині зміни за всю історію організації, і до початку 1990-х років ООН підійшла, зберігши свою головну «святиню» Статут, маючи при цьому серйозний досвід боротьби за виживання під час «холодної війни».

І якраз на початку 1990-х років ідея реформування отримала серйозний імпульс, головне щодо відмови або обмеження права вето і розширення складу РБ, реформування ГА, Секретаріату, бюджету тощо.

В ООН є структури, які втратили своє попереднє значення. Наприклад, Рада з опіки (займається колоніальними питаннями). Залишається в тіні Воєнно-Штабний Комітет Ради Безпеки, який

статтею 47 Статуту уповноважений „давати поради і допомогу РБ з питань, які стосуються підтримки миру і безпеки...”.

Ще один красномовний приклад. У співпраці ФРН та Японії з ООН існує проблемний аспект. Як відомо, Статут ООН розроблявся у 1945 році, коли Німеччина та її союзники зазнали цілковитої поразки у війні, тому у статтях 53-й та 107-й Статуту щодо країн, які програли війну, є вислів «колишні ворожі держави». Німеччина за час свого членства в ООН (18 вересня 1973 року ФРН і НДР були прийняті в якості 133-ї і 134-ї держави-члена ООН) неодноразово піднімала питання про вилучення з Статуту цих статей. До того ж Німеччина володіє в ООН всім повним набором прав, як і будь-яка інша держава. Через складність процедури зміни Статуту більшість членів ООН пропонують відкласти вилучення статутних статей щодо ФРН і Японії до завершення реформування всієї системи ООН.

До інших змін, що сталися у світі можна віднести і такі процеси як: глобалізація і регіоналізація; зростаюча економічна нерівність між Північчю і Півднем; поява нерегульованих релігійних, етнічних та культурних проблем; нові за своєю природою конфлікти; нівелювання принципу державного суверенітету, переважання силової логіки у розв'язанні проблем, перевертот у використанні електронної техніки тощо. Слід також врахувати, що РБ ООН створювалася з метою наділення її колективними функціями і головним завданням було саме «умиротворення агресора» (це чітко прописується Статутом), то нині постала проблема пошуку діалогу між цивілізаціями. Крім того, за роки свого існування ООН не зупинила жодної війни і не організувала жодного миру, хоча і втратила у миротворчих операціях 2575 осіб.

Виокремимо деякі причини необхідності реформування ООН, які є очевидними. Насамперед політичні фактори, а саме, припинення «холодної війни», руйнація Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, а нова модель сучасного міжнародного порядку ще не створена. Біполярна система міжнародних відносин відійшла к минуле, а разом з нею і ідеологічне протистояння двох соціально-економічних і політичних систем. Можливо, зменшилася і загроза ядерної війни, хоча це твердження дуже відносне. Але припустимо, що загроза глобальної війни зникла чи зменшилася. Натомість ми отримали низку локальних (громадянських) війн на етнонаціональній, релігійній та регіональній основі. Перед ООН постала у цьому контексті нова проблема – забезпечення миру, але уже в інших військових конфліктах. У Статуті ООН не передбачено конфліктів всередині держави, чи конфліктів більш низького рівня. Таким чином, ефективність ООН у сучасних конфліктах виявилась невисокою. Так само у Статуті ООН нема таких сучасних визначень, як «міграція», «голод», «навколишнє середовище», не кажучи про такі терміни, як «глобалізація», «регіоналізація» тощо. Відсутнє визначення «тероризму», який сьогодні є міжнародною загрозою. Відомо, що для багатьох країн слово «терорист» ідентичне «борцям за свободу та незалежність». Варто врахувати, що кількість членів ООН становила на другу половину 1990-х років 190, у XXI сторіччі – 198-200. Отже, необхідно забезпечити більш-менш регулярний доступ суверенних держав до участі у роботі головних органів ООН, передовсім у Раді Безпеки. До того ж, ООН перетворилася у громіздку бюрократичну структуру з бюджетом понад 10 млрд. дол. та більш як 40 тис. співробітників [7].

Низка держав, які, за звичай, кваліфікувалися такими, що розвиваються, здійснили могутній стрибок, вийшли на новий рівень розвитку і при цьому не тільки за ВВП, але і в науковомісних сферах економіки. Це – Індія, Пакистан, Бразилія, Таїланд, Сінгапур тощо. Змінився також економічний статус Німеччини і Японії. Візьмемо головний показник розвитку країни ВВП на початок XXI сторіччя: перше місце належить США – 10-11 трлн. дол., друге місце КНР – 5 трлн. дол., третє – Японія 2 трлн. дол., четверте – Німеччина – 2 трлн. дол.).

У 2017 році ВВП такий: 18 трлн. дол. – це США, ЄС – також 18 трлн. дол.; КНР – трохи більше 12 трлн. дол., Японія – 4 трлн. дол. Прогнозують, що у 2050 році перше місце за ВВП займе КНР, друге – Індія, США перемістяться на третє.

Виходячи з цих показників, Японія і Німеччина законно вимагають підвищення свого статусу в ООН (2005 рік: військові бюджети провідних країн: 1 місце – США (426 млрд. дол.; у 2006 році – вже 573 млрд. дол.); 2 місце – Японія (47 млрд. дол.); 3 місце – Великобританія (34,5 млрд. дол.); 4. місце – Росія (29 млрд. дол.; на 2009 рік планується військовий бюджет у 50 млрд. дол., тобто 3,5% ВВП замість 3%); 5. місце – Німеччина (23 млрд. дол.); 6. місце – Індія (16 млрд. дол.); 7. місце – Китай (14, 5 млрд. дол.) (у 2007 році – вже 81 млрд. дол.). (Армії: Китай – 2, 5 млн. осіб; США – 1 млн. 360 тис. осіб; Індія – 1 млн. 300 тис. осіб; Росія – 1 млн. осіб; Північна Корея – 1 млн. осіб).

Отже, реформування ООН це нині одна із найсерйозніших проблем сучасної світової політики. Критикують ООН за різне. Одні – за неефективність в критичних для світу ситуаціях.

Другі – за недемократичність. Треті – за брак уваги до країн, що розвиваються. Четверті – за бюрократизацію, роздуті штати, надмірний бюджет, корупцію. І так далі. Важливо те, що в кожному критичному зауваженні є частка істини. Загалом всіх зацікавлених так чи інакше в цьому питанні можна поділити на «ООН – оптимістів» і «ООН – скептиків».

Звідси, є очевидною необхідність приведення структур і механізмів ООН у відповідність з міжнародними реаліями. Будь-який складний організм, тим більше такий всеохоплюючий, як ООН, періодично потребує певної профілактики, підзарядки тощо.

Щоправда, виникає і інше питання: чи потребує ООН докорінної перебудови, яка зачепить перегляд головних і принципових постулатів, закладених в конструкцію ООН. Чи дійсно ООН так відстала від сучасного життя, що не в змозі, як передбачалося статтею 1 Статуту, «підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою вчиняти ефективні колективні заходи для попередження і усунення загрози миру...». Можливо, і не ООН винна в тому, що іноді вона не може ефективно діяти у міжнародних справах. І вину треба перекласти на ті держави, які є творцями і гарантами існуючого нині світо порядку, і вдалися до антисистемних дій – щонайбільше – це США, Великобританія, Російська Федерація.

І винятково в теоретичному плані можна говорити про три варіанти майбутнього реформування і розвитку ООН:

1. Поступове реформування ООН щось на кшталт сумнозвісної Ліги Націй, чи у якийсь всесвітній аналог ОБСЄ (спочатку обмеження, а потім і мінімізація права вето, розбухання штату РБ до таких меж, що стала би неможливою хоч більш-менш ефективна її діяльність і звідси і передача повноважень РБ на користь Генеральної Асамблеї. ООН перетвориться таким чином у всесвітню «говорильню» і буде абсолютно недієздатною у кризових ситуаціях. За цього сценарію великі держави, які значною мірою визначають світовий розвиток, втратили б інтерес до такої ООН і центр ваги прийняття головних рішень буде перенесено на рівень регіональних чи глобальних організацій (наприклад, НАТО, ЄС);

2. ООН шикується на запити США і їхніх найвірніших союзників і перетворюється в організацію, яка штампуватиме необхідні Вашингтону рішення. За таких умов США могли б у легітимному режимі реалізувати свої месіанські устремління і ошчасливити світ, нав'язавши йому свої стандарти життя, поведінки, моралі. Сумнівно, чи влаштує така модель ООН РФ та інші важливі країни Заходу та Азії (Китай, Індія). Отже, у перспективі – криза ООН. У всякому разі «однополярна» ООН нікому не потрібна;

3. Прихильники еволюційного розвитку ООН, на думку яких всі оонівські проблеми у наступному – у відсутності ефективного керівництва, надмірній бюрократизації, розтринькуванні коштів, корупції, відсутності належного контролю за діяльністю фондів тощо. Отже, завдання полягає у тому, щоб усунути ці вади, але не змінювати базові принципи, закладені у Статуті ООН. Найголовніше, зберегти право вето в РБ, оскільки саме це право, тобто принцип консенсусу постійних членів РБ ООН, є підставою для пошуку загальноприйнятого рішення у кризових ситуаціях. Пропонують також постійним членам РБ ООН укласти п'ятисторонню угоду і взяти на себе обов'язок строго дотримуватись Статуту ООН і не діяти всупереч принципам одноголосності. Тобто мовиться про своєрідний кодекс честі постійних членів РБ ООН.

Найбільшими прихильникам цього варіанту, тобто еволюційного розвитку й реформування ООН, є Франція і Великобританія,

Всі вище перераховані явища об'єктивні і вкладаються в логіку сучасних міжнародних відносин і проблематику реформування ООН, у процесі розвитку якої певні структури віджили, інші повинні з'явитися відповідно до вимог сучасної ситуації.

Отже, проблема адаптації ООН до сучасних реалій існує, як і проблема її реформування відповідно до викликів й запитів сучасності.

Розпочнемо з того, що США є одним із фундаторів і творців ООН у 1945 році. Вони могли опертись на велику спадщину В.Вільсона, який був провідним натхненником створення Ліги Націй. Звідси, здавалось би, США повинні виступити рушієм, провідним ідеологом реформування ООН. До того ж у таких важливих документах США як Стратегія національної безпеки від 2002 року і 2006 року мовиться, що «жодна держава не може побудувати більш безпечний і досконалий світ наодинці. Сполучені Штати прихильні таким міцним інститутам як ООН, СОТ, ОАД, НАТО тощо. Далі у Стратегії національної безпеки від 2006 року йдеться: «США підтримують реформу ООН з метою підвищення ефективності здійснюваних нею миротворчих операцій, а також зміцнення підзвітності, внутрішнього нагляду і більшої орієнтації менеджменту на результат».

Загалом взаємини Сполучених Штатів з ООН визначаються трьома принципами: 1) США хочуть, щоб ООН відповідала замислам її засновників, які зобов'язують всі держави-члени вносити свою частку у досягнення міжнародного миру та безпеки; 2) прагнуть забезпечити ефективний багатосторонній підхід у подоланні ризиків; 3) Америка домагається раціонального управління ресурсами ООН. Не забудемо й те, що особлива позиція США у їхньому ставленні до ООН визначається ще й тим, що їхній щорічний внесок до бюджету ООН становить 25%, тобто 5 млрд. дол.

Проте політика Вашингтона стосовно ООН в останні десятиріччя не сприяла зростанню легітимності і ефективності цієї організації. Загалом у ставленні американських адміністрацій до ООН можна виділити два процеси: по-перше, перехід до самостійних превентивних заходів при виникненні, на думку Вашингтона, загроз міжнародній безпеці; по-друге, дистанціювання Штатів від ООН і одностороннє застосування сили без санкції ООН. До того ж невдачі оонівських зусиль у низці регіонів (Югославія, Сомалі, Руанда тощо) спричинили навіть зневажливе ставлення адміністрації Дж.Буша-молодшого до ООН. За роки другого президентства Б.Клінтона і правління Дж.Буша відносини між ООН та її головним ідеологом та донором погіршилися. Конфлікт набрав відкритої форми, коли американський конгрес упродовж декількох років відмовлявся схвалити внески до бюджету ООН. США є найбільшим боржником ООН, сума боргу якого становить 1 млрд. дол.

Разом з тим США, підтримуючи чимало ініціатив Генсека ООН щодо реформування Організації, активно працюють над реалізацією своєї власної програми реформ, намагаються заручитись підтримкою інших країн. Сполучені Штати прагнуть бути лідером у цьому процесі, що, на їхню думку, є необхідною умовою успіху і високого результату у справі оновлення Організації. Щоправда, з іншого боку, США також вважають, що модернізація ООН має відбутись лише шляхом колективних зусиль, і що це тривалий і затратний процес [8, с.29-44; 9, с.111-116].

Багато надій покладалось на роботу Всесвітнього саміту держав-членів ООН в Нью-Йорку у 2005 році, присвяченому 60-річчю створення цієї організації. Його навіть називали «другим Сан-Франциско». Тодішній Генсек ООН Кофі Аннан створив так звану «групу мудреців» (офіційна назва Група високого рівня), яка складалась з представників 16 країн і яка мала підготувати свій варіант реформування. Опираючись на проект, розроблений «групою мудреців», Кофі Аннан представив на розгляд держав-членів ООН свої рекомендації щодо загального реформування ООН та її органів.

Було запропоновано два проекти: А і Б. Розглянемо ставлення США до роботи «групи мудреців» та вироблених нею проектів. Насамперед, не було призначено постійного представника США в ООН. Кандидатуру Дж. Болтона довго обговорювали в комісіях Конгресу. Все ж за місяць до саміту Дж.Буш призначив нарешті Дж. Болтона представником США в ООН, якого через його скандальні висловлювання прозвали «нічним жахом». Йому належать такі вислови: «В ідеалі ми нічого не повинні платити ООН» чи «якщо в установи ООН в Нью-Йорку знести десять поверхів, не буде жодної різниці».

Цей же Дж. Болтон вніс понад 100 поправок до Підсумкового документа Всесвітнього саміту, що врешті – решт призвело до усунення рішень щодо всіх ключових та спірних питань. Власне, цією діяльністю США продемонстрували, що їх не стільки хвилює внутрішнє реформування ООН, як те, щоб ООН більше прислухалася і сприймала позицію США. Власне, Вашингтон отримав ідеологічну перемогу, оскільки саміт став лише відправною точкою змін, а не кульмінацією всього процесу реформування.

Щоправда, після саміту 2005 року було внесено зміни у структурі ООН: утворено Комісію з миробудівництва, Фонд демократії, Раду з прав людини. США активно працювали лише у Фонді демократії, а в інших новостворених органах практично не працювали. Так само продовжували зберігати заборгованість ООН.

Більше того серед групи американських політиків, які підтримують «теорію демократичного світу», суть якої полягає у тому, що демократичні держави не воюють одна з одною і розв'язують всі проблеми мирним шляхом, поширились ідея створення замість ООН, в якій більшість країн є диктаторськими, «клуб демократичних держав», які б перебрали на себе відповідальність за розв'язання світових криз, навіть військовим шляхом. Нагадаємо, що суперник Б.Обами на президентських виборах 2008 року республіканець Дж. Маккейн висунув ідею створення Ліги демократичних держав, яка б могла діяти без санкцій ООН.

Іншим американським політикам належить інша ідея, суть якої полягає у тому, що основою «клубу демократичних держав» може стати розширена НАТО. Щоправда, їй необхідно розширити

також зону відповідальності за межами Північної Атлантики, тобто залучити до НАТО Японію, Австралію, Бразилію, ПАР. Чи буде така організація НАТО легітимною для Вашингтона неважливо. Адже тут не представлені країни, що розвиваються, на чолі із своїм лідером – КНР.

Ще один альтернативний варіант реформування ООН, який зводиться до розширення «вісімки» до «двадцятки», яка буде вирішувати не тільки економічні проблеми, але й всі інші: політичні, військові тощо. Як відомо, нині «двадцятка» не інституційована, тобто відсутній статут, апарат, її голова обирається за принципом щорічної ротації з іншої регіональної групи. У 2008 році це була Бразилія, у 2009 – Великобританія, у 2010 – Південна Корея. Така «двадцятка», як вважають прихильники цієї ідеї, буде більш легітимною, оскільки її членами є всі країни, які претендують на місце постійного члена Ради Безпеки – Аргентина, Мексика, Бразилія, Німеччина, Італія, Індія, Індонезія. Нагадаю, що на «двадцятку» припадає 67 відсотків населення світу, 90 відсотків світового ВВП, 80 відсотків світової торгівлі. Щоправда, у березні 2009 року газета «Financial Times» опублікувала матеріал про дискримінацію всередині «двадцятки», учасники якої розділені МЗС Великобританії на два ешелони: «високого пріоритету» (13 країн): США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Китай, Індія, Бразилія, ПАР, Південна Корея, Саудівська Аравія, а також Євросоюз; і «низького пріоритету» (7 країн): Росія, Канада, Австралія, Індонезія, Мексика, Аргентина і Туреччина. Водночас до цієї групи не входять країни, які мають ядерну зброю, наприклад, Пакистан, Північна Корея, Ізраїль.

Водночас у Китаї нині не говорять про «двадцятку», а про «двійку»: КНР і США. Лише від цих двох країн, на думку Пекіна, залежить розв'язання глобальних економічних проблем. Зрозуміло, що Китай приречений на співпрацю із США. Адже його золотовалютні резерви (2 трлн. дол.) на дві третіх номіновані в американській валюті. Таким чином Китай є найбільшим кредитором США.

Конкретні пропозиції США – активно виступати за реформи, зрозуміло, собі на користь: ще в 70-х роках ХХ століття США висунули ідею «квік-фікс» (швидкого залагодження) – включення до РБ Німеччини і Японії і таким чином збільшити число своїх союзників і знизити розмір своїх внесків до бюджету ООН; в 90-ті роки Вашингтон змінив «квік-фікс» на формулу «2+3», тобто прийняття до РБ, крім Японії та Німеччини, по одній країні від кожного регіону світу, що розвивається; в квітні 2000 року адміністрація Клінтона, доповнивши попередню ідею – збільшення чисельності непостійних членів РБ (умовно така формула «2+3+?»).

Але квінтесенція всіх пропозицій США щодо реформування ООН зводиться, на мою думку, до єдиного: реформована ООН повинна шикуватись на США.

Головна відповідальність за збереження міжнародного миру та безпеки лежить на Раді безпеки ООН. Саме вона має право санкціонувати будь-які дії, спрямовані на збереження миру, відвернення і попередження конфліктів.

Одним із ключових питань 52-ї сесії ГА ООН, головою якої був обраний Г. Й. Удовенко, голова міністерства закордонних справ України, було обговорення «Питання про справедливе представництво у РБ» та розширення їх членського складу. Це питання водночас є найважливішим у всьому комплексі розбудови Організації. Рішення не прийняли. Але ще 1993 року була створена Робоча група щодо реформування РБ (в неї ввійшли представники 100 держав-членів ООН) [10, с.3-13].

Прийнято узгоджене рішення про шляхи розширення РБ і вдосконалення методів її роботи. Нагадаємо, що нині Рада Безпеки ООН складається відповідно до змін 1963 року з 15 членів. П'ять – постійні (Росія, США, Великобританія, Франція та Китай), а інші 10 місць розподіляються наступним чином: 3 місця – Африка; 2 – Азія; 2 – Латинська Америка; 2 – Західна Європа, Канада, Австралія, Нова Зеландія; 1 – Східна Європа).

Рішення з питань процедури, тобто не дуже вагомі, вважаються ухваленими, якщо за них проголосували не менше як дев'ять із 15 членів РБ. Для ухвали серйозних рішень, як, наприклад, початок воєнних дій проти якоїсь держави, необхідно також дев'ять голосів, включаючи одностайність усіх п'яти постійних членів РБ. Це є правило «одностайності великих держав», або «право вето».

Постійні члени не тільки володіють правом вето, що дозволяє їм відхилити будь-яке рішення, яке суперечить їхнім вузьконаціональним інтересам. Начальники штабів країн-постійних членів входять до Воєнно-штабного комітету Ради Безпеки, а поправки до Статуту ООН приймаються тільки у разі їхнього схвалення парламентами всіх постійних членів. Це означає, що внесення змін до Статуту можливе лише тоді, коли вони не суперечать інтересам постійних членів. Негативна позиція хоча б одного постійного члена є нездоланою перепорою на шляху оновлення Статуту, який, як відомо, потребує істотної доробки з метою адаптації ООН до реалій сучасності.

Відповідно до Статуту, всі члени ООН погоджуються підкорятись рішенням Ради Безпеки і виконувати їх. Якщо інші органи ООН виносять лишень рекомендації урядам, то тільки Рада Безпеки має право ухвалювати рішення, які держави-члени, відповідно до Статуту, зобов'язані їх виконувати.

Виходячи з цього порядку. Бажання інших держав потрапити до заповітної «п'ятірки» стає цілком логічним.

Насамперед розглянемо пропозиції, які стосуються розширення складу Ради Безпеки: а) надати статус постійних членів РБ Німеччині та Японії (є навіть пропозиція вивести Францію і Великобританію, що є малоімовірним, а зробити постійним членом Ради Безпеки Європейський Союз); б) щоб позбутися негативної реакції країн «третього світу», зробити постійними членами РБ Бразилію, Індію, Єгипет; в) розширити число непостійних членів – до 11 держав на основі принципу рівного географічного представництва (зараз кількість непостійних членів Ради Безпеки становить 10 держав і вони репрезентують континенти: Африка – 3 місця, Азія – 2, Латинська Америка – 2, Західна Європа, Канада, Нова Зеландія – 2, Східна Європа – 1); г) запровадити статус напівпостійного членства: це любляють Італія, Іспанія, Туреччина, Малайзія, деякі країни Латинської Америки (країни так званого «кавового клубу»), які будуть обиратися 1 раз в 6 років; д) п'ятірка нинішніх постійних членів РБ єдині у тому, щоб зберегти своє право вето.

Бразилія, Японія, Німеччина та Індія, так звана «четвірка», запропонували свій проект: розширити РБ з нинішніх 15 до 25, зокрема, виділити місця для нових шести постійних членів без права вето. Особливу активність у цьому контексті виявляє Німеччина. Проте, як і очікувалось, проти цього проекту виступили інші країни. Одразу сформувався опозиційний, так званий «кавовий клуб», із регіональних суперників – Мексика і Аргентина проти Бразилії, Італія проти Німеччини, Пакистан проти Індії. Ще категоричніше проти таких намірів виступив Китай, який заявив, що накладе вето на будь-який проект резолюції про розширення Радбезу шляхом надання місця постійного члена Японії, Індії, Бразилії чи Німеччині.

Позиція РФ (ще за президенства Б.Сльцина) – включення лише Японії та Німеччини до РБ. Зараз вона вважає, що Індія також гідна бути постійним членом РБ; число нової РБ не повинно перевищувати 20-21 країн (США погоджується на 23-24; країни, що розвиваються, на 26 і більше країн). Найостанніша позиція ерефії: вона підтримує будь-який розумний варіант розширення складу Ради Безпеки ООН за максимальної кількості голосів «за» в Генеральній Асамблеї і виступає проти будь-якого обмеження статусу нинішньої п'ятірки постійних членів РБ, тобто право вето – понад усе.

Позиція України полягає у тому, щоб поповнити Раду Безпеки як новими постійними членами, так і додатковими непостійними членами, включаючи ще одне місце для країн Східної Європи. Вимога збільшити квоту для групи країн Східної Європи виглядає цілком правомірною з огляду на те, щов результаті змін, які відбулися у 1990-і роки, кількісний склад цієї групи збільшився з 10 до 21 держави, а квота залишається старою – 1 місце Україна виступає також за «подвійне» вето (рішення Ради Безпеки ООН не прийматиметься лише за умови, що вето застосують дві держави-постійні члени РБ, а не одна, як це є зараз) і транспарентність у роботі Ради Безпеки [11, с. 18-25].

Африканські країни пропонують розширити членський склад РБ з 15 до 26 і надати новим найбільшим членам РБ право вето. Свою позицію африканські країни обґрунтовують тим, що Африка на сьогодні залишається єдиним континентом, який не має постійного місця в РБ. Автори цього проекту пропонують розподілити 11 додаткових місць у РБ таким чином: 2 постійних місця і 2 непостійних місця для африканських держав; 2 постійних місця і 1 непостійне для азійських держав; 1 непостійне місце для держав Східної Європи; 1 постійне місце і 1 непостійне для країн Латинської Америки і Карибського басейну; 1 постійне місце для Західної Європи і інших держав.

Таким, чином за цією схемою африканським країнам буде виділено у РБ ООН 2 постійних і 5 непостійних (нині африканський континент представлений у РБ трьома непостійними членами). Крім того, африканські країни пропонують надати новим постійним членам РБ право вето. Але африканські країни так і не вирішили, яким конкретно державам Африки надати статус постійних членів. З найбільш ймовірних претендентів називають ПАР, Нігерію, Єгипет. Інші називають Лівію, Гану, Конго, Сенегал. (Нагадаємо, що будь-який план має отримати підтримку всіх нинішніх постійних членів Ради Безпеки і 2/3 членів Генеральної Асамблеї).

В 2005 році під час Всесвітнього саміту з нагоди 60-річчя ООН була створена Група високого рівня з проблем викликів та змін, завдання якої полягала у підготовці проекту реформи РБ ООН.

Ця Група підготувала доповідь «Безпечний світ – наша спільна відповідальність». Її загальні засадничі положення: 1. Не досягнуто згоди стосовно моделі розширення складу РБ ООН і щодо методу визначення критеріїв членства у РБ. Запропоновано два проекти: перший передбачає збільшення кількості постійних членів, але без надання їм права вето; другий – передбачає створення категорії таких членів, які б обиралися на тривалий термін до РБ ООН, але не були б її постійними членами; 2. Група дійшла висновку, що реформа РБ ООН має відповідати таким принципам: відповідати статті 23 Статуту ООН і залучити до прийняття рішень ті держави, які здійснюють найбільший фінансовий, військовий і дипломатичний внески в ООН; у результаті реформи має зрости універсальний статус організації, особливо це стосується країн, що розвиваються; 3. Реформа не повинна зменшувати ефективність РБ; 4. Реформа має зробити цей орган більш підзвітним і більш демократичним.

В результаті своєї роботи Група запропонувала дві моделі реформування РБ ООН – „А” і „Б”: Модель „А” передбачає шість нових постійних місць, але без додаткового права вето і три нових непостійних місця на дворічний період, які будуть поділені між основними регіональними зонами, які запропонують запровадити: Африка – 2 постійні місця і 4 непостійні місця терміном на 2 роки; Азія і Тихий Океан – 2 і 3 відповідно; Європа 1 і 2; Американський континент 1 і 4. Таким чином, загальна кількість членів РБ відповідно до плану „А” має стати 24 члени;

Модель „Б” не передбачає жодних нових постійних місць у Раді Безпеки, але натомість пропонує створення нової категорії у вигляді 8 місць на чотирирічний термін з правом поновлення і 1 нового непостійного місця – на дворічний термін без права поновлення. Ці місця, відповідно до цього плану, мають розподілитися між основними регіональними зонами таким чином: Африка – 2 місця з правом поновлення (з чотирирічним терміном перебування) та 4 місця без права поновлення (з дворічним терміном перебування); Азія і Тихий Океан – 2 і 3 відповідно; Європа 2 і 1; Американський континент – 2 і 3. Таким чином, відповідно до моделі „Б” у РБ ООН 198 країн мають представляти 24 країни-члени ООН.

Попри розбіжності щодо запропонованих моделей реформування РБ ООН Група високого рівня дійшла висновку, що ніякі зміни в РБ не повинні сприйматися як постійні, і як такі, що не можуть бути поставлені під сумнів у майбутньому. Тому, Група вважає, що у 2020 році має відбутися новий перегляд складу РБ ООН.

До числа держав, які найактивніше прощтовхують ідею розширення РБ, сьогодні належать Німеччина, Японія, Індія і Бразилія. Вони запропонували проект резолюції про розширення загального представництва із 15 до 25 країн. Провідну роль у цій групі відіграє ФРН. Саме екс-канцлер Герхард Шрьодер оприлюднив німецькі претензії на членство в РБ. Екс-канцлер Ангела Меркель підтримує версію свого попередника. Щоправда, пропонує і новий варіант: один голос в РБ від усього ЄС. Оскільки ФРН вважають локомотивом ЄС, то цей сценарій гарантував би Берліну зростання його впливу в ООН без додаткових військових чи фінансових витрат. Але не всі європейські країни сприймають амбіції ФРН. Серед таких країн Італія. Ще категоричніше висловлюється Китай, який пообіцяв застосувати вето, коли йтиметься про розширення РБ за рахунок постійного членства Японії, Індії, Бразилії чи ФРН. Дивно, але США підтримали Пекін.

Поряд з проблемою розширення складу Ради Безпеки першорядне значення в плані її реформування має вдосконалення принципів ухвалення рішень, включаючи право вето. Це питання було і залишається центральним у дебатах про підвищення ефективності Ради Безпеки. Аналіз пропозицій, сформульованих представниками різних країн свідчить про явне усвідомлення критиками права вето нереальності вимог про його скасування на сучасному етапі. Жодна із вище запропонованих моделей не передбачає розширення права вето. Група також виступає проти повного скасування права вето. До речі, для ухвалення рішення про ліквідацію права вето необхідна згода всіх постійних членів Ради Безпеки, а практика засвідчила про відсутність у них такого бажання.

Отже, домінують пропозиції про обмеження застосування права вето. Засоби обмеження пропонуються різноманітні.

Група високого рівня вважає право вето анахронізмом у демократичну епоху і закликає, щоб постійні члени застосовували право вето тільки тоді, коли вони вважають, що питання має лише життєво важливе значення з урахуванням інтересів ООН загалом, і пропонує постійним членам РБ, щоб вони утримувались від права вето у випадках геноциду і масштабних порушеннях прав людини.

Також пропонується запровадження мораторію на застосування права вето протягом певного часу. Рекомендується розширити коло питань, що визнаються процедурними, і таким чином

скоротити можливості для застосування права вето, бо за Статутом це право діє тільки при вирішенні не процедурних питань. Роблять й конкретні пропозиції, які питання слід вважати процедурними, а саме: а). всі рішення на основі глави VI Статуту, включаючи рішення, що містять заклики до конфліктуючих сторін використовувати мирні засоби врегулювання конфліктів; б). рішення, які стосуються посередницьких зусиль та заходів превентивної дипломатії; в). рішення, що стосуються збору інформації або направлення спостерігачів для встановлення фактів та інше.

Пропонується не застосовувати вето стосовно рекомендацій на основі статей 4, 5, 6 та 97 Статуту, в яких йдеться про прийняття нових членів ООН, призупинення та відновлення прав члена організації, виключення з організації, призначення Генерального секретаря.

Багато років фігурує ідея запровадити «подвійне» право вето, яке має діяти тільки у разі одночасного застосування права вето принаймні двома постійними членами РБ ООН.

Підсумуємо, що жоден із варіантів щодо реформування Ради Безпеки ООН не може задовольнити всіх. Крім того, у разі представництва у РБ тієї чи іншої держави на постійній основі, може виникнути потреба згодом замінити одну державу (яка отримала своє місце за квотою, наприклад для країн Латинської Америки) іншою. Не зовсім зрозуміло, як буде представлений і наскільки буде ефективною робота постійного члена РБ у разі громадянської війни на його території (це стосується передовсім африканських країн). Частина латиноамериканських країн пропонує, наприклад, виведення частини міжнародних конфліктів з-під юрисдикції Ради Безпеки, поклавши головну відповідальність за їхнє урегулювання на відповідні регіональні структури [12, с. 76-93].

Окрім цих проблем, виникає ще одна – як урахуватимуться інтеграційні процеси у світі? Яким чином будуть представлені в РБ ООН такі члени ЄС як Великобританія та Франція? У цьому сенсі Німеччина, наприклад, пропонує надати місце в РБ Європейському Союзу.

Таким чином, шлях до реформування Ради Безпеки необхідно шукати у досягненні зближення позицій всіх членів ООН, в узгодженні компромісних рішень.

Пропозиції щодо реформи Генеральної Асамблеї, Секретаріату та повноважень Генсека. Нагадаємо, що Генеральна Асамблея – демократичний орган. Кожен її член, незалежно від розміру території, кількості населення, економічної та військової потуги, має один голос. Рішення з важливих питань приймаються більшістю у 2/3 присутніх. У роботі Генеральної Асамблеї можуть брати участь держави – не члени ООН, які мають статус спостерігачів при ООН (наприклад, Ватикан).

Одна із пропозицій зводиться до перегляду принципу «одна країна – один голос». Нині голос таких потужних країн як США, Японії і Німеччини важить стільки ж, скільки Гани, Бірми, Науру тощо. Розвинені країни прагнуть, щоб члени ГА мали різну кількість голосів, відповідно до кількості населення, економічної могутності і внеску до бюджету. Країни «третього світу» (70 відсотків нинішнього складу ООН) виступають за надання резолюціям ГА обов'язкової сили; ліквідація права вето в Раді Безпеки; прийняття рішення Генеральною Асамблеєю шляхом консенсусу.

Перебудова Секретаріату, який нараховує 25 тис. осіб із 150 держав, зводиться до наступного: пропозиції, спрямовані на зменшення витрат і підвищення ефективності його роботи. Чимало підтримують ідею створення незалежної аудиторської служби, яка б провела незалежну ревізію і виявила б дублюючі посади і цілі підрозділи. Критикується і система постійних контрактів по найму оонівських чиновників, через які неможливо звільнити недбайливого працівника. Покласти край географічному принципові розподілу посад в Секретаріаті (існує система і тимчасових контрактів).

Генеральний секретар ООН: пропозиції щодо його повноважень та компетенції: (1946-1953 рр. – Трюгве Лі (Норвегія); 1953-1961 рр. – Даг Хаммаршельд (Швеція); 1961-1971 рр. – У Тан (Бірма); 1971-1981 рр. – Курт Вальдхайм (Австрія); 1981-1992 рр. – Хав'єр Перес де Куельяр (Перу); 1992-1996 рр. – Бутрос Галі (Єгипет); 1997-2006 рр. – Кофі Аннан (Гана); 2007 – 2016 роки – Пан Гі Мун (Південна Корея); з 1 січня 2017 року Антоніу Гуттереш (Португалія) (до обрання на посаду генсека ООН був прем'єр-міністром Португалії і Верховним комісаром ООН у справах біженців)

Генеральний секретар призначається на свою посаду Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки за одностайної згоди її постійних членів на 5-річний термін і може переобиратися на наступний термін. Жодних обмежень у цьому плані у Статуті не існує. Жоден генсек не обіймав свою посаду більше двох термінів. П'ять країн, постійних членів РБ, не мають права пропонувати своїх кандидатур, щоб уникнути концентрації влади.

Отже, Генеральним секретарем не може бути обрана кандидатура, яка не влаштовує того чи іншого постійного члена РБ. За всю історію ООН пост генсека не обіймала жінка. Хоча у 2016 році на виборах генсека пропонувались жінки: Ірина Бокова (болгарка) – генсек ЮНЕСКО; Кристаліна

Георгієва (болгарка) – єврокомісар; Хелен Кларк – прем'єр-міністр Нової Зеландії; Наталія Герман – міністр закордонних справ Молдови тощо.

Генсек докладає зусиль щодо врегулювання конфліктів між державами і має право доводити до відома РБ відомості стосовно суперечок, які, на його думку, загрожують миру та міжнародній безпеці. Також він подає директивні настанови департаментам, управлінням та іншим організаційним структурам Секретаріату ООН та координує діяльність всієї системи ООН. Як головна посадова особа Генсек бере участь у всіх засіданнях Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, а також виконує інші функції, покладені на нього цими органами.

Одна із пропозицій стосується обмеження ролі Генсека і його повноважень винятково адміністративними справами. Відомо, що відповідно до статей 97, 98, 99 Статуту ООН, Генсек не тільки і не стільки вищий адміністративний службовець Організації, як політичний гравець, який володіє реальним правом на ініціативу.

Стаття 98 забезпечує йому присутність на засіданнях ГА, РБ, Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОП) і Ради з опіки, участь у роботі інших органів, впливати на порядок денний, вносити будь-які питання, які він вважає за необхідне. Стаття 99 дає Генсеку право дипломатичної ініціативи і право виносити (на свій власний розсуд) чи не виносити те чи інше питання на розгляд РБ ООН. За історію ООН Генсеки тричі вносили одноособово питання на розгляд РБ ООН: під час кризи в Конго в липні 1960 року Дагом Хаммаршельдом, під час ситуації з американськими заручниками в Тегерані (листопад 1979 року) Куртом Вальдхаймом, і у зв'язку з ситуацією в Лівані в 1989 році Хав'єром Пересом де Куельером.

Стаття 99 дає Генсеку можливість проводити превентивні і попереджувальні акції. Недавня криза у відносинах між Іраком і США показала, що Генсек може скласти «третю силу» і стати успішним посередником та арбітром. Роль і функції і Генсека повинні характеризуватися наступним: він повинен передбачати, попереджувати. Від нього очікують, що він повинен виступати проти недотримання прав людини у будь-якій країні (незважаючи на те, який опір викличуть його дії чи заява), попереджуватиме про негативні наслідки того чи іншого курсу країни. Коротше, Генсек ООН повинен бути «совістю» всього людства, моральним авторитетом для всіх країн. В такій іпостасі він зможе впливати на поведінку держав, заставляючи їх поважати власні зобов'язання щодо дотримання принципів та Статуту ООН.

Загалом, більшість політиків та аналітиків схильні вважати, що ООН є і залишиться найкращим інститутом багатосторонньої дипломатії і важливим показником «глобального управління». Водночас вона потребує негайної адаптації до сучасних безпекових викликів.

Також видається цілком реальним наступний сценарій, суть якого полягає у тому, що після перемоги у російсько-українській війні Україна матиме цілковите право виступити ідеологом і фундатором нової системи колективної безпеки, витоки якої лежать на європейському континенті, як і було після Другої світової війни.

Бібліографічний список:

1. Детальніше про це: ООН у системі міжнародних відносин: історичний досвід і перспективи: Ювілейний науковий збірник. Київ: Либідь, 1995. 128 с.
2. Бруз В.С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. Навчальний посібник. Київ: Либідь, 1995. 111 с.
3. Українські національні новини. 2022. 23 квітня
4. Іваницька О.П. Історія міжнародних відносин (1918-1945 роки). Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово». 2011. С. 465-469.
5. Морозов Г. Лига Наций – взгляд через полвека. Вопросы истории. 1992. №2-3.
6. Полянський П. Ідея створення ООН та її здійснення. Політичні торги між СРСР та США за місця в ООН. Нова політика. 1997. №4. С. 7-10.
7. Люккеттофт Моргенс. Хто має керувати Організацією Об'єднаних Націй? Дзеркало тижня. 2016. 9 квітня.
8. Ильина О.Е. США и ООН: новые перспективы их отношений. США-Канада: Экономика, политика, культура. 2010. №1. С.29-44.
9. Юрченко М. Позиция США по реформированию ООН. Мировая экономика и международные отношения. 2009. №1. С.111-116.
10. Удовенко Геннадій. Під знаком реформування ООН. Політика і час. 1998. №2. С.3-13.
- 11, Мартинов А. Позиція України щодо реформування ООН. Політика і час. 2005. №9. С.18-25.
12. Требін М.П. ООН на шляху реформ. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2018. № 4 (39). С.76-93.

References:

1. Detal'nishe pro tse: OON u systemi mizhnarodnykh vidnosyn: istorychnyi dosvid i perspektyvy: Yuvileynyi naukovyi zbirnyk. Kyiv: Lybid', 1995. 128 s.
2. Bruz V.S. OON i vregulyuvannya mizhnarodnykh konfliktiv. Navchal'nyi posibnyk. Kyiv: Lybid', 1995. 111 s.
3. Ukrainski natsional'ni novyny. 2022. 23 kvitnya.
4. Ivanytska O.P. Istoriya mizhnarodnykh vidnosyn (1918-1945 roky). Navchal'nyi posibnyk. Kyiv: Vydavnychi Dim "Slovo". 2011. S.465-469.
5. Morozov G. Liga Natsiy – vzgliad cherez polveka. Voprosy istorii. 1992. № 2-3.
6. Polianskyi P. Ideia stvorennia OON ta yiyi zdiysnennia. Politychni torhy mizh SRSR ta SShA za mistsia v OON. Nova polityka. 1997. № 4. S. 7-10.
7. Lyukketoft Morgens. Khto maye keruvaty Orhanizatsiyeyu Obyednanykh Natsiy? Dzerkalo Tyzhnya. 2016. 9 kvitnya.
8. Ilyina O.E. SShA i OON: novyye perspektyvy ikh otnosheniy. SShA-Kanada: Ekonomika, politika, kul'tura. 2010. № 1. S.29-44.
9. Yurchenko M. Pozitsiya SShA po reformirovaniyu OON. Mirovaya ekonomika I mezhdunarodnyye otnosheniya. 2009. № 1. S.111-116.
10. Udovenko Hennadiy. Pid znakom reformuvannia OON. Polityka i chas. 1998. № 2. S.3-13.
11. Martynov A. Pozytsiya Ukrainy shchodo reformuvannia OON. Polityka i chas. 2005. № 9. S.18-25.
12. Trebin M.P. OON na shliakhu reform. Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. 2018. № 4 (39). S.76-93.

Ivanytska O. P Problems and ways of UN transformation in the context of the Russian-Ukrainian war

The article makes a brief excursion into the history of international relations and focuses on the search by the world community for uniform rules of international life and relevant mechanisms for its regulation. It is noted that this epochal search was implemented during the formation of the first system of international relations in the XVII century. After each of the 5 established systems of international relations had been formed, peoples agreed on the rules of international coexistence and created relevant international security institutions. The most renowned are the League of Nations and the United Nations Organization.

The article claims that it was the UN, created after World War II, which functioned as an universal, legitimate and official mechanism for regulating relations between states.

The author emphasizes that after the collapse of the USSR, the Yalta-Potsdam system of international relations ceased to function. The old UN still continues to operate, albeit under new geopolitical conditions. Examples of inefficiency of the UN in exercising its authority in modern circumstances are given; most importantly, we are talking about ineptitude in the prevention of international conflicts. The inefficiency of the UN structures and their leaders in the context of the treacherous attack of the Russian Federation on Ukraine and the unleashing of a full-scale Russian-Ukrainian war is clearly visible. The visit of UN Secretary General A. Guterres to Ukraine and its results are described. The principal approaches and models for reforming the UN proposed by states, regions, groups of diplomats are considered. The contribution of domestic diplomats to the renewal and reform of the UN is highlighted and specified. The conclusion is justified that Ukraine will play leading role in creation of post-war international security system.

Keywords: *The United Nations Organization, A. Guterres, Russian-Ukrainian war, Security Council, General Assembly, veto*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.3.16

UDC 327-049(1-4)(262.5):061.1ЄЄ+(1-622HATO)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7739-7232>

Khevtsuriani A., Georgian Technical University, Tbilisi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8679-6593>

Parjiani A., Georgian Technical University, Tbilisi

GEOPOLITICAL IMPORTANCE OF THE BLACK SEA REGION IN GLOBAL POLITICS

The issue of the Black Sea region security is becoming more and more relevant. It has always had an important geopolitical and strategic meaning. Exactly this region is a point where the interest of Russia's and the West is intersected. It can be said that the Black Sea region is the place of competition between Russia and the West, as the two main players, for the future of Europe.

Researchers call this region "critical" which needs strengthening collective security and stability. While speaking about the Black Sea region, we mean eight different countries. They have different political tastes, interests and perspectives. Three countries are NATO members, and some are NATO partner countries. The two countries have a continuous conflict with Russia. Considering the latter, it turns out that NATO has not only interests in the Black Sea region, but also an obligation to ensure security. Therefore, NATO cannot remain as a simple observer considering the actions carried out by Russia in the region.

Considering the events developed in the last decade, the issue has become more relevant, as Russia has used military force several times against the countries of the Black Sea region since 2008 and is still carrying out military actions. There are new challenges present that the modern world has faced.

The frequently unsuccessful policy of both security and crisis management in the geographic division of East and West is not new. The existing security policy mostly refers to the prevention of threats and minimizing them, which is a particularly big challenge for Georgia, as our country has to implement the Western choice while dealing with the threats coming from the neighborhood.

In the process of studying the security issues of the Black Sea, we deemed it necessary to observe the evolution process of security as a concept, as well as a number of modern approaches in the field of security. A number of structural changes that have taken place in the architecture of world governance during recent decades, have gained our attention.

Keywords: *global politics, Black sea region, NATO, EU, Russia, Georgia, Ukraine, Turkey.*

When discussing various issues in the field of security, we take into account that individual states are not players with no alternative in the international field, since the main actors in this regard are military blocs, regional and international organizations. For example, we will refer to the North Atlantic Treaty Organization, which serves to ensure the security of member states, which in turn implies that stable national security and order is a prerequisite for international security.

In the light of the mentioned, we believe that the states should become more interdependent. The regional unity implies exactly the circulation of ideas and values, which naturally goes beyond the old system based on national barriers, the main goal of which was to maintain state power. With such an approach of interdependence between countries, we get a picture where the issues related to security are transferred from the national to the global level.

During the Cold War, the Black Sea region was "divided" between, on the one hand, Turkey as a member of the military alliance, and on the other hand, the former Soviet Union and Warsaw Pact* member states: the Socialist Republic of Romania and the People's Republic of Bulgaria. Taking into account the above, the security of the Black Sea in the mentioned period was based on the balance of interests and forces between NATO and the Soviet Warsaw Pact.

After the end of the Cold War, the strategic balance in the Black Sea region has changed significantly. That is, the mentioned change is connected to several stages of NATO and EU expansion. One of the important steps was that two new member countries of the alliance appeared in the Black Sea region, along with Turkey. We refer to the Republic of Bulgaria and Romania, which were also EU member

states. After Bulgaria and Romania joined NATO, their security is guaranteed by NATO capabilities and the Washington Treaty.

As a result of the above-mentioned historical events, the geopolitical economic importance and role of the Black Sea has increased significantly. Considering this, new challenges appeared before the coastal states of the Black Sea region. Among them, Georgia and Ukraine were given new opportunities and new geopolitical role.

Nowadays, the Black Sea is an intersection of major geopolitical interests in terms of intersection of national interests of different countries. In global politics, the Black Sea region is not in the first place in this regard, as the Middle East, which is overloaded with hot conflict areas, should be taken into account. It must be said that we have many other interesting circumstances in the Black Sea: 1. Problems raised after the collapse of the Soviet Union and unanswered questions. 2. Taking into account the geopolitical situation of the country, the Black Sea is a potential for economic, political, cultural and military development for us, as well as it is a source of foreign threats; 3. The Black Sea is considered as the southern part of the eastern direction of NATO, the situation of which is quite delicate nowadays, due to the recently expressed position of Turkey in the alliance and the strained relations with the USA and Britain [1, p.33-34].

After the annexation of Crimea by Russia, taking into account the growing trend of militarization in the Black Sea basin and the strengthening of Russia's positions in the region, the Black Sea basin has been given an even greater strategic importance for NATO and the European Union, both politically and militarily. Special attention was paid to the importance of the Black Sea for NATO and the European Union at the 2016 NATO Warsaw Summit. Moreover, at the NATO Parliamentary Assembly held in Bucharest in 2017 and in the "Black Sea Strategy" of 2011, which was adopted by the European Parliament.

Considering the above-mentioned circumstances, the current situation in the region should be discussed in the light of the interests of its main political players and their positions. In this regard, one of the most important factors for us is Russia, which has always shown great interest in the Black Sea region (and not only). After the events developed in recent decades, especially after the annexation of Crimea by Russia, its representation in the Black Sea region has increased significantly, and the interest remains unchanged. It should be noted here that the USA shows more interest and at the same time, activity in the Black Sea region than the European countries, which can be said to have even replaced them.

We believe that the **USA's interest in the Black Sea region** is caused by the two main factors. The first is its well-known policy and attitude towards Iran, and the second main issue is the neutralization of the aggressive aspirations of the Russian Federation in the Black Sea region. The latter became especially noticeable after Russia expanded the Black Sea coastline at the expense of the Crimean Peninsula.

When discussing the geopolitical importance of the region in global politics, the issue of China's interest in the Black Sea region should be taken into account. As it is known, Beijing has launched several new global projects – the "Silk Road Economic Belt" and the "21st Century Maritime Silk Road", which together form the "One Belt, One Road" initiative. It should be noted here that this initiative includes Europe and Asia-Pacific, Central Asia, South-East Asia, South Asia, West Asia and Africa[14, p.4]. It should be said that the possibility of increasing China's role and influence in Eurasia made the issue of understanding and discussing the theoretical construction of Chinese "Eurasianism" relevant, which, in our opinion, requires a separate, special study.

It should be noted that the geographical location of Georgia is favorable for the above-mentioned initiative of Beijing, both in terms of the risks caused by foreign threats and in terms of the country's development opportunities. The reason for such conclusion is that, from a geopolitical point of view, our country is in the so-called buffer zone, and actually is between two strongest, but legally, politically and economically different states – Russia and Turkey. The interesting issue here is how the interests of these two states crosses Georgia. When discussing the latter, the following issue is important: the political and economic interests of Russia and Turkey coincide in some cases (Turkey's apparent confrontation with the USA in 2016) and sometimes they differ radically, these two countries have often faced political confrontations, a clear example of this is the case of Syria (Turkey attacked the Kurdish forces in the north of Syria in 2019, and in response, the Syrian and Russian armies began to protect the Kurds). In such case, a kind of deterrence line between them crosses the Black Sea and then crosses the territory of Georgia[1, p.33-34].

As for regional actors, we will start speech with the North Atlantic Treaty Organization. "NATO" became an actor in the Black Sea region in 2004, after Bulgaria and Romania joined the alliance. After which, the security of the region became a priority of the NATO agenda. However, after Romania and Bulgaria joined it, it took ten years for the alliance to begin to focus on the Black Sea regional policy and security strategy.

During the last decade, NATO has had many military initiatives in the Black Sea Basin. Among them, it should be noted, NATO's desire to act in the Black Sea basin within the framework of Operation Active Endeavor (OAE). This initiative is a direct response to the terrorist act of 2001. However, due to the opposition of Russia and Turkey, the mentioned initiative could not be implemented in the Black Sea. In addition, NATO's activity in the region can be considered within the framework of the Partnership Action Plan (PAP) and the Individual Partnership Action Plan (IPAP)[2, p.4-5].

The Black Sea is of strategic importance for NATO, as it occupies a special place in the European collective defense system from a military point of view. At the same time, it represents one of the fronts for dealing with Russia and represents an important challenge for the stability of the Euro-Atlantic area considering the various conflicts. The threat of terrorism and the escalation created in the Middle East (in particular, in Syria) have added an even greater strategic meaning to this region. In this regard, it should be said that for the ongoing military actions in Syria, the Black Sea basin was a strategic area for the deployment of NATO's, Turkish and Russian military ships and other weapons[2, p.3].

In light of the challenges in the Black Sea region after the events in Crimea, the security issue of the region took a priority place in NATO's political agenda. Considering the militaristic and aggressive policy carried out by Russia, opposing the West is interesting. In this regard, we will highlight several issues: the deployment of NATO on the eastern flank is asymmetric, the latter is clearly visible on the example of the Baltic and Black seas. This situation has received appropriate names from the military point of view: in case of the Black Sea, it is called "tailored forward presence", and in case of the Baltic Sea, it is called "enhanced forward presence". This means that NATO's security system in the North-Eastern part is more organized and at the same time, more infrastructurally equipped, while its collective security system in the Black Sea area lags behind in almost all parameters. The reason for this is the relationship between the USA and Russia, as well as the legal factor of the Black Sea. This refers to the Montreux Convention, according to which the issue of unrestricted passage of military ships of the Black Sea countries through the straits is determined. This treaty is international, but its implementation largely depends on Turkey and its goodwill[1, p.33]. That is, Turkey will decide the issue according to how favorable it is for it in a specific political situation.

Considering the development of events in Crimea, NATO was forced to take countermeasures to maintain the alliance's positions and representation in the region, which was reflected in the document adopted at the 2014 NATO Wales Summit – "Readiness Action Plan". The military representation of NATO in the Black Sea increased instantly in the indicated period. The alliance conducted more than twice the planned military exercises in the Black Sea basin. Their number increased in 2015[5]. In addition, NATO's representation in the Black Sea has increased significantly with the arrival of USA ships in the region. Two American destroyers were added to the NATO sea fleet, which were transferred from Spanish waters to the Black Sea. The purpose of these ships is to provide ballistic defence (BMD) in the Black Sea region[9], as well as to support alliance trainings and missions.

A NATO summit was held in Warsaw in July, 2016, where a communique was adopted[11]. The Black Sea security issues takes an important part in the document. The communiqué noted that the Black Sea is of strategic importance, and Russia's destabilizing actions and policies include provocative actions at NATO's borders, including in the Black Sea region. The military pressure carried out by Russia on the region many times is considered a significant challenge for security. The document also emphasizes that due to the deterioration of the security situation, the Black Sea region is included in the approaches and policies of the Alliance[2, p.5].

It should be noted that Turkey's policy towards the Black Sea region is greatly influenced by Russian-Turkish relations. When the relations between the two countries are settled, it is completely unacceptable for Turkey to involve non-regional actors in the dealing with the internal regional issues. The observation showed that when mutual cooperation between Turkey and Russia deepens and their positions are reconciled, at such a time the discussion of regional security of the Black Sea in broad international formats loses relevance for Turkey.

Considering the mentioned analysis, it can be said that Turkey does not have a coherent, established vision towards the Black Sea region. This does not necessarily mean that the security issue of the Black Sea region is less important for it. But due to the vital importance of the issue for Turkey, this naturally causes Turkey's inconsistent reactions in some cases. Similar approaches in the Black Sea basin reflect the interrelationship of various regional interests in Turkey's foreign vision, as well as its interests and desire to establish the status of a regional leader.

Taking into account a number of factors, it should be said that Turkey is quite an important and accountable player in the regional security policy of the Black Sea. It is a member state of the North Atlantic

Treaty Organization, however, its position in the region is expressed by several specific elements, namely: Turkey tries to use the different interests of NATO and Russia to implement its own national interests. At the same time, it does not hide that the strengthened representation of NATO in the Black Sea region is not in its interests. Pursuing such a policy in the region does not allow Turkey to pursue a linear policy, and in many cases it is forced to oppose Russia. It must be said that Turkey is one of the influential states of the region at present, and its status is clearly manifested in various politically active regions: the Middle East, the Mediterranean, and the South Caucasus. Turkey's dominant position in the mentioned regions emphasizes its influence in politically key and hot conflict regions.

The growing interest of various countries and international actors in the Black Sea is an important challenge for Turkey. The Montreux Convention, signed in 1936, allows Turkey to restrict the movement of warships in the Bosphorus and Dardanelles Straits during wartime. Shortly after the start of the 2022 Russia-Ukraine war, official Ankara announced that it would implement the part of the Montreux Convention that restricted the entry of Russian ships from the Mediterranean Sea to the Black Sea. In general, it should be said that this convention gives Turkey a special role, through which the country tries, on the one hand, to maintain this power. On the other hand, it is impossible not to be worried about the aggressive and conquering policy conducted by Russia in the region.

It should be said that the Montreux Convention contains certain restrictions regarding the use of the Black Sea Straits during wartime (Articles 19-21). We will also draw attention on one issue, recently there has been a discussion about removing the restriction by amending Articles 19 and 20 of the Montreux Convention. From the procedural point of view, changes may be made. However, we must take into account that any changes to the Montreux Convention directly or indirectly affect the security of Georgia. Accordingly, the change will affect the occupied Abkhazia and the Russian military bases located there. Taking this into account, the Georgian side should seriously consider[6]. It is even necessary to make changes to the Montreux Convention, unsuccessful attempts of which have been made many times in recent decades. However, we believe that the changes should ensure a reduction of militarization and confrontation level in the region.

Reducing the level of militarization of the Black Sea is more beneficial for the security of both the region and Georgia. Possible changes in the Montreux Convention should also serve to avoid conflict in the Black Sea. Any Black Sea state, which carries out armed aggression against another Black Sea state, occupies and annexes its territory, should be deprived of the right to free passage of both military and merchant ships in the Black Sea Straits within the framework of the above-mentioned changes[6]. Naturally, the same norm should be established for the non-Black Sea state, which will be in a state of war with any of the Black Sea basin countries. Making changes to the convention in the appropriate manner will help to relieve tension in the Black Sea region, demilitarize it, and establish a stable and just peace.

As for the approach of the Russian side, they believe that the Black Sea is the shortest and easiest way for the opponents of the country's interests to enter the Russian area. Due to this, the Black Sea and the Turkish Straits are a sensitive topic for Russia. That is, it is an opportunity to enter the area of Russian influence and to export Russian interests to the Mediterranean countries, especially to geographical regions rich in energy carriers, from which the most essential and strategically important is the Middle East with its transport corridors and ore deposits[6, p.33-34]. That is, for Russia it is not only the Black Sea waters and a simple space, but it is an exit both from the outside into the space of Russian influence and vice versa.

The democratic development of the countries of the region is fundamentally incompatible with the interests of the Russian side, at the same time their close military cooperation with the member states of the alliance is unacceptable. It is also unacceptable for the Russian side to implement alternative gas and oil projects in the direction of Europe through the region. Accordingly, in order to stop the countries of the region from getting closer to the Western unions, Russia maintains control over the conflict centers of the region. It is Russia's interests and control that unites the conflict regions of Abkhazia, Tskhinvali, Karabakh and Ukraine, despite the fact that the conflicts in these regions have a different nature.

Strategically, Russian forces in the region, including non-military security organizations (such as the Federal Security Service), have several objectives, the first being to protect Russia's southwestern flank from threats and to intimidate its neighbors, in order to avoid implementation of policies against Moscow's interests. In addition to security interests, Russia has political interests in all the countries that belong to the Black Sea basin[4, p.48].

In addition to European countries, in the early years of Putin's Russia, it sought to establish cooperative relations with the United States and its allies. For example, not long ago, there were some negotiations between Russia and the West in the field of security of the Black Sea region. The need for negotiations

between the parties became more apparent after the accession of Bulgaria and Romania to NATO and the European Union.

After the Russian aggression in Ukraine, it became clear that Russia is trying to strengthen its influence in the Black Sea region. With the illegal annexation of the Crimean peninsula and the military aggression it has shown in Ukraine, Russia, as one of the permanent members of the UN Security Council, has violated about twelve bilateral and international agreements. Including, the UN Charter, the Charter of Paris and the Helsinki Final Act, which guarantee the territorial integrity and sovereign equality of states, the abstinence from the use of force or the threat of force, the inviolability of borders, and also one of the important rights to determine or change their own security measures at national, as well as at the regional level.

Thus, the illegal actions carried out by the Russian side undermine and threaten not only the territorial integrity and sovereignty of Ukraine, but also the security of the entire region. The Black Sea is also an important issue for it and of course, it fits into the concept of maintaining Russia's strategic depth. Considering the above, this kind of interest in the Black Sea carries more challenges for us, as we are also an integral part of this region, and the fight between two different camps (Russian Federation – military alliance) is always dangerous and disadvantageous for a small country like ours.

Russia's activation in the Black Sea increased NATO's interest in the region. NATO experts have been actively observing and discussing the so-called "The dimension of the Black Sea" in recent years. We refer to the necessity of forming a new strategy for the region. This is manifested in establishing closer ties with local partners, increasing the capabilities of NATO and its member states at sea, increasing the number of visits by military ships to the Black Sea and, in general, resisting Russia's military supremacy.

The western maritime connection with the Black Sea countries is one of the bases of tension between the United States of America and Russia. The fact is that the status of the Black Sea depends on political perception. The USA considers that it is a sea and therefore can have maritime traffic with allied countries, including ships and warships. On the other hand, Russia views the Black Sea as a lake, where landlocked countries should not have the opportunity to enter the sea with military ships[17, p.1]. In this context, naval power can be defined as a state's ability to achieve political goal and influence in the region. The latter, in turn, is a mean of protecting national interests[15].

In this context, it is important to talk about the interest of the European Union in the Black Sea region. For Europe, the Black Sea is a natural bridge that connects it with the Caspian region and at the same time, with Central and South-East Asia. The Black Sea is of strategic importance for the security of the Central and Eastern European (CEE) countries as the central core of the European Union. The energy security of the European Union is becoming more and more dependent on the successful pipeline projects that cross the Caucasus, Turkey, Ukraine and the littoral states of the European Union.

The accession of the two coastal countries of the Black Sea – Bulgaria and Romania** – to the European Union gave the organization the ambition to play a more consolidated role in the region. In the process of development and strengthening of the Black Sea region, the European Union tried to use various instruments of enlargement, pre-accession assistance to Turkey, which was expressed in granting the status of a "candidate" country; Strategic partnership with Russia and the creation of the "Eastern Partnership", as the eastern dimension of the European Neighborhood Policy. As we are aware, the region faced many challenges, there were security challenges, conflicts. During the indicated period, the intervention of the European Union as a security actor significantly increased its influence in the Black Sea region. The European Union's Neighborhood Policy (2003), Black Sea Synergy (2007) and Eastern Partnership (2009) facilitated approachment of regional players closer to the EU and had a significant impact on the region's democratic transformation and internal consolidation.

Conclusion

At present, it is deemed impossible to define the field of security within strict methodological or disciplinary frameworks. The list of threats that modern players (Securitizer) consider important is rapidly changing. The current picture of security in the Black Sea region can be presented in the first place, as conflicting discourses grouped around specific cases, the main goal of which is to avoid (prevent) threats.

In the light of the discussed issue, we can say that the political interest in creating zones of influence and dividing lines in the region has a negative impact not only on important security aspects of the region, but also on its political and economic situation. Russia's military aggression against both Georgia and Ukraine dramatically changed the security balance in the Black Sea region. On the other hand, these actions created a significant threat to the security and stability of Europe.

Georgia, as a country interested in peace and stable development, should continue active cooperation with the North Atlantic Treaty Organization and the European Union. Properly formulated and effectively implemented neighborhood policy is of particular importance for regional security, as well as internal security and stability.

In the light of the discussed issue, we have formulated our vision regarding the strengthening of the security of the Black Sea region, as well as the role of Georgia in this regard.

First of all, we will say that taking into account the organic interrelationship between security issues and the economy, it is necessary to pay more attention to the modernization of transport and energy routes crosses the Black Sea region, including the digital infrastructure necessary for it. Otherwise, talk about the military alliances and other connections necessary for security will not be sufficient for valid global competitiveness and regional stability.

As for the involvement of the Georgian side, we believe that it should be more proactive. Although our vision for the security of the Black Sea is reflected in various strategic documents, it is necessary to develop a more detailed and specified policy, within the framework of which state agencies (Ministry of Internal Affairs, Ministry of Defense and Ministry of Foreign Affairs, etc.) will act in a coordinated manner. Considering the relevance of the issue, a special agency (perhaps in the form of a department) should be formed at the Ministry of Defense, which will coordinate the implementation of relevant policies and the development of a coordinated approach related to the security of the Black Sea region.

Special importance for the security of the Black Sea region is given to the development of a consistent and thought out policy by NATO, which will involve the regional member states of the alliance. At the same time, it is important that NATO conducts an active dialogue with both Georgia and Ukraine in the process of developing initiatives.

It is important to determine the degree of involvement of the European Union in the way of strengthening the security of the region. Georgia should pay attention to the ongoing reform processes and democratization within the Black Sea region in the context of the European Union. It is desirable that the European Union develops a macro-regional strategy for strengthening stability and prosperity in the region. It should be emphasized that this idea is actively supported by Bulgaria, such an approach is already valid in relation to the Baltic Sea, the Alps, the Danube and other regions.

It is necessary to take into account the fact that Georgia is connected to the European Union through the Black Sea. Attribution to the Black Sea region should be perceived as part of the European identity. At the same time, within the framework of this region, the two leading countries of the Eastern Partnership – Georgia and Ukraine – are given opportunities to conduct relations with the European Union in a new format.

In order to strengthen regional security, it is important to hold regular high-level summits, preferably at the level of leaders of the leading states, representatives of the EU, USA, Great Britain and other strategic partners, in order to ensure the necessary coordination. The main purpose of regular summits should be supporting the sovereignty, independence and territorial integrity of the countries of the Black Sea region. Within the framework of the summit, it is desirable to discuss regional security, actually geopolitical (not "ethnic") conflicts, cyber security, illegal migration, international terrorism and other current issues and challenges.

Notes:

* Warsaw Pact – Eastern and Central European communist countries organization, established in 1955

** Became member states of European Union in 2007

References:

1. Avsajanishvili I. Black Sea Region, Actors and Interests. (Security Challenges of the Black Sea Region) Tbilisi, 2019.
2. Chitaladze A. Regional Security of the Black Sea, New Opportunities for Cooperation on the Front Line. research document, Vol. N7. Tbilisi. 2018. P. 3.
3. Dzidziguri N. Guideline on NATO and EU. Tbilisi, 2019.
4. Flanagan J. S, Binnendijk A, Chindea I. A., et al. Russia, NATO, and Black Sea Security. Santa Monica, Calif. 2020.
5. Frear T., Kearns I., Kulesa L. Policy Brief, Preparing for the Worst: Are Russian and NATO Military Exercises Making War in Europe More Likely? European Leadership Network. May be accessed on web-page: <https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2017/10/Preparing-for-the-Worst.pdf>
6. Gamakharia J. the Security Issue of the Black Sea and the Montreux Convention. The article may be accessed on web-page: <http://scara.gov.ge/2011-09-08-07-44-18/824--80-.html>
7. Goginava B. Peculiarities of Regionalism in Latin America. (dissertation) Tbilisi, 2020.
8. Kuprashvili H. National Security or National Safety?! "Universal" publishing house. Tbilisi, 2014.

9. Lagrone S. U.S. Destroyer Enters Black Sea for First Time in 2016. USNI News. Accessed June 10, 2018. May be accessed on web-page: <https://news.usni.org/>
10. Maisaia V., Maghradze G. International Politics of the 21st century and the "Theory of Cooperative Security" Myth and Reality, regional and global aspects. Tbilisi, 2017.
11. Nato Warsaw Summit communique, 2016. document may be accessed on web-page: https://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_133169.htm
12. Neumann I. A Region-Building Approach. In Soderbaum, F., & Shaw, T. (Eds.) Theories of New Regionalism. New York: Palgrave McMillan. 2003.
13. Palmer N. D., Ferkins H. C. International Relations. Delhi: C.B.S. Publishers and Distributors. 1994.
14. Papava V. "One Belt, One Road" Initiative and Georgia. Tbilisi. 2017.
15. Sandres D. Maritime Power in the Black Sea. Pg.1-2 (Kings College, London)
16. Sepashvili E. Georgia's Cooperation in BSEC (bulletin N47) February, 2001.
17. Weaver C. The Politics of the Black sea region, EU neighbourhood conflict zone of future security community? (University of Leicester, UK).

Хевциуріані А., Парджані А. Геополітичне значення чорноморського регіону в глобальній політиці

Питання безпеки чорноморського регіону стає все більш актуальним. Він завжди мав важливе геополітичне та стратегічне значення. Саме цей регіон є точкою перетину інтересів Росії та Заходу. Можна сказати, що чорноморський регіон є місцем суперництва між Росією та Заходом, як двома основними гравцями, за майбутнє Європи. Дослідники називають цей регіон «критичним», таким, що потребує зміцнення колективної безпеки та стабільності. Говорячи про чорноморський регіон, ми маємо справу зі вісьмома різними країнами, які мають різні політичні смаки, інтереси та традиції. Три країни є членами НАТО, деякі є країнами-партнерами НАТО. Дві країни мають постійний конфлікт з Росією. Зважаючи на останнє, виходить, що НАТО має не лише інтереси в чорноморському регіоні, а й зобов'язання забезпечувати безпеку. Тому НАТО не може залишатися простим спостерігачем за діями, які здійснює Росія в регіоні. З огляду на події останнього десятиліття, питання безпеки чорноморського регіону набуло більшої актуальності, оскільки з 2008 року Росія неодноразово застосовувала військову силу проти країн регіону та продовжує вести військові дії. З'явилися нові виклики, з якими зіткнувся сучасний світ. Існуюча політика безпеки чорноморського регіону здебільшого стосується запобігання загрозам та їх мінімізації, що є особливо великим викликом для Грузії, оскільки наша країна має реалізувати вибір Заходу, справляючись із загрозами, що надходять від північного сусіда. У процесі дослідження проблем безпеки регіону Чорного моря автори обґрунтували необхідність влаштування постійного моніторингу процесу еволюції безпеки як концепції, а також оцінили можливості застосування ряду сучасних підходів у сфері безпеки до аналізу безпекової ситуації в регіоні. Було розглянуто також низку структурних змін, які відбулися в архітектурі міжнародних відносин протягом останніх десятиліть та вплинули на безпеку регіону.

Ключові слова: *глобальна політика, чорноморський регіон, НАТО, ЄС, Росія, Грузія, Україна, Туреччина*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovyuk.ua/translit.php> — для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимізації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v XXI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrayini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrayini yak zasib legitymaciyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttja@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 3, 2022 р.

Свідоцтво KB 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-22-3

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.
Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;
відп.секр.: (098) 68-52-788;
e-mail: politlifejournal@gmail.com
polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел.: +380 432 50 89 37
e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua
Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічний редактор: М. А. Польовий

Підписано до друку 05.09.2022. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 12,3. Обл. видавн. арк. 15,2.
